

**Міністерство освіти і науки України
Луцький національний технічний університет**

Лілія Потапюк

**Соціально-психологічний контекст
становлення та розвитку педагогічно-
просвітницької діяльності громад
в Західній Україні
(друга половина XIX – 30-ті рр. XX ст.)**

Монографія

**Луцьк
2023**

УДК 37:014:316.6(477.8) «18/20»

П 64

*Рекомендовано Вченою радою
Луцького національного технічного університету
(протокол № 11 від 23 травня 2023 року)*

Рецензенти:

І.І. Осадченко – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації Національного університету біоресурсів і природокористування України,

О.Г. Жданова-Неділько – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г. Короленка,

О.І. Гулай – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри матеріалознавства Луцького національного технічного університету

Потапюк Л.М.

П 64

Соціально-психологічний контекст становлення та розвитку педагогічно-просвітницької діяльності громад в Західній Україні (друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.) : монографія. Луцьк : відділ іміджу та промоції ЛНТУ, 2023. 296 с.

У монографії аналізуються соціально-педагогічні та ідеологічні умови створення громад в Західній Україні. Систематизується інформація щодо їх змісту й основних напрямів діяльності. Досліджується роль громад в зародженні професійної освіти. Зосереджується увага на становленні і ролі жіночого руху, тенденціях розвитку освіти й виховання в діяльності жіночих громад.

Видання розраховане на студентів, наукових працівників, викладачів ЗВО, усіх тих, хто бажає глибше пізнати історію, культуру, ментальність українського народу.

УДК 37:014:316.6(477.8) «18/20»

ISBN

© Потапюк Л.М., 2023

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ УМОВИ СТВОРЕННЯ ГРОМАД В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ	9
1.1. Тенденції розвитку культурно-національного відродження на західноукраїнських землях	10
1.2. Причини виникнення і розвитку культурно-просвітницьких громад в Західній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)	39
РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАД В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ	53
2.1. Щодо проблеми мови викладання в школах: національний аспект	54
2.2. Взаємодія процесу розвитку освіти з процесами державного будівництва	70
2.3. Становлення та розвиток просвітницько-педагогічних товариств Західної України	91
2.4. Поєднання культурно-просвітницьких та політичних ідей в діяльності народовських громад	115
2.5. Тенденції розвитку освіти і виховання в діяльності молодіжних громад	125

РОЗДІЛ 3. РОЛЬ ГРОМАД ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЗАРОДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ	150
3.1. Розвиток українського професійного шкільництва на західноукраїнських землях	151
3.2. Становлення системи економічної освіти західноукраїнських громад	173
РОЗДІЛ 4. ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ	197
4.1. Жіночий рух та освіта в Україні: історико-педагогічний аспект та сучасний розвиток	198
4.2. Становлення педагогічно-просвітницької діяльності жіночих громад	215
4.3. Роль жіночих громадських організацій у боротьбі за формування релігійної та національної самосвідомості дітей та молоді	237
4.4. Видавнича діяльність як одна із форм жіночої активності	259
ВИСНОВКИ	271
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	276

ПЕРЕДМОВА

Проблема розбудови системи національної освіти потребує залучення досвіду попередніх років. Серед джерел такого досвіду є активна діяльність на західноукраїнських землях у досліджуваний період нелегальних гуртків, об'єднань, товариств, громадських організацій, які незабаром стали називатися громадами. Громади «виступали вагомим чинником збереження національної окремоті українського населення, сприяли духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти».

Через причини ідеологічного й політичного характеру діяльність західноукраїнських громад розглядалася з класово-партійних позицій. Турбота прогресивної молоді про національну школу носила суспільно-політичний характер і була пов'язана з усім контекстом боротьби за національно-культурне відродження.

Структурно книга включає передмову, чотири розділи, висновки, список використаних джерел.

У першому розділі монографії *«Соціально-педагогічні та ідеологічні умови створення громад в Західній Україні»* проаналізовані тенденції розвитку культурно-національного відродження на західноукраїнських землях через активну діяльність громадських діячів та педагогічні погляди Руської трійці, які вплинули на подальший розвиток прогресивної педагогічної думки в усій Україні. Руська трійця на той час була прямим викликом реакційному режиму задля посилення національного

руху і вирішення національних проблем. Виділяються причини виникнення і розвитку культурно-просвітницьких громад в Західній Україні.

У другому розділі наукового доробку *«Зміст та основні напрями діяльності громад в Західній Україні»* шляхом поглибленого аналізу характеризується національний аспект проблеми мови викладання; прослідковується взаємодія процесів розвитку освіти з процесами державного будівництва; аналізується процес становлення та розвитку просвітницько-педагогічних товариств Західної України, які об'єднували інтелігенцію різних ідейних і педагогічних напрямів (від демократичних до ліберально-буржуазних і клерикальних; активно виступали на захист національної школи. Розкриваються основні аспекти поєднання культурно-просвітницьких та політичних ідей в діяльності народовських громад. Серед них провідне місце належало українській національній ідеї на демократичному ґрунті, яка виступала визначальним чинником державотворення. Визначаються тенденції розвитку освіти і виховання в діяльності молодіжних громад, представники яких були активними пропагандистами національно-державницьких ідей у своєму краї. Виникненню молодіжних товариств сприяли соціально-економічні, політичні та ідеологічні передумови, які склались впродовж багатьох віків, коли український народ потерпав від чужоземного поневолення.

У третьому розділі книги *«Роль громад Західної України в зародженні професійної освіти»* основна увага зосереджується на розвиток українського

професійного шкільництва. Задля відновлення незалежної української держави саме отримання фахових знань стало запорукою економічної просвіти населення, зростання його політичної активності, формування громадянської позиції.

Досліджується процес становлення системи економічної освіти в контексті культурно-освітнього простору Західної України, оскільки для будь-якого суспільства рівень економічної освіти є ознакою його інтелектуальності та можливостей подальшого розвитку. У зв'язку з відсутністю державної системи фахової підготовки українського населення на західноукраїнських землях в означений період економічна освіта здійснювалася зусиллями культурно-просвітницьких товариств. Незважаючи на великі труднощі та перешкоди, український кооперативний рух набув значного розвитку і став важливим чинником господарського, культурного і духовного піднесення населення.

У четвертому розділі монографії *«Причини та передумови виникнення жіночого руху»* здійснений поглиблений аналіз жіночого руху та освіти в Україні. За півстоліття жіночий рух нагромадив багатий досвід боротьби за інтереси жінок і став важливим чинником формування громадянського суспільства. Концепція самозахисту була центральною в жіночому русі України і базувалася на самодопомозі в сфері професійної діяльності, взаємопідтримці в процесі отримання знань, покладанні на власні сили, самовихованні тощо.

Досліджується процес становлення педагогічно-просвітницької діяльності жіночих громад.

Аналізується роль жіночих громадських організацій у боротьбі за формування релігійної та національної самосвідомості дітей та молоді. Видавнича діяльність розглядається як одна із форм жіночої активності.

Системне вивчення окресленої проблеми може сприяти подальшому виявленню і більш ґрунтовному аналізу педагогічно вартісних для сьогодення реформаторських підходів, які спрямовані на удосконалення загальноосвітньої підготовки молоді.

Видання розраховане на студентів, наукових працівників, викладачів закладів вищої освіти, усіх тих, хто бажає глибше пізнати історію, культуру, ментальність українського народу.

РОЗДІЛ І

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ІДЕОЛОГІЧНІ УМОВИ СТВОРЕННЯ ГРОМАД В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

1.1. Тенденції розвитку культурно-національного відродження на західноукраїнських землях

Перша половина XIX ст. стала для Західної України останнім етапом розкладу панщинно-кріпосницької системи господарства. Галичина, Буковина, Закарпаття на той час були найвідсталішими австрійськими провінціями. Їхня промисловість продовжувала залишатися на мануфактурній стадії. «Доля цих трьох частин українського народу мала багато спільного: всі вони терпіли тяжкий гніт сусідніх народів – угорського, польського, румунського, а Австрія нічого не робила, щоб їх захистити. З другого боку, упродовж XIX ст. усі вони вели боротьбу проти зовнішнього тиску і денаціоналізуючого москвофільства, прихильники якого доказували, що галичани, буковинці та закарпатські українці належать до російського народу, а їхня мова – до єдиної російської мови» [122, с. 325]. Усі реформи, які здійснював на той час австрійський уряд, проводилися бюрократичним способом і ніколи не доводилися до логічного завершення. Разом з тим вони посилили та піднесли дух українського народу.

Становище селян почало значно погіршуватися, тому що в Галичині польська шляхта знову почала «здобувати» великий вплив. Вона лякала німецьку адміністрацію вигадками про прихильність українців до росії. Під впливом польської шляхти у школах замість української мови запровадили польську. Полонізація широко охопила усе населення. Навіть духовенство, яке прагнуло зберегти українську

культуру, «в особистих стосунках вживало польської мови».

Провідну роль у процесі національного відродження відігравали представники інтелігенції, переважно духовенство. «Серед нового уніатського духовенства, єдиної соціальної групи, яка мала право на вищу освіту, з'явилися «освічені і тямущі люди», які думали не тільки про інтереси своєї церкви, а й про інтереси народні, національні; турбувалися про піднесення народної освіти і добробуту, розквіт національної культури» [122, с. 327]. Виступи духовенства на захист національних прав та інтересів викликав протест супроти запровадження викладання в народних школах польською мовою та цілковитого витіснення з них української мови.

Загальновідомо, що центром першої хвилі національного відродження спочатку став не Львів, де панували німецька і польська культури, а провінційний Перемишль. Саме тут навколо місцевого греко-католицького владики єпископа Івана Снігуровського у 20–30-х роках ХІХ ст. згуртувався гурток письменників та вчених. До складу гуртка входили Й. Левицький, Й. Лозинський, А. Добрянський, І. Лаврівський.

Представники цього гуртка і поклали початок культурному відродженню Західної України. Названі діячі сприяли створенню початкових шкіл. З'явилися написані німецькою, польською, латинською мовами або макаронічним язичієм перші граматики «руської» мови Івана Могильницького (1822 р.), Йосипа Лозинського (1833 р.), Йосипа Левицького (1834 р.), автори яких «закликають любити свою «руську» мову,

але кличуть по-польськи чи німецьки» [114, с. 175].

У друкарні І. Снігуровського друкували релігійні книжки українською мовою. Особливу увагу єпископ звертав на підготовку дяків, які одночасно повинні були бути вчителями в парафіяльних школах.

Стараннями Івана Могильницького та його сподвижників у Перемишлі були створені українські культурно-освітні установи: Дяковчительський інститут та Товариство галицьких священників греко-католицького обряду (1816 р.). Вони займалися освітньою діяльністю, видавали українською мовою релігійну літературу.

«І. Могильницькому також вдалося досягти значних успіхів у розвитку українських народних шкіл. У праці «Відомість о рускім язичі» він аргументовано довів, що українська мова є окремою реально існуючою східнослов'янською мовою. На той час це був перший науковий трактат на захист української мови» [122, с. 326].

Однак, брак коштів на заснування сільських шкіл та нестача кваліфікованих учителів стали основними причинами, які гальмували розвиток народного шкільництва в Західній Україні, перешкождали будь-яким його починанням.

Прагнучи зарадити цьому, перемишльська консисторія змушена була у 1805 році заснувати інститут. У цьому інституті здобували початкову освіту та кваліфікацію дяка селянські діти та сини священників. Саме із такого середовища вийшли студенти богослов'я Львівського університету, представники Руської трійці – Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький.

Засновником Товариства галицьких священників, активним борцем за українське шкільництво був Митрополит Михайло Левицький (1816–1858 рр.). Митрополит активно підтримував український національний рух, розвиток національних ідей, однак не все духовенство розуміло важливість його діяльності в цій справі.

У 1816 році розгорнулася запекла боротьба за письмо, тому що австрійський уряд хотів ввести латинку. Натомість митрополит Левицький рішуче захищав кирилицю і боровся за її введення.

Протягом усього свого 42-літнього правління діяч боровся за піднесення престижу Української Католицької Церкви. Товариства галицьких священників було першим товариством, яке свідомо стало на національний ґрунт і належало до духовного кола Перемишля.

Значну увагу Михайло Левицький приділяв ще й теологічній освіті. Він домігся, щоб у Львівському університеті, який опинився у той час в руках поляків, викладали українською мовою догматику, пастирське богослов'я та катехитику. «Внаслідок старань цього діяча з 1856 року до шкіл катехитами стали призначати греко-католиків» [90, с. 502–506].

З товариства галицьких священників вийшла перша записка з вимогою щодо рівноправності й ствердження культурної вартості української мови. Товариство також було організатором різних заходів щодо організації українського шкільництва.

Водночас поза Перемишлем вийшли друком перші збірки народної творчості «Пісні польські і руські люду галицького» (1833 р.) Вацлава Залеського, які

мали для Східної Галичини таке саме значення, як і «Малоросійські пісні» Миколи Максимовича для Наддніпрянщини, а також збірка «Руське весілля» (1835 р.) Йосипа Лозинського.

Нова хвиля національного руху піднялася на початку 30-х років XIX ст. і у Львові. Вона знаменувала початок функціонування нелегального гуртка студентської молоді «Руська трійця». До складу гуртка входили вихованці Львівської духовної семінарії Маркіян Шашкевич (1811–1843 рр.), Іван Вагилевич (1811–1866 рр.) та Яків Головацький (1814–1888 рр.), «які на той час були дітьми священиків і самі у майбутньому стали священиками» [122, с. 327]. Учасники гуртка взяли собі за псевдоніми слов'янські імена: М Шашкевич – Руслан, І. Вагилевич – Далибор, Я. Головацький – Ярослав.

У 1832 році гуртківці організували групу студентів, метою діяльності якої було піднесення українського діалекту, звільненого від церковнослов'янських та чужомовних «вишуканостей» до рівня літературної мови. Кожен, хто вступав у гурток, давав клятву утверджувати права рідної мови, перекладати слов'янських авторів, робити все для воскресіння українського народу до нового життя» [180, с. 332].

Лише так, на думку членів Руської трійці, можна було відкрити селянству доступ до знань, які допомогли б полегшити його долю й дати змогу українцям виразити свою гноблену віками індивідуальність. За словами Я. Головацького, «у «трійці» не було чіткої програми, а кожен розумів справу відродження української словесності по-

своєму» [57, с. 126].

У 1834 році гурток львівських семінаристів остаточно оформився в окрему культурно-просвітню організацію «Руська трійця». «Першоджерелом педагогічних поглядів «Руської трійці» стали українська народна педагогіка, прогресивні знахідки нашого шкільництва княжої доби, а також учителів Острозької й Києво-Могилянської академії, шкіл церковних, братських, пересувних, монастирських, козацьких, січових, народних. Педагогічний варіант був самобутній, галицький, однак він втілював у собі всеукраїнський виховний ідеал, педагогічне переконання, що «русин Галичини є часткою великого українського народу, який має свою історію, мову і культуру» [91, с. 238].

Гурток прогресивної молоді, який виступив на захист української літератури проти ополячування населення Галичини, очолив перший народний поет, прозаїк, педагог, публіцист, перекладач Михайло Шашкевич. Із 1929 року юнак навчався у Львівській духовній семінарії і водночас був слухачем філософського відділу університету. Однак, традиційна наука його не цікавила. У цей період М. Шашкевич почав писати вірші. У 1831 році він був виключений із семінарії за порушення режиму і так зване «вільнодумство». Цей факт викликав великий гнів у батька семінарста, і він відмовився від сина. Так Маркіян змушений був залишитися у Львові в дядька по материнській лінії.

У цей час хлопець також активно займався самоосвітою: цікавився слов'янськими культурами, знайомився з «Енеїдою», граматиною

О. Павловського, збіркою народних пісень М. Максимовича. У 1833 році, після смерті батька, Маркіяну потрібно було дбати про сім'ю. Юнак знову вступив до Львівської семінарії і після її закінчення (1838 р.) став попом на селі.

Маркіян Шашкевич та його однокласники чимало зробили для утвердження духу соборництва, введення народної мови до культурного вжитку. Так, його виступ на захист кирилиці відіграв вирішальну роль в «азбучній війні» середини 1830-х рр.

Під керівництвом М. Шашкевича гуртківці активно взялися за творення в Галичині нового письменства. У 1833 році вони впорядкували свою першу, складену з поетичних творів учасників гуртка, рукописну збірку «Син Русі». До складу збірки входили вірші народною мовою самого М. Шашкевича, М. Мінчакевича, Й. Левицького і М. Левицького, обробка народної легенди «Хрестець камінний край Любачева». У збірці прозвучав сміливий заклик до єднання народних сил, національного відродження рідного краю.

У 1836 році в Перемишлі вийшла полемічна брошура Маркіяна Шашкевича «Азбука і абецадло» польською мовою. У цій брошурі автор переконує у важливій ролі народної освіти та її потребі для народу, відстоює використання українського алфавіту. Щодо граматики, то вона «повинна бути не законодавцем мови, а її найвірнішим відображенням. Тому треба учитися своїй мові не з граматики, а з живої мови і її літератури, треба показати всі властивості й особливості її розвитку і законів» [198, с. 112–118].

У 1836 році Маркіян Шашкевич склав першу

«Читанку для малих дітей», яка була написана живою розмовною українською мовою. Незважаючи на настійну потребу для дітей, видання вороже зустріла цензура. Лишу в 1850 році (уже після смерті М. Шашкевича) «Читанку» у Львові видав Яків Головацький. Відтоді вона з великим успіхом використовувалась у початкових школах Галичини.

Другою збіркою Маркіяна Шашкевича був альманах «Зоря» (1834 р.). Хоча рукопис фольклорно-літературного альманаху не зберігся, проте відомо, що збірка відкривалася портретом Богдана Хмельницького та нарисом Маркіяна Шашкевича про видатного полководця. До збірника також входили народні пісні, життєпис Б. Хмельницького, оповідання з життя священників, вірші членів гуртка. У збірці нещадно засуджується іноземне панування, прославляється визвольна боротьба народу, його козацьких ватажків – Б. Хмельницького та С. Наливайка, звучить заклик щодо тісного єднання українців Галичини й Наддніпрянщини.

Видання цієї книжки заборонялось як віденською, так і львівською цензурою, тим самим намагаючись «придушити» народний рух в Галицькому краї. Тому почалося активне переслідування, обшуки авторів забороненої «Зорі». Однак, не зважаючи на ці утиски, члени Руської трійці продовжували свою діяльність. Вони, «маючи консервативну традицію, що передбачала виголошення офіційних церковних промов латинською, польською чи німецькою мовами, у трьох церквах Львова одночасно прочитали релігійно-моральні проповіді українською мовою. «Трійчаки» енергійно виступали проти латинізації

письменства, всіляко підтримували повернення рідної мови в побут національної інтелігенції» [122, с. 366].

Згодом частина матеріалів «Зорі» потрапила до третьої збірки – «Русалки Дністрової», яку члени гуртка підготували у 1836 році (хоча на титульній сторінці стоїть дата 1837 р.). За словами І. Франка, ця книга «...хоть і який незначний її зміст, які неясні думки в ній висказані, була свого часу явищем наскрізь революційним...». До складу збірки ввійшли народні пісні, власні оригінальні твори, переклади з сербського та уривки з «Каледворського рукопису» В. Ганки, а також статті літературно-критичного, фольклористичного й історіографічного характеру. Це була перша книжка в Галичині, написана українською народною мовою [122, с. 327].

Греко-католицькі ієрархи засудили альманах як «негідний, непристойний і, можливо, підривний». Так, начальник німецької поліції Львова зазначав: «Ми вже маємо достатньо клопоту з одним народом, а ці божевільні тут хочуть відродити давно мертвий і похований русинський народ» [145, с. 99].

Місцевий цензор і греко-католицький священик, виконуючий обов'язки ректора семінарії Венедикт Левицький заборонили публікацію альманаху у Львові з «тієї причини, що вміщені в ній статті, є несвоєчасним духовним витвором екзальтованої юнацької фантазії, читання якого, особливо в теперішній час, може увести в оману легковажних і викликати в них невдоволення існуючим» [145, с. 99]. Не пом'якшували висновку цензора поблажливі слова, що «Шашкевич Маркіян і Головацький Яків видрукували цю книжечку власним коштом в

Угорщині без усякого підозрілого умислу, а лише через недосвідченість, юнацьку легковажність і марну жадобу літературної слави» [28, с. 141].

Із протоколів допитів укладачів альманаху, складених у червні 1837 р., варто навести слова Маркіяна Шашкевича, котрий на поставлене питання, якими були його головні наміри під час створення цього збірника, говорив, що «випробовував свої сили руською мовою, оскільки це його рідна мова, яка значно відрізняється від мови церковної і великоросійської (московської) і хотів заложити наріжний камінь для її дальшого розвитку і тим самим зарадити нестачі руської літератури» [145, С. 94]. Отже, бачимо, що у цих словах сформульована чітка програмна засада молодих ентузіастів Руської трійці щодо розвитку мови і творення нової літератури в Галичині.

Щодо тиражу «Русалки» і відомостей про поширення цього рідкісного видання, то однозначної думки стосовно накладу тут не було, починаючи від Я. Головацького (1000 примірників), М. Шашкевича (800 примірників) і навіть завищеної М. Тершаковцем цифри – 1200 примірників. Як стверджували дослідники, «спочатку збереглося лише 200 екземплярів. Конфісковані поліцією 600 примірників альманаху перебували під арештом до квітня 1848 р. і в наступному році їх повернули Я. Головацькому. 400 з них він передав бібліотеці Народного Дому, решта була «пущена у світ» [28, с. 141].

«Русалка Дністрова» була першим виданням в Галичині, надрукованим не церковним, а «гражданським» шрифтом (простішим і чіткішим, ніж

архаїчна кирилиця), живою народною мовою. «Автори збірки активно відстоювали фонетичний правопис. І хоча в самій назві альманаху вони використали Ъ, але читалася вона вже як І. Вони також відмовились від Ъ та Ы, перші застосовували до «гражданки» Є, а також вперше вжили ЙО, БО, які вживаються й зараз. Це був новаторський за формою і змістом твір. Усе це виділяло збірку з тогочасного літературного потоку, робило її близькою і зрозумілою широким народним верствам» [58, с. 210].

У «Русалці Дністровій» червоню ниткою проходять такі основні ідеї, як визнання єдності українського народу, розділеного кордонами різних держав, та заклик до її поновлення; позитивне ставлення до суспільних рухів та уславлення народних ватажків-борців за соціальне та національне визволення; пропаганда ідей власної державності та політичної незалежності.

Прогресивні діячі слов'янства дали високу оцінку цій збірці, оскільки це «видання рішуче поривало з церковно-книжною літературою, яка побутувала тоді на Галичині, і започаткувало нову літературу народною мовою і на народній основі» [58, с. 210].

З цього приводу І. Франко писав, що «проблиск» молодій галицькій літературі, яка тільки-но почала розвиватися, «переполошив усі власті церковні й світські і викликав довгу, майже десятилітню реакцію в літературі» [194, с. 93]. Не дивлячись на те, що відбувалися значні переслідування з боку цензури, не вдалося перешкодити встановленню тісних і дружніх між галицькими і наддніпрянськими діячами. Характер взаємодії між Галичиною і Великою

Україною визначали «не інтелектуальні впливи чи політичні ідеї, маємо справу з чимось ірраціональним, певного роду міфом як передумовою і найміцнішою ланкою української соборності» [105, с. 136].

Члени Руської трійці також збирали пісні, писали статті до чеських, польських, німецьких часописів про життя українського народу. Проте саме цей період часу був несприятливим для їхньої діяльності, оскільки в Австрії панувала реакція, уряд боявся зв'язків українців із Польщею; серед більшості духовенства, яке було на трій час єдиним репрезентантом культурного громадянства Галичини, панував консервативний настрій. Не маючи ніякої підтримки, так члени «Трійці» опинилися у надзвичайно складній ситуації.

Хоча видання «Русалки Дністрової» із самого початку зазнало краху, воно становило важливий прецедент, який показував, що мова українського селянства може вживатися як літературна. Збірка, як писав Яків Головацький, «запалила вогонь..., який отворив очі кожному письменному чоловікові».

Випуск «Русалки Дністрової» став піковим моментом діяльності членів Руської трійці. Згодом це об'єднання змушене було втратити своє існування, оскільки не змогло працювати у таких нестерпних умовах. Тому усі ці події призвели до сповільнення процесу національного відродження в Західній Україні.

Отож, бачимо, що «під впливом «Русалки...» повільний процес переорієнтації на українські народні маси почало нове покоління західноукраїнської інтелігенції, покоління, яке вербуватиме більшість

своїх членів із народу. На середину ХІХ ст. воно не просунулося далі виникнення невеликих груп української інтелігенції, котрі самі визначали для себе суттєві складові української культурної самобутності. За винятком інтелігенції, в аграрному, традиціоналістському, провінційному суспільстві України не було соціальних верств, які були б готові до впровадження нових ідей» [129, с. 91].

Активна діяльність Я. Головацького у справі видання «Русалки Дністрової», на думку К. Студинського, була спричинена передусім тим, що М. Шашкевичу і І. Вагилевичу «грозила ексклюзія з духовної семінарії» [57, с. 127]. К. Студинський вважав, що, зайнявши наприкінці 1830 – на початку 1840-х рр. М. Шашкевичеві місце лідера українського національного відродження, Я. Головацький став «душею всіх об'єдинительних (себто москвофільських) заходів на Галицькій Русі», активно проповідуючи «єдинство руской народності от Карпат до Камчатки». [57, с. 129].

Таким чином, «Русалка Дністрова» мала важливе значення у справі відновлення національно-культурного відродження на західноукраїнських землях. Вона стала значним надбанням української культури, духовним скарбом нашого народу, провісницею усього нового, демократичного письменства. «Це був сміливий виклик проти національного гноблення, консерватизму, за національну гідність, духове єднання з іншими українськими територіями» [146, с. 250].

«Мали ми і наших півців, і наших учителів, але найшли тучі і бурі..., народів і словесності надовго ся

здрімало, – підкреслювалося в передмові альманаху. – Однак і язик, і хороша душа руська була серед слов'янщини» [145, с. 27].

Дослідження науковців щодо цієї проблематики показують, що «альманах сміливо декларував органічну єдність Галичини з Наддніпряниною. Цілком очевидно, що каталізатором утвердження соборницьких настроїв у Галичині стало ближче знайомство з наддніпрянськими діячами через листування, особисті зустрічі, що мали важливе значення в утвердженні модерної національної свідомості» [99, с. 306–307].

Варто зазначити, що активним учасником Руської трійці був також Яків Федорович Головацький (псевдоніми – Ярослав, Гаврило Русин, Ясько Балагур, Ясько Чепеленько, Галичанин, Ein Russin та ін.) – знаний український фольклорист, публіцист, бібліограф, перекладач, славіст, поет, педагог, громадський діяч [57, с. 125]. Саме він, як уже зазначалося вище, у 1850 році видав у Львові «Читанку для малих дітей», яка була написана М. Шашкевичем живою розмовною українською мовою. Незважаючи на настійну потребу для дітей, видання вороже зустріла цензура.

Я. Головацький як етнограф і фольклорист пройшов значну частину Галичини, Гуцульщини, Покуття, Закарпаття, північної Буковини. Відомо, що через активну фольклористично-літературну діяльність він не склав екзаменаційної сесії в університеті і змушений був продовжити навчання у Словаччині, у духовній академії, куди йшов пішки. Успішно склавши семестрову сесію, на наступне

півріччя він пішов до Угорщини, де і закінчив навчальний рік. Таким чином Яків Головацький вдосконалив свої знання слов'янських мов, познайомився з Я. Колларом, Ф. Куррелацием, зблизився із сербами Г. Петровичем та П. Павловичем. Перший згодом допоміг йому у виданні «Русалки Дністрової» [57, с. 126].

Повернення до Львова, де Я. Головацького прийняли на другий курс, викликало пожвавлення активності його молодих друзів, які пережили певний песимізм, спричинений забороною друкування «Зорі». Протягом 1835–1836 рр. Я. Головацький переписав майже весь текст «Зорі» (окрім статті М. Шашкевича про Б. Хмельницького, яка загубилася). Були також додані нові статті, названий збірник «Русалкою Дністровою» і відправлений Г. Петровичу, який, як було зазначено, допоміг у виданні збірки [57, с. 126].

У результаті своїх етнографічних досліджень побуту народів Карпат Яків Головацький підготував 4-томний збірник пісень галицької й угорської України (1878 р.).

У 1830–1840-х рр. були встановлені контакти з відомими наддніпрянськими письменниками і вченими Платоном Лукашевичем, Михайлом Максимовичем, Осипом Бодянським, Ізмаїлом Срезневським. «Спасибі вам, українцям, – писав Я. Головацький П. Лукашевичу, – що ви не цураєтеся тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур'янами, але ще живим... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пляшках не загиб» [197, с. 308].

Тісними були зв'язки Руської трійці з видатним

наддніпрянським ученим і письменником, першим ректором Київського університету М. Максимовичем, який у своїх творах виявляв інтерес до галицької історії. М. Шашкевич, познайомившись зі збіркою М. Максимовича «Малороссийские песни», побачив у ній зразок для наслідування. Прочитавши «Русалку Дністровую», київський професор прихильно відгукнувся про І. Вагилевича як ученого і здібного поета [94, с. 174].

У першому листі до М. Максимовича І. Вагилевич писав про розвиток руської літератури у краї, зокрема, про публікацію граматик М. Лучкая і Й. Левицького, фольклорно-літературного альманаху Руської трійці. Він із болем зауважив, що до галицької інтелігенції належать суто священики. «Ваша приязнь ко мені, – писав він М. Максимовичу в серпні 1838 р., – душу мою наповняє саме іскренніми чувствами благодаренія» [196, с. 202].

У 1838 році почалося листування М. Максимовича з Я. Головацьким, а через два роки – Д. Зубрицьким [19, с. 6]. На думку Я. Головацького, це було перше спілкування галицьких літераторів з Україною, внаслідок якого «вимальювався» такий утруднений процес взаєморозуміння між галичанами і наддніпрянцями.

У листах М. Максимовича звучав заклик до формування такого єдиного українського правопису, який би охоплював різні діалекти. Так звана «максимовичівка» не змогла прижитися на Наддніпрянщині, зате вона знайшла своє поширення у другій половині ХІХ ст. Заслуга М. Максимовича в українському самоусвідомленні галичан полягала не

лише в народознавчій діяльності, що з різних джерел ставала відомою у краї, утверджувала соборницькі настрої, але й у закликах до місцевої інтелігенції «писати живою, народною мовою та у заохочуванню до наукової праці» [164].

А отже, М. Максимович став, по суті, першим популяризатором галицької літературної продукції на українських землях під Росією, створював «духову звязь між Галичиною і Україною» [165, с. 7].

З особливою силою на діяльність Руської трійці та її сподвижників (особливо Я. Головацького) у Галичині вплинув визначний учений, професор-славист із Харківського університету І. Срезневський. У 1839–1842 роках він здійснював наукову подорож до слов'янських земель і після Чехії в липні 1842 р. прибув до Ужгорода, де зустрівся з відомими русинами, зокрема з видавцем граматики М. Лучкаєм. Тут він познайомився з І. Вагилевичем, Я. Головацьким, Д. Зубрицьким та Й. Левицьким.

Після зустрічі І. Срезневського у Відні з братом Якова Головацького – Іваном, між ними почався активне спілкування щодо народознавчої діяльності. У 1846 році І. Головацький надіслав І. Срезневському першу частину альманаху «Вінок русинам на обжинки», у якому висловив щире вдячність за поради, що «глибоко вкопались въ душу и неодступными, незабутными товаришами и руководителями остануть въ моёмъ стремленію; они бо возбудили мою деятельность, они одушевили идею словянства» [164, с. 43].

Я. Головацький готував матеріал двох випусків «Вінка русинам на обжинки», які видав у Відні його

брат Іван 1846 і 1847 рр... Відомо, що Я. Головацький під назвою «Барвінок» готував і третій випуск «Вінка», який планував зробити літературну хрестоматію і включити до неї твори П. Гулака-Артемівського, Л. Боровиковського, М. Костомарова (Ієремії Галки), І. Котляревського та інших письменників, тексти творів які одержав від І. Срезневського [57, с. 127].

Відомо, що упорядник І. Головацький сподівався отримати для друку через І. Срезневського поезії Т. Шевченка, а також готував для збірки короткі життєписи українських авторів. Однак книжка не могла вийти з друку в задуманому обсязі, оскільки це вимагало значних витрат, і видавці так і не наважилися це зробити.

Альманах «Вінок русинам на обжинки», який вийшов друком у двох частинах у Відні в 1846–1847 рр., містив оригінальні художні твори, фольклорні записи, тексти історичних пам'яток, статті, а також деякі матеріали із забороненої «Русалки Дністрової». «Вінок» активно утверджував у свідомості читачів соборницькі настрої народу. У передмові до альманаху говорилося про духовну єдність Галичини з Україною, один народ проживав на території «вод Сяна, Вислы й Буга аж по Дон и Донець, а з поза Бескида, Дністра й Чорноморя ... по Припечь и Десну... Сей народ живе в цѣлости народній и николи не заумре...» [135, с. 8–9].

У другій частині «Вінка», правопис якої був більше наближений до церковнослов'янського, поряд із творами галицьких письменників (І. Вагилевича, А. Могильницького, М. Устияновича та ін.), містилася

стаття відомого наддніпрянського історика М. Маркевича. У цій статті відстоювалася єдність етнічних українських земель, починаючи з княжих часів. «Малоросією» було названо територію, де проживали «малоросіяни», за висловом автора, народ, що має «одни обычаи, одни повѣрья, однакову одежу, одинъ и тотъ самый бытъ» і, що найважливіше, «одно и тожь саме нарѣчіе». Мовно-культурну єдність між землями Галичини – колишніх уділів Галицького, Белзького, Тереховського, Звенигородського та ін. – і всієї Малоросії М. Маркевич засвідчив особисто («все тоє однакове, чому я самъ очевидячный свѣдокъ») [157, с. 90].

Попри заяви про свою аполітичність Я. Головацький говорив, що ніколи не займався політикою, а займався науками і громадсько-політичною діяльністю – навесні 1848 року брав активну участь у народних зборах в Чорткові, де виступив з промовою на захист конституційних прав українців [57, с. 127].

У жовтні 1848 р. Яків Головацький ввійшов до складу правління товариства «Галицько-руська матиця», взяв участь у з'їзді діячів української культури, освіти і науки, на якому виступив з доповіддю «Розправа о язиці южноруськім і єго нарѣччях» (згодом вийшла окремою брошурою і дістала схвальний відгук В. Ягича в «Енциклопедії слов'янської філології»). У цій праці він уперше концептуально описав географію поширення «природної, чистої» української мови, окреслив особливості її граматики. Тоді Яків Головацький наполегливо добивався посади професора кафедри

руської словесності у Львівському університеті і вже у грудні 1848 р. став його викладачем.

Лекції Я. Головацького були дуже цікавими, пройняті патріотизмом, прагненням акцентувати увагу на національній самобутності народу, духовному єднанні з іншими народами. Вони відображали конкретні погляди автора на етапи розвитку української літератури, третій з яких мав розпочинатися з вивчення творчості І. Котляревського.

Характерною особливістю цього етапу розвитку української словесності Яків Головацький справедливо вважав відсутність традиційної для деяких європейських літератур боротьби між класиками та романтиками. У контексті характеристики тенденцій цього періоду української літератури дослідник, назвавши Г. Квітку-Основ'яненка, М. Костомарова (І. Галку), А. Метлинського, Л. Боровиковського, Є. Гребінку, оминув Т. Шевченка [57, с. 128].

«У контексті проблеми народності Я. Головацький важливе місце відводить усній словесності, що «виражається в его обрядах, обичаях, в преданиях старини і народної поезії», яка, на відміну від письмової словесності, цілком вільна від чужих, сторонніх впливів, а тому вона «своя питома, не позичена, не пересаджена, але плід з свого зерна, плід своєї землі, свого питомого народу». Тому вона надзвичайно важлива для розуміння свого народу, бо «простолюдніє обряди і святки суть забитками давних народних релігійних свят, ... безчисленні пісні ставят неяко венець всему душевному розвитку народному».

Народна словесність захована «в пам'яті народній, є істинним вираженням народної віри, образования народного языка, умственного развития і норовственного состояния народа» [57, с. 128].

Водночас у 1850–1860-х рр., коли Я. Головацький поділяв москвофільські позиції, його викладацька робота в університеті уже не мала тієї національної спрямованості. За словами О. Огоновського, свої лекції той будував на працях С. Шевирьова, а курс історії української літератури закінчував XV століттям. Про письменників нового періоду не говорив він майже нічого. «Доперва в літнім семестрі 1863 р. читав він виклади про літературні твори від р. 1772. Студенти філологічного факультету рідко коли вписувалися на його виклади і лише студентам богословія приказувала митрополіча консисторія слухати лекції руської мови і письменства, але і вони вдовольнялися тим, що на виклади Головацького висилали з-поміж себе по черзі лише по кількох своїх відпоручників» [57, с. 128].

У 1849 р. Я. Головацький випустив «Граматику руської мови», повість Г. Квітки-Основ'яненка «Маруся», допоміг у друкові «Енеїди» І. Котляревського у Відні, у 1850 р. видав «Читанку» М. Шашкевича.

Творчістю майбутніх учасників Кирило-Мефодіївського товариства у Києві зацікавилися також і члени Руської трійці та їх сподвижники.

Щодо знайомства з творчістю Т. Шевченка, то представники Руської трійці навряд чи були знайомі з Шевченковим «Кобзарем» (1840 р.) [166]. «Відомості про найбільш видатних наддніпрянських діячів

середини ХІХ ст. Т. Шевченка, П. Куліша, М. Костомарова та ін.) лише зрідка появлялися в галицькій пресі, частіше у польськомовній, а їхні твори були маловідомими в Галичині до початку 1860-х рр.» [148, с. 205–206].

Т. Шевченко своєю чергою також відреагував на літературний рух галичан, знав про вихід «Русалки Дністрової» і дуже високо її оцінював.

Яків Головацький дуже високо цінував поетичний талант М. Шашкевича. У статті «Пам'ять Маркіяну Шашкевичу» (Вінок русинам на обжинки. – Ч. І, 1846) Я. Головацький називав його «істиним поетом з високим даруванням», ставив питання видання повної збірки Шашкевичевих творів: «велику би прислугу народній словесності той зробив, хто би рукописи творів М. Шашкевича позбирав і видав в цілості», відзначав глибину поетичного мислення Шашкевича, принагідно саме Шашкевичевим прикладом маніфестуючи здатність української мови до відтворення найглибших поетичних почуттів. У примітках до «Псалмь Русланових» у першому випуску цього ж «Вінка» він писав: «Кажеш, приятелю, що [...] руський народний язик совсем неспособний до вираженья висших понятій. От тобі показав живим примером Шашкевич, як можна взнестися високо, як можна своїм наречьем без чужої примешки [...] о Бозі гладко виговорити та ще як сильно, як мудро, як положительно, основно» [57, с. 129]. Прикметно, що ці думки Я. Головацького про великі потенції української мови дуже вже дисонують із його ж висловлюваннями кінця 1880-х років.

Учасником Руської трійці був також Іван

Михайлович Вагилевич. У двох своїх поетичних творах українською мовою та кількох польською він виступив послідовним романтиком. Діяч плідно займався етнографічними дослідженнями бойків, гуцулів, лемків.

Галицько-руська інтелігенція проявляла неабиякий інтерес до національно-культурних процесів на Наддніпрянщині, оскільки всіляко прагнула віднайти власну національну ідентичність, протистояти полякам, які перебували в Галичині, і таким чином поступово сприяти активізації національного руху. Серед чиновників, які зумовили погляди галичан у бік Наддніпрянщини, можна виділити бажання поглибити історичну свідомість, прагнення ідентифікувати галицький варіант народно-розмовної мови. Ідея етнічної єдності, що простежувалася в контактах галичан із наддніпрянцями в 1830–1840-х рр., була своєрідним національним міфом із метою впорядкування «загрозливого хаосу реальності», ідентифікації «себе з чимось ідеальним, що свідомо наділялося позитивними якостями» [105, с. 136–137].

«Щодо подальшої долі засновників Руської трійці, то М. Шашкевич зайнявся літературою творчістю, став першим народним поетом Галичини. Але матеріальні нестатки, постійне цькування властей вкрай погіршили його здоров'я (зі студентських років він хворів на сухоти). У 1842 році поет перебрався до Новосілок Новомилятинського району й остаточно занедужав. Смерть молодшого сина спричинила в нього тяжкі переживання і сприяла загостренню туберкульозу. Він втратив зір та слух, і паралізований

ще кілька місяців страждав. 7 червня 1843 р. Маркіян Шашкевич помер на 32-му році життя» [122, с. 327].

У 1848 році для того, щоб уникнути переслідувань, перейшов у протестантську віру Іван Вагилевич [58, с. 210]. Він почав проповідувати ідею польсько-українського союзу під верховенством Польщі. «Згодом Іван Вагилевич став редактором газети «Дневник руський». Її видавала уже новостворена організація польських політиків Руський собор, метою якої був розкол єдності українського руху» [58, с. 211].

Професор Львівського університету Яків Головацький, а пізніше – завідувач кафедри української мови та літератури цього закладу, був одним із тих, хто найдовше «обстоював ідеї Руської трійці». Наприкінці 1850-х рр. Яків Головацький певний час був деканом філософського факультету Львівського університету, а 1864-1865 рр. – ректором. У 1867 році був підписаний наказ про його звільнення з викладацької роботи у Львівському університеті, однією з причин якого була участь Якова Головацького в московській етнографічній виставці 1867 року.

«Під впливом М. Погодіна Я. Головацький приєднався до москвофілів, і в 1867 році емігрував до росії» [122, с. 366]. У 1867 році він переїздить до Вільно, де до останніх днів свого життя працює на посаді голови Віленської археографічної комісії. Як відзначають дослідники, упродовж 17 років комісія (Головацький у своєму штаті мав лише трьох співробітників) опрацювала майже 2,3 млн. аркушів давніх актів.

«В 1869 році він виступив із двома доповідями на Першому археологічному з'їзді в Москві, в одній з яких («Об исследовании памятников русской старины, сохранившихся в Галичине и Буковине») ставив перед собою мету згадати «о моей родной земле, незабвенной для меня Галичине, чтоб на русском археологическом съезде не осталась забытою Галицкая или Подкарпатская Русь» [157, с. 129].

Цілком очевидно, що «ці переходи до росії завдавали великої шкоди українській справі, бо викликали обвинувачення в москвофільстві цілого руху та недовір'я збоку австрійського уряду та Апостольської Столиці» [122, с. 366].

Незважаючи на свою очевидну ідейно-політичну непослідовність, Яків Головацький завжди уважно стежив за тенденціями розвитку української літератури. Так, у цитованих вище «Трьох вступительних преподаваніях о руській словесності», виголошених у січні – лютому 1849 р., і статті «Іван Котляревський», опублікованій того ж року, Я. Головацький писав про Г. Квітку-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінку, А. Метлинського, М. Костомарова, Л. Боровиковського і навіть К. Тополю та С. Писаревського, але ніде не згадав про Т. Шевченка. Водночас Я. Головацький досить добре знав творчість Кобзаря, про що свідчать матеріали його рукописних фондів, датованих початком 1840-х років.

«У кореспонденції Я. Головацького, яку видав К. Студинський, прізвище Т. Шевченка вперше згадується у листі І. Вагилевича від 1 липня 1843 р. У ньому Іван Вагилевич для своєї статті звертається з

проханням до Якова Головацького дати оцінку творам наступних українських письменників Г. Квітки, Гулака-Артемовського, І. Котляревського, Т. Шевченка» [57, с. 130].

«Наприкінці свого життя Я. Головацький різко виступив проти права українського народу на власну мову і літературу, особливо нападаючи при цьому на її лідерів Т. Шевченка і П. Куліша, вдаючись і до певних інсинуацій» [57, с. 130].

Яків Головацький також негативно писав і про боротьбу Петра Куліша за обов'язкове утвердження української мови, яке сприймав як його прагнення національної незалежності України. Такі ж думки Я. Головацький висловлював в неопублікованій незакінченій на той час статті про П. Куліша, писаній десь у 1880-х роках: «Куліш [...] типічний годованець цілої історії України, якими ми знаємо – були й Мазепа, Дорошенко і проч.» [57, с. 130].

Варто зазначити, що «Трійця» практично «першою у краї порушила питання про організацію спеціальних народознавчих мандрівок, «пішла в народ» з метою вивчення фольклору та етнографії, мови, історії, усього, що пов'язане з етнічною самобутністю» [63, с. 89].

На основі зазначеного вище бачимо, що «спрямування національного розвитку галичан у бік Наддніпрянщини спричинили не тільки зовнішні чинники (приклад польського і чеського національних рухів, ігнорування поляками національної самобутності місцевих русинів і прагнення останніх протидіяти цьому, опершись на здобутки «руського світу»), розташованого на схід від австрійського

кордону тощо), а й ірраціональний фактор, який важко вивести з логічних міркувань. Ідеться про своєрідний національний міф, ідеал. Ідеал – освічений українець, прийнятий власною національною і людською гідністю в ім'я щастя. Головною метою українців є пробудження в них національної свідомості, прагнення до власної державності, утвердження в житті й поведінці дітей і молоді народних чеснот та норм християнської моралі» [91, с. 239].

Так, серед діячів першої хвилі національно-культурного відродження в Галичині «набув поширення стереотип національної єдності, усвідомлений як засіб ідентифікації себе з чимось ідеальним, що наділялося позитивними рисами й було підґрунтям для української соборності» [200, с. 50].

Для досягнення названих цілей і формування національної ідентичності Руська трійця мобілізувала усі можливі виховні засоби, серед яких – рідна українська мова й література, фольклор, національна історія, релігія, народні звичаї й традиції, обряди, символи, традиційна українська громадська й родинно-побутова культура, народне мистецтво, що знайшло відображення у багатьох художніх творах (поезії, прозі), статтях, думках, перекладах із давньоруської, листах М. Шашкевича, І. Вагилевича, Я. Головацького.

Руська трійця була першою в українській історії національно-культурною організацією, яка «на відміну від старшого покоління, була тісно пов'язана з церковними традиціями і старослов'янською церковною мовою, молоді «будителі» прагнули впровадити в літературу народну мову» [58, с. 210].

«Першоджерелом педагогічних поглядів Руської трійці стали українська народна педагогіка, прогресивні знахідки нашого шкільництва княжої доби, а також учителів Острозької й Києво-Могилянської академій, шкіл церковних, братських, пересувних, монастирських, козацьких, січових, народних. Педагогічний варіант був самобутній, галицький, однак він втілював у собі всеукраїнський виховний ідеал, педагогічне переконання, що «русин Галичини є часткою великого українського народу, який має свою історію, мову і культуру» [91, с. 238]. Члени об'єднання присвятили свою діяльність служінню своєму народові, відновленню народної мови, піднесенню національної літератури. І першим зрушенням у цьому контексті була церковна проповідь народною мовою.

Діяльність та педагогічні погляди Руської трійці були пройняті високим патріотизмом і гуманізмом, глибокою народністю. Вони наклали значний відбиток на формування світогляду молоді і тим самим сприяли формуванню відданих справі рідного народу когорти учителів нового покоління, які впливали на подальший розвиток прогресивної педагогічної думки в усій Україні.

Отож, М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький – представники української інтелігенції, продовжили боротьбу за українську мову, літературу та школу, видання книг рідною мовою у 30-х рр., вважали народну освіту найважливішою і найпотрібнішою для народу. Вони поширювали ідею розвитку українського письменства серед українського громадянства; склали літературно-

етнографічний альманах «Русалка Дністрова», написаний народною (українською) мовою і фонетичним правописом. До нього ввійшли збірка українських народних пісень, оригінальні пісні «трійці», переклади, історичні пісні та відомості про слов'янські та українські рукописи.

«Русалка Дністрова» відіграла велику роль у справі національно-культурного відродження на західноукраїнських землях. Вона стала важливим надбанням української культури, духовним скарбом народу, провісницею нового, демократичного письменства. «Це був сміливий виклик проти національного гноблення, проти консерватизму, за національну гідність і духове єднання з іншими українськими землями» [147, с. 250].

Активна діяльність Руської трійці є надзвичайно важливою для національної педагогічної думки, оскільки вона була спрямована саме на зоредження уваги до простого селянина, який зазнавав постійного приниження з боку вищих верств населення; розвиток української школи й освіти; посилення процесів національного руху. Діяльність громадсько-культурного об'єднання «Руська трійця» на той час була прямим викликом реакційному режиму з метою посилення національного руху і вирішення національних проблем.

Отож, після революційної хвилі в Європі у 1848–1849 роках почався новий етап модернізації імперії. Зокрема, була проголошена конституція і створено парламент. Важливе значення також мало скасування кріпосного права. Усі зазначені та інші модернізаційні зрушення позитивно відобразилися на житті

західноукраїнських земель, активізували суспільну діяльність населення. Особливо важливі зміни також відбулися у культурно-освітній сфері.

1.2. Причини виникнення і розвитку культурно-просвітницьких громад в Західній Україні (друга половина XIX – початок XX ст.)

Процес становлення української державності, культурного і духовного відродження нашого народу ставив перед вітчизняною педагогічною наукою все нові й нові завдання. Насамперед, на перший план висувалася проблема розбудови системи національної освіти, яка потребувала залучення досвіду попередніх років. Серед наукових доробків такого досвіду є активна діяльність нелегальних гуртків, об'єднань, товариств, громадських організацій, які згодом стали називатися громадами. Саме вони виступали вагомим чинником збереження національної окремоті українського населення, сприяли духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти. Громади своєю діяльністю та впливами охопили головні сфери суспільного життя нашого народу.

Чимало науковців досліджували діяльність громадських, просвітницьких та наукових товариств в Україні. Серед них Д. Багалій, В. Грубе, О. Коваленко, Т. Щербань та ін. Відомі науковці працювали над дослідженням розвитку культурно-освітнього руху в Галичині. Серед них П. Арсенич, А. Грицан, О. Максимонько, М. Олійник та ін. Проблема професійної освіти також була предметом вивчення

таких учених, як О. Аніщенко, О. Ковальчук, В. Постолатій, О. Романовський та ін. Такі науковці, як Г. Білавич, Д. Пенішкевич, І. Петрюк, В. Стинська та ін. досліджували проблеми розвитку й функціонування торговельного шкільництва в контексті історико-педагогічних досліджень. Стан національної освіти та шкільництва в Західній Україні розкритий у монографії вітчизняних науковців Г. Білавич і Б. Савчука. У ґрунтовній розвідці Б. Трохим'яка та ін. здійснений аналіз молодіжного руху та розкриті усі структурні ланки руханково-спортивних організацій західного регіону.

Варто зауважити, що діяльність громад у зазначений період учені розглядають із класово-партійних позицій, оскільки турбота прогресивної молоді про національну школу носила суспільно-політичний характер і була тісно пов'язана з усім контекстом боротьби за національно-культурне відродження. Тому діяльність культурно-просвітницьких громад Західної України оцінюється через аналіз її історико-політичних та соціальних умов, у яких вони активно створювалися і розвивалися. Це стосується саме тих об'єднань, які відзначалися особливою причетністю до суспільного життя, широко відображали його у своїй діяльності, пропагуючи населенню національну освіту як справу всезагального значення.

Оскільки ще на кінець XVIII – початок XIX ст. був здійснений штучний політико-адміністративний поділ західноукраїнських земель, який практично без змін зберігся аж до розпаду Австро-Угорської монархії, соціально-політичні умови гальмували розвиток

національно-культурного відродження.

Закарпаття за таким розподілом належало Угорському королівству; Галичина була виділена в окремий австрійський коронний край «Королівство Галичини і Лодомерії», до складу якого входила також (до 1848 р.) і Буковина в якості окремого округу [143, с. 160]. Однак «ці три українські території жили своїм відмінним життям», але їх доля «мала багато спільного: всі вони терпіли тяжкий гніт сусідніх народів – угорського, польського, румунського, а Австрія нічого не робила, щоб їх захистити. По-друге, вони вели боротьбу проти зовнішнього тиску і денационалізуючого москвофільства, прихильники якого доказували, що галичани, буковинці та закарпатські українці належать до російського народу, а їхня мова – до єдиної російської мови» [122, с. 325].

А отже, соціальний клімат в Західній Україні не був сприятливим для розвитку загальної національної освіти і через етнічну нерівність населення, що позначалася на його соціальному статусі. Австрійці й німці мали найвищий етнічний соціальний статус, нижчий належав полякам, мадярам й румунам, а найнижчий соціальний статус посідали українці. У Східній Галичині панували в основному поляки, на Буковині – румуни, поляки, німці, на Закарпатській Україні – мадяри.

Незважаючи на ряд проведених австрійським урядом аграрних реформ, в Західній Україні спостерігається активне посилення антифеодальної боротьби. Проявлялась вона у різних формах. Це були скарги, втечі, підпали, розправи, відмова від сплати податків, невиконання розпоряджень адміністрації

маєтків та ін.

«Найбільше селянських виступів відбулося протягом 1815–1826 років. У Галичині вони охопили багато сіл Комарнівщини (1819–1822 рр.), Сколівщини (1824–1826 рр.). Яскравою сторінкою в історії українського народу стало повстання у Північній Буковині під керівництвом Лук'яна Кобилиці (1812–1851 рр.), який у 1843–1844 рр. очолив селян 22 громад. Повстанці категорично відмовилися від панщини, самочинно переобрали сільську старшину, висунули вимогу вільного користування лісами та пасовиськами, ратували за відкриття українських шкіл. Лише за допомогою військ австрійському урядові вдалося придушити цей виступ» [58, с. 200].

«Своєрідною формою протесту народу був рух опришків, що поширювався на Прикарпатті у трьох округах (Коломийський, Станіславський, Стрийський)» [58, с. 200–201].

Кульмінаційним пунктом селянського руху напередодні революції 1848–1849 років були антифеодальні виступи 1846–1848 рр. у Східній Галичині. Селяни цього регіону майже одночасно піднялися з селянами Західної Галичини. У 1846 році боротьба охопила весь край. Це був удар, після якого феодального-кріпосницька система вже не могла існувати. незважаючи на те, що повстання було придушене, воно стало однією із вирішальних передумов скасування панщини не лише в Галичині, а й в усій Австрії.

Отже, 1848-й рік можна без сумніву назвати роком сплеску національного та соціального руху народів

Австрії, оскільки після проголошення австрійською конституцією (1848 р.) рівності всіх народів імперії між українцями та поляками загострилася запекла боротьба за ствердження своїх мов як публічних.

Зокрема, шкільництво почало розглядатися як найважливіший засіб досягнення цієї мети. Віденським Міністерством освіти та віросповідань було введено українську мову як обов'язковий предмет у всіх гімназіях Східної Галичини, що посилило боротьбу між польськими та українськими національними рухами. І лише після оголошення у 1867 і 1868 роках закону про національну мову навчання в народних школах та статусу Шкільної крайової ради Галичина офіційно стала двомовною українсько-польською провінцією [150, с. 142].

Поляки, втративши свою державність, добились у 1866 році закону про введення польської мови в народних і середніх школах Галичини та створення Шкільної Ради з центром у Львові. Полонізація широко охопила населення, що і духовенство, яке прагнуло зберегти українську культуру, в особистих стосунках вживало польську мову. Безрезультатними у цій справі були навіть прохання-вимоги українських послів І. Наумовича, Т. Павликова, С. Качали щодо поліпшення ситуації на користь українського шкільництва. Таким чином поляки повністю взяли контроль над українським шкільництвом в Галичині й почали планове його знищення.

Так, як 4/5 членів Крайової шкільної ради становили поляки, шкільну політику проводили на користь розвитку польської освіти і неохоче давалися дозволи на відкриття українських шкіл. «Українською

мовою дітей навчали тільки в парафіяльних школах. Тому брак україномовних шкіл та бідність населення спричинили загальний низький рівень грамотності серед українців» [149, с. 124].

«Абсолютна більшість жителів Галичини, як і підросійської України, у першій половині XIX ст. була неписьменною. Серед селянства, що становило понад 90% населення, грамотність не перевищувала кількох відсотків. Через збереження станової системи, кріпацтва, слабкий розвиток промисловості й торгівлі населення було мало мобільним» [29, с. 76].

На кінець XIX ст. серед українців неграмотними в Галичині було 63,8 % населення; Буковині – 87 % неграмотних чоловіків і 92,5 % жінок; Закарпатті відсоток освіченого населення становив лише 36,4 % [149, с. 124].

Для останньої третини XIX ст. в Західній Україні поширеним був також робітничий рух. Так, у Львові виникли товариства робітників-друкарів (1868–1869 рр.), які організували у 1870 році перший страйк. Із 1878 року у Львові на польській мові почала виходити перша робітнича газета «Праца». Однак, створений навколо її редакції соціалістичний комітет, мав міжнародний, польсько-українсько-єврейський характер. З українського боку до нього входив Іван Франко. Комітет газети почав роботу із заснування робітничої партії в Галичині, але його наміри перервали урядові репресії. Після перерви страйковий рух був відновлений [58, с. 201].

Оскільки політика австрійського уряду щодо українців призвела до значного погіршення їх становища, в Західній Україні розпочався активний

рух українського народу за відстоювання своїх національних прав, відродження своїх звичаїв, традицій, мови. Таким чином розпочалось національне відродження західноукраїнських земель. Основними передумовами виникнення національного руху було збільшення кількості освічених людей в Україні завдяки реформам Марії-Терезії та Йосифа II; реакційні реформи наступників Марії-Терезії та Йосифа II (скасування обов'язкової освіти, взяття шкіл під контроль католицької церкви, зменшення кількості дітей в школах), які призвели до погіршення становища українського населення, проникнення ідей Просвітництва на українські землі тощо.

Усі заході, які здійснювали поляки, зокрема введення польської мови у школах, викликали протести і незадоволення серед представників передової інтелігенції західноукраїнських земель. У більшості випадків це були представники духовенства. Серед них активним захисником української мови став митрополит Михайло Левицький.

Іван Могильницький вважається засновником першої в Західній Україні культурно-освітньої громадської організації «Товариство галицьких греко-католицьких священиків для поширення письмами просвіти і культури серед вірних» (1816 р.). Головною метою цієї організації було видання українських загальноосвітніх та релігійних книжок. Однак католицьке духовенство чинило йому значний тиск і товариство було вимушене припинити своє існування.

Варто зазначити, що канонік Іван Могильницький був також і ректором створеного дяко-вчительського

інституту.

У Перемишлі єпископ Іван Снігуровський разом із Іваном Могильницьким та Іваном Лаврівським засновували парафіяльні школи, відкрили бібліотеку та друкарню. Єпископ давав студентам стипендії, надавав матеріальну і моральну підтримку літераторам. Він також дбав про те, щоб люди із його оточення вживали у повсякденному житті українську мову і всіляко заохочував їх до цього.

Іван Снігуровський був засновником культурно-освітнього осередку, до складу якого виходили письменники і вчені. Воним створювали перші початкові школи, перші граматики «руської» мови Івана Могильницького (1822 р.), Йосипа Лозинського (1833 р.), Йосипа Левицького (1834 р.). Перемишль став центром музичної освіти в Західній Україні.

Попри всі перешкоди, які існували в період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в Західній Україні, демократично налаштована інтелігенція здійснювала активну педагогічну і просвітницьку діяльність. Події, які відбувалися (передчуття відміни кріпосництва, реформа 1861 року, пошук нових легальних форм боротьби за громадські свободи), підсилювали культурно-освітню діяльність, запалювали оптимізмом, новими ідеями західноукраїнський народ, зокрема його кращих представників – інтелігенцію, студентів, учнів гімназій, які й ставали ініціаторами створення Громад.

Національне відродження, яке розпочалося на Лівобережній Україні, мало значний вплив на пробудження національної свідомості західноукраїнського народу (особливо Галичини),

оскільки саме у Львові зберігалися національні самобутні традиції, формувалися найкращі кадри національної інтелігенції. Тому завдяки патріотизму цих мужніх людей та активній діяльності в боротьбі за поширення освіти серед народу, у краї відбувалося національне голосування, становлення української системи освіти.

«Хронологічний поділ, за яким національно-культурне відродження Галичини поділялось на три періоди: перший – присвячений збиранню народної спадщини (1816–1847 рр.); другий – організаційний (1848–1860 рр.); третій – політичний (1861–1918 рр.)» [88], також чітко демонструє безпосередній вплив кожного із цих етапів на виникнення і розвиток культурно-просвітницьких Громад. Цей вплив так чи інакше накладав значний відбиток на усі сфери громадсько-політичного життя краю.

Упродовж першого етапу важливу культурно-просвітницьку місію в Галичині виконували духовні навчальні заклади – Греко-католицька духовна семінарія та Дяко-вчительський інститут. Активними представниками просвітницької діяльності були відомі діячі Греко-католицької церкви І. Могильницький, М. Герасевич, В. Компаневич, І. Лаврівський та ін.

І. Могильницький написав першу в Галичині граматику української мови. Він також був ініціатором виникнення товариства галицьких священиків греко-католицького обряду (1816 р.). Ініціаторами відкриття парафіяльних шкіл, які поширювали освіту серед народу, були галицькі митрополити і єпископи П. Білянський, А. Ангелович,

М. Левицький та духовні діячі при церквах.

Літературне угруповання «Руська трійця», яке виникло наприкінці 20-х років ХІХ ст. у середовищі прогресивно налаштованих українських студентів духовної семінарії та Львівського університету, здійснювало активну культурно-просвітницьку діяльність, яка започаткувала справжнє національно-культурне відродження в Західній Україні, про що вже зазначалося у попередньому підрозділі.

Важливими джерелами діяльності Руської трійці були «не лише національно-визвольні прагнення українського народу, а й твори відродженої над Дніпром літератури, мовознавчі, історичні та етнографічні праці діячів українського відродження. Знаменною подією товариства став вихід «Русалки Дністрова» – літературного альманаху» [88], який вважався сміливим викликом проти національного гноблення нашого народу та консерватизму.

«Другий етап українського національного відродження в Галичині розпочався після революційних подій у Відні (1848 р.). Під їхнім тиском австрійський уряд змушений був прийняти нову Конституцію, завдяки чому українці мали право обиратися до національного парламенту (Рейхстагу); була скасована панщина, проголошена загальна рівноправність громадян» [88].

Третій період – політичний. Це був період, коли в умовах демократичного парламентаризму, дозволеного австрійським урядом, виникали політичні організації, школи, культурні установи, нові наукові центри. Вони активно поширювали ідеї національної свідомості серед усього населення [88].

Як бачимо, на кожному із етапів національно-культурного відродження Галичини надзвичайна активна діяльність гуртків, об'єднань, культурно-просвітницьких товариств, громадських організацій, які виникали на той час, сприяла духовному зростанню усієї нації, формуванню самобутності її інтелектуальної еліти. Громади були не тільки «сіячами» та розповсюджувачами культури, знань, будителів національного духу, але й стали в другій половині XIX – на початку XX ст. наймасовішими та найвпливовішими організаторами всього українського життя, відродження свідомості нашого народу, пропагування національної освіти.

А отже, до головних і найважливіших чинників, що зумовили потребу створення Громад в Західній Україні, варто віднести «наступ на культурно-національні права українців, перетворення шкіл у знаряддя денаціоналізації народу, жахливий стан освіти на західноукраїнських землях» [6, с. 1].

Аналіз наукових джерел стверджує про наявність в Західній Україні культурно-просвітницьких товариств, гуртків, об'єднань, спілок, які за характером своєї діяльності можна умовно класифікувати на педагогічно-просвітницькі (або учительські), громадсько-політичні (або народовські), економічні, жіночі, громадсько-доброчинні (або релігійні) та молодіжні (або спортивні) товариства.

Основну свою мету Громади вбачали у підвищенні загальноосвітнього і культурного рівня населення, ліквідації неписьменності, боротьбі за рідну школу і мову навчання в ній, відродження усього національного.

Усі культурно-просвітницькі товариства, які виникали на той час, як зазначають у своїх дослідженнях науковці, пропагували у своїй діяльності західноукраїнському населенню національну освіту як справу всезагального значення.

Найважливішим завданням культурно-просвітницькі товариства вважали поширення знань серед народу, відродження його національної свідомості шляхом друкування книжок, часописів, читання лекцій, відкриття курсів з українознавства та української мови, проведення культурних та економічних заходів, до чого залучалися кращі науковці, громадські діячі. Члени товариств були глибоко переконані, що саме освіта піднесе свідомість і культуру народу на вищий щабель і тому ставили її на педагогічну основу [120, с. 9].

Спільним для цих усіх товариств була боротьба за національно-культурне відродження західноукраїнських земель, формування у населення національного світогляду та національної самосвідомості. Ці товариства активно виступили на захист національної школи і відіграли позитивне значення у консолідації українського народу, формуванні його загальнолюдських цінностей, поширенні культурно-просвітницького руху, грамотності серед молоді й дорослого населення, залученні до боротьби за школу з рідною мовою навчання в ній та ін.

Усілякі ініціативи, які здійснювали культурно-просвітницькі товариства, давали можливість приймати державні рішення, проводити активну роботу, спрямовану на об'єднання усіх політичних і

громадських організацій національно-демократичного спрямування, конструктивну та плідну співпрацю із органами державної влади, розвиток загальної освіти, доступ до нових професій, права займати державні посади.

Усна пропаганда, організація масових культурно-освітніх заходів, безпосередня участь в організації шкіл, громадська періодика, видавнича діяльність, бібліотечна справа, а також більш радикальні заходи – організація акцій непокори, протесту, шкільних плебісцитів тощо були головними ж засобами для досягнення цієї мети.

Передчуття відміни кріпосництва, реформа 1861 року, пошук нових легальних форм боротьби за громадські свободи сприяли пошуків в культурно-освітньому житті, запалюючи оптимізмом, новими ідеями національну свідомість народу. І тогочасна демократична інтелігенція виявилася гідною бути провідником прогресивних сил нації, національно-культурного відродження, яке заклало підвалини для відновлення української державності.

Процес виникнення культурно-просвітницьких товариств на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. переконує в тому, що незважаючи на певну суперечливість, а в окремих випадках і непослідовність, український національний рух стимулював як загальний соціально-економічний, політичний, культурний, науковий прогрес усього українського суспільства, так і зростання громадянської свідомості широких народних мас.

Бачимо, що молода демократична інтелігенція стала справжнім піонером, зачинателем прогресивних

ідей, провідником національно-культурного відродження та відновлення української державності в Західній Україні. Так, ґрунтуючись на українознавчих засадах, українська педагогічна думка «пробивалася» попри всі політичні (бездержавність), економічні (кріпацтво) та інші перешкоди (зросійщена освіта і церква, завмирання культурного життя у старих формах).

А отже, виникнення культурно-просвітницьких товариств було зумовлене об'єктивними причинами соціально-економічного (розвиток капіталістичних відносин), політичного (спроби денаціоналізації українського населення з боку російського уряду), культурно-освітнього (масова неграмотність українського населення, недостатня кількість українських навчальних закладів, потреба розвитку української культури, науки, освіти в національній формі) характеру.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ І ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАД В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

2.1. Щодо проблеми мови викладання: національний аспект

Розвиток сучасної Української держави, її багатонаціональної спільноти, входження цієї спільноти в систему цивілізованої співдружності є успішним лише в тому випадку, коли кожен громадянин буде морально підготовлений до здійснення зазначених процесів. У зв'язку з цим серед пріоритетних проблем особливо актуальною є проблема формування громадянських якостей особистості в майбутніх поколіннях, зокрема, формування її національної ідентичності загалом і розкриття особливостей реалізації процесу формування національної ідентичності в структурі міжетичних відносин.

Проблема формування громадянської ідентичності актуальна ще з часів античності (Сократ, Платон, Аристотель). На сучасному етапі розвитку педагогічних ідей різні аспекти формування громадянськості розкриті в наукових доробках О. Ковальчук, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича та ін. Психолого-педагогічні й народознавчі аспекти щодо виховання громадянина буди предметом дослідження П. Ігнатенко, В. Поплужного, П. Косаревої, Л. Крицько та ін. Технології громадянського виховання особистості присвячені праці М. Борщевського, О. Сухомлинської, І. Тараненко, К. Чорної та ін. Відомі науковці О. Вишневський, О. Губко, Б. Ступарик, Б. Чижевський, П. Щербань сприяли процесу теоретичного усвідомлення нових тенденцій у

вітчизняній педагогічній науці щодо національної свідомості особистості.

Сьогодні надзвичайно актуальними залишаються основні аспекти викладання мови загалом та на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX століття зокрема.

В Австрії початок освітніх реформ, пов'язаних з перебудовою системи організації та управління шкільництвом, припадає на кінець XVIII – поч. XIX ст. На цей час уже був здійснений штучний політико-адміністративний розподіл західноукраїнських земель, який практично без змін, зберігся до розпаду Австро-Угорської монархії. Освітня політика Австрії була спрямована на незначне піднесення культурного рівня народів Закарпаття, Галичини, Буковини з тим, щоб підготувати собі підлеглих для монархії Габсбургів. Внаслідок цього було взято курс на германізацію шкільництва та проведення низки реформ, які б забезпечили належний освітній рівень [84, с. 128].

Наукові доробки свідчать, що у східній Галичині шкіл було так мало, що їх навіть не вносили до статистичних звітів. У містах та маленьких містечках функціонували нормальні (зразкові) школи, навчальний процес у яких був взірцем (нормою) для аналогічних закладів освіти або головні народні школи, у яких працювало один-два вчителі (залежно від кількості класів). Зазвичай у створюваних школах викладання велося мовою «титульної»! нації держави – німецькою. Не заборонялося вивчення і польської та української мов. Проте в існуючих школах переважала німецька, латинська, польська. Ці школи були створені на підставі шкільної реформи цісареві Марії

Терезії 1774 року.

Уряд Австрійської імперії добре розумів, що потрібно створити належні умови для якнайшвидшого вишколу молоді коронних країн, що ввійшли до її складу, так як державі потрібні були чиновники з місцевого населення. Оскільки міцність держави значною мірою визначалася освітнім і моральним рівнем службовців, то в період 1772–1867 рр. австрійським монархам потрібно було мати фізично здорових чиновників, які вміли б читати, писати, лічити, а головне – відзначалися моральними чеснотами. Такі вимоги також «визначали зміст навчальних планів та програм, підручників, інших дидактичних засобів і правил, за якими готували вчителів народних шкіл у препарандах – навчальних закладах, які з'явилися у Східній Галичині у 1775 році» [223, с. 50].

Про потребу кваліфікованих управлінських кадрів для новоприєднаних провінцій імперії свідчить і той факт, що цесарева Марія Тереза спеціально переселяла на територію Східної Галичини освічених німців як «готових» чиновників для управління на місцях [223, с. 28–30]. Вимоги Австрійської держави щодо культурно-освітнього рівня підданих тривалий час майже не зазнавали змін, тому препаранди проіснували до 1871 року, поступово еволюціонуючи в бік фахової школи. Причиною цього було продовження терміну навчання, який збільшився від трьох місяців до шести, а потім (1848 р.) і до одного та до двох років (1854 р.) [225, с. 115].

У період з 1772 до 1867 рр. філософія освіти ґрунтувалась на релігійно-духовній парадигмі,

оскільки церква мала значний вплив на шкільні процеси і включала погляди тих філософів і педагогів, ті філософські напрями, які їй відповідали. Тому і на території Австрії простежувався вплив процесу секуляризації культури та освіти, що виражалось у поширенні ідей французького та німецького Просвітництва, романтизму, педагогічних поглядів Дж. Локка, Ж.Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, А. Дістервега, Ф. Фребеля, які значною мірою визначали загальні підходи до організації навчання.

1848-й рік став роком сплеску національного та соціального руху народів Австрії. Після проголошення австрійською конституцією 1848 року рівності всіх народів імперії між українцями та поляками загострилася боротьба за підвищення статусу своєї освітньої системи, за ствердження своїх мов як публічних. Шкільництво виступало найважливішим засобом досягнення цієї мети. Українська мова за наказом Віденського Міністерства освіти та віросповідань була введена у всіх гімназіях Східної Галичини як обов'язковий предмет, що в свою чергу посилювало боротьбу між польськими та українськими національними рухами.

Особливо гострим у той час постало питання мови. Так аспекти мови викладання на західноукраїнських землях кінця XIX – початку XX століття стали предметом обговорення багатьох науковців. Зокрема, власні міркування щодо польсько-українських стосунків, а саме, основних аспектів проблеми мови викладання у народних та середніх школах Галичини розкриває у своєму науковому доробку професор Ярослав Мокляк [228, с. 14].

На особливу увагу заслуговує підхід дослідника до аналізу процесів сприйняття та осмислення соціальної дійсності Сходу і Заходу нашої країни, де він чітко простежує різницю між цими категоріями. Автор переконливо стверджує, що на Заході центром ментальної моделі соціального світу стали етнічні категорії, а на Сході – соціальні, які акцентували основну увагу на власності та владі, класових поділах та соціальних нерівностях. Щодо національної ідентичності, то її формування Я. Мокляк розглядає як процес, пов'язаний із формуванням націоналізму, і основою аналізу вважає «роль мови викладання в школах саме у процесі формування культурної ідентичності русинів, які перебували на етапі перетворення в сучасну національність» [228, с. 3].

Національна ідентичність – це така активна громадянська позиція особистості, яка передбачає ототожнення особистості з нацією, громадянським суспільством; об'єднання з ними, бачення себе активним суб'єктом відродження української державності. Тобто, «формування особистісного змісту для кожного передбачає засвоєння ним наукових понять через розвиток певних особистісних аспектів життєвих уявлень та піднесення їх до рівня загальнолюдських проблем та цінностей. Саме національне виховання втілює і віддзеркалює в собі процес національно-етнічного відродження української нації та передбачає визнання національних цінностей як головного предмета уваги кожного громадянина» [128, с. 84].

Серед основних національних цінностей і найбільш дієвих засобів відродження нації є

формування у людини почуття національної гідності за Україну та відмова від почуття національної меншовартості, що в свою чергу перетворюється у почуття патріотизму.

«Патріотичне почуття українця є емоційним аспектом національно-державницького світогляду й включає почуття належності до своєї самостійної держави, повагу до історії свого народу, до культури, мов, любові до рідної мови, неприязнь до всього антиукраїнського, віру в світлу долю нашої держави. Звідси, велике значення у відновленні почуття національної гідності має розширення сфери застосування української мови як повноцінного засобу спілкування» [128, с. 85].

Щодо польсько-українських стосунків того часу, то потрібно віддати належне польським державним та громадським діячам. Чимало з них добре розуміли неможливість розгляду мовного питання лише шляхом заборони і діяли в напрямі посилення серед русинів ідентичності. Вони не заперечували українську мову, але, разом з тим, робили спробу ієрархічно підпорядкувати її польській. Для цього потрібно було розвивати літературну українську мову на основі живої мови українського села, відірвати її від церковної літературної традиції. У польських колах визріла пропозиція запровадити для української мови латинську абетку [228, с. 30–31], оскільки найдавніші польські документи були написані латиною.

Греко-католицькій церкві пропонувалося перейти на григоріанський календар, так як юліанський відділяв українців від поляків. Для українського руху

кирилиця перетворилася на символ власної ідентичності та на зброю у польсько-українській конфронтації. У цій публічній полеміці головну роль в обороні кирилиці відіграв москвофіл Б. Дідицький. У 1859 році було створено спеціальну мовну комісію. Українці відстояли кирилицю, але міністерство освіти і віросповідань зобов'язало їх повернутися до церковної кирилиці і не вживати російську «гражданку» [228, с. 31–35].

У 60-і роки ХІХ століття загострилися деякі внутрішні суперечності в державі, що привело до виникнення у 1867 році Австро-Угорської імперії. Однак характер взаємозалежності між державотворчими процесами та системою освіти принципово не змінився. Процес секуляризації освіти, що почався в Австрії, поширився і в Австро-Угорщині. Вагомим досягненням польського національного руху у період з 1866 до 1871 року було створення автономної від Відня польської системи освіти.

«Польським діячам на території Східної Галичини у 1867 (1866) році вдалося створити крайову шкільну Раду. Крайова Рада перебрала управління школами від консисторії (що ознаменувало початок офіційного переходу функцій управління освітою від Церкви до держави). Також вдалося забезпечити перехід від німецької мови викладання у навчальних закладах краю до польської через прийняття закону про мови викладання у народних та середніх школах (1867 р.); створити систему препаранд учительських семінарій (1871 р.)» [9].

Так релігійно-духовна парадигма у філософії

освіти почала змінюватись світською. У навчальних планах освітніх закладів з'явилися такі предмети, як природа, фізика, хімія, натуральна історія та інші природничі науки. Розвиток природничих наук і викликане ним збільшення темпів приросту загальної кількості наукової інформації в усіх галузях знання, швидкий розвиток техніки поставили нові завдання до організації видів систематичної суспільної діяльності, що, у свою чергу, потребувало підготовки вчителя нового фахового типу. Якщо середньовічна освітня традиція ставила вимогу в кваліфікації вчителя йти від метафізики, етики, віровчення, то тепер вона потребувала вчителя-предметника – спеціаліста в царині стислих наукових дисциплін: фізики, хімії, біології, психології, логіки і т.д. В урядових і освітянських колах усе частіше обговорювалося питання про реформування існуючих форм підготовки вчителів. Так з'явилися проекти реорганізації препаратів і вчительських курсів при реальних школах в учительські семінарії, реорганізація яких відбулася у 1871 році [184]. Для досягнення цієї мети польські послы вдавались водночас і до тиску на українських послів, і до пошуку компромісу з ними.

Польські діячі проявили політичну майстерність, чітко аргументувавши недоцільність створення окремих українських учительських семінарій благородним бажанням не допустити появи серед української молоді ненависті до «іншого братнього племені» [228, с. 79]. Вони постійно намагалися поставити знак рівності між поняттями «народ» і «край». Тому, на їхню думку, семінарії мали бути спільними для обох народів. Українські послы в сеймі

та українська преса оцінювали ці аргументи як ширму, що мала приховати реальну полонізацію.

Я. Мокляк у своєму доробку прагне об'єктивно оцінити обидві сторони конфлікту, стверджуючи, що «напруження в польсько-українських стосунках додавала безкомпромісна позиція руських народовців», але «головним чинником, що схиляв до москвофільства, були поразки, яких русини зазнали в сеймі в сутичках з польською більшістю» [228, с. 62–70]. Результатом цих поразок став розкол в українському середовищі.

Початківцем у прагненні досягти згоди з поляками щодо значного поширення вживання української мови в освіті був Юліан Лаврівський. Він категорично відмовлявся від поділу Галичини на Східну й Західну і, разом з тим, задекларував принцип, згідно якого у західній частині краю усе мусить бути по-польськи, а в східній – по-польськи та по-українськи [228, с. 85].

Усі державні вчительські семінарії у Східній Галичині були або польськими, або утравістичними (двомовними), оскільки крайовий польський уряд німецьку мову замінив польською, залишивши іншим народам право на вивчення рідної мови поряд з обов'язковою державною. Австрійська держава нав'язувала німецькомовний унітаризм, Австро-Угорська – федералізм.

Функціонування у системі освіти Австрії єдиної державної мови – німецької, а в Австро-Угорщині – функціонування поряд із загальнодержавною німецькою також і крайових національних мов, було закономірним. Кожна з них набувала статусу другої державної в межах свого крайового, адміністративно-

територіального утворення (аналогічною була й офіційна мовна політика пізніших імперіальних створень. Зміною характеру державотворення користалися представники тих націй, які були далекогляднішими і розуміли роль освіти у зростанні добробуту народу (тому і поляки, і німці, які ще за часів Марії Терезії переселялися на територію Східної Галичини як чиновники, дбали про освіту своїх дітей, розуміючи, що так вони прискорять їх просування у владних структурах). Це свідчило про значно прогресивніший устрій Австро-Угорської держави з токи зору національно-культурного розвитку окремих націй, котрі її населяли [9, с. 162].

Відомо, що усі позитивні зміни в розвитку освіти сталися у зв'язку з прийняттям 1869 р. «Основного шкільного закону», який зазнавав змін та доповнень у 1883, 1895 і 1907 рр. [223, с. 34]. Шкільництво у цей період прискорило темпи розвитку, росла кількість народних шкіл, збільшилася їх наповнюваність, поліпшився дидактично-педагогічний рівень підготовки вчителя.

Натомість, у 70-ті роки ХХ століття українським діячам у Галичині довелося шукати переконливі аргументи на користь розбудови національної системи освіти. Вибір мови викладання за законом було віднесено до компетенції гмін (громад), які в той же час піддавалися різноманітним тискам. І якщо 1866 року кількість народних шкіл у римо-католицьких єпархіях становила 757, а в греко-католицьких – 1199, то на початку 1870-х років у 720 українських школах було впроваджено польсько-українську двомовність [228, с. 101–106]. Фіксувалися випадки надуживання

владою шкільних рад, які приймали рішення проти волі гмін.

Позитивним моментом з боку української сторони щодо розвитку власної освітньої системи була поява податкового, історичного та педагогічного аргументів на її користь. Сутність першого полягала в тому, що русини сплачували податки, а отже, мали повне право на власні школи [228, с. 110].

Другий аргумент передбачав обґрунтування історично українського характеру краю, який формував відчуття єдності всіх українців і застосовувався не лише в освітній сфері. Про це свідчить спроба українців Львова назвати українську школу іменем Т.Г. Шевченка, котру відхилили польські діячі львівського самоврядування, мотивуючи тим, що поет був схизматиком. Школу назвали іменем М. Шашкевича, але невдала спроба засвідчила «києвоцентричну» орієнтацію серед галицьких українців.

Педагогічний аргумент передбачав обов'язковість здобуття учнями в народній школі знань про навколишній світ. Ця мета досягалась за умови, коли навчання здійснювалось рідною мовою учнів. Якщо ж використовується чужа мова, то саме вона стає головним предметом вивчення. Цей аргумент широко застосовував М. Антоневич, педагогічні твердження якого відповідали найбільш передовим ідеям тогочасної педагогіки.

Безумовно, серед польських діячів були прихильники української справи, але основна маса польських адміністраторів гальмувала становлення окремої української системи освіти в Галичині. Про це

свідчить той факт, що у 1886/87 навчальному році у Львові було 24 школи з польською мовою навчання і лише дві – з українською.

Український посол Юліан Романчук у своєму поданні від 22 червня 1867 року, яке було спрямоване на перегляд закону про мови викладання у народних та середніх школах, пропонував на законних підставах забезпечити можливість вибору мови навчання у міських школах із боку батьків чи родичів учнів. Така можливість зреалізувалась би за умови, коли друга народність становила хоча б чверть від усього населення. Якщо у містах мешкало понад 12 тис. жителів, то хоча б 3 тис. мали належати до іншої народності. Окрім цього, український посол намітив широку програму відкриття паралельних класів з українською мовою викладання у польських школах.

На жаль, задуми Ю. Романчука так і не були впроваджені в практику шкільного життя. Під час галицького сейму у своїй промові молодий польський поміщик Войцех Дзедушицький стверджував, що реалізація пропозицій Юліана Романчука може призвести до непорозуміння і ненависті між собою мешканців одного міста й застерігав проти її поширення у суспільстві. Поляк наполегливо відстоював єдність народу Галичини і наполягав на вивченні в усіх середніх школах краю як польської, так і української мови [228, с. 159].

Обидві сторони відмінно реалізовували усі політичні цілі. Поляки дотримувалися букви закону 1867 року, оскільки він надавав переваги польській мові, а русини боролися за його новелізацію, яка мала відкрити доступ до навчання у школі [228, с. 178].

Основною причиною польсько-української угоди в крайовому сеймі став зрив у розвитку українського національного руху, яким закінчився етап спільної боротьби старорусинів та малорусинів за українське шкільництво. Суб'єктом угоди від української сторони були молодорусини. Умовою угоди розглядався розрив їхніх стосунків, що стало несподіванкою для москвофілів. Останні почали чинити опір навіть тим ініціативам народоців, за які раніше виступали самі. Наприклад, коли внаслідок компромісу з поляками українцям вдалося провести рішення про відкриття в Коломиї української гімназії, то москвофіли цього міста, які групувалися навколо В. Дудикевича, агітували населення, щоб не віддавали туди своїх дітей [228, с. 212].

Загалом у досліджуваний період спостерігалася значна заангажованість української провінційної інтелігенції Галичини до національного руху. Українська преса все частіше висвітлювала освітянські справи з націоналістичних позицій. Українські послы з цих же позицій підходили до проблеми стосунків нації і краю. Ю. Романчук говорив, що «почуття окремішності має перемагати настільки довго, як довго національна окремішність буде під загрозою» [228, с. 180–183].

На думку Я. Мокляка, відмова українців стосовно пропозиції польської сторони взяти участь у відновленні Речі Посполитої тепер уже «трьох народів» (*Rzeczpospolita Trojga Narodov*) [228, с. 221], була зумовлена розбіжністю у поглядах і цілях української та польської інтелігенції. Зокрема, в польському політичному середовищі домінувала

концепція багатокультурності, згідно якої для польських діячів школа була інституцією, що сприяла добровільному вибору польської мови непольським населенням Галичини. Розбудова ж української школи вела до розриву цієї концепції. Навіть спільні історичні події набули для українців та поляків різного, часом протилежного значення. Поляки ці ментальні зсуви осмислювали через концепт «ненависті», а українці – через концепт «кривди» [228, с. 221–222]. За такої логіки розгортання подій суперництво двох національних рухів неможливо було завершити компромісом.

Зазначене вище свідчить про те, що підвищення статусу національної мови і загалом усієї освітньої системи, неможливе без інституціоналізації національних рухів, які були на той час творцями нової інституціональної матриці суспільства. Певні інститути нового суспільства виникають до формування статуту як цілісності.

Варто зазначити, що польський та український рухи відрізнялися за соціальним складом. Український рух у Галичині орієнтувався на представництво інтересів широких народних мас свого етносу. Його головними діячами були греко-католицькі священники, люди вільних професій, освічені селяни. Він програвав польському рухові за кількістю інтелектуалів, але від самого початку був тісно пов'язаний із етнічним підґрунтям. Безумовно, «патріотизм українського народу тут поставав, перш за все, виявом любові та поваги до своєї держави і трактувався як рівень державницько-патріотичного самоусвідомлення, який передбачає терпиме

ставлення до національно-культурних вартостей інших народів, прищеплення почуття національної, расової, конфесійної толерантності. Тобто культура міжетнічних відносин проявлялася у готовності й уміння йти на компроміси з різними етнічними групами заради соціального миру в державі» [128, с. 87]. Оскільки, лише покоління, виховане на етнонаціональних цінностях рідного народу, спроможне утверджувати свою духовність, продовжувати культурно-історичні традиції конкретного етносу.

Натомість, польський рух був рухом верхніх верств суспільства, хоча поступово також наповнювався етнічним змістом, і лише на початку ХХ століття у Польщі вже існував сучасний націоналізм, який об'єднував верхи і низи суспільства в єдине політичне ціле. І польське, і українське шкільництво формувалися в умовах австро-угорського політичного організму, але були передумовою формування нових інституційних систем.

У Галичині з боку польської окупаційної влади через школу й освіту проводилася активна політика денаціоналізації й «винародовлення» українського населення краю. Було прийнято ряд законів та актів, спрямованих на зміцнення позицій польської держави в освітній сфері, обмеження прав української мови.

Полонізація української школи здійснювалася через запровадження т. зв. утравквістичних шкіл, зменшення кількості україномовних навчальних закладів, створення перешкод на шляху відкриття нових, терору й переслідування українського вчительства. Залишалися незадоволеними потреби

українців у середній і фаховій освіті, гостро стояла у цей період проблема українського університету.

Не дивлячись ні на що, молода держава приділяла велику увагу розвитку рідномовної освіти. Освіта виступала надзвичайно важливим чинником утвердження української державності та формування громадянина своєї держави. Активний рух українських прогресивних сил за рідну школу, створення належних умов для навчання та виховання української молоді, який діяв на той час, певною мірою сприяв призупиненню повної ліквідації українського шкільництва. Одним із найвагоміших чинників поступової розбудови національної освіти був, у першу чергу, її національно-патріотичний аспект, зокрема, героїко патріотичне виховання.

Таким чином, зусилля усіх західноукраїнських прогресивних сил, спрямоване на протидію політиці уряду, усунення її негативних наслідків, активну пропаганду серед населення рідно-шкільних ідей, ініціювання різних національно-орієнтованих освітньо-шкільних заходів, українізацію чужомовних шкіл, підготовку національних педагогічних професійних кадрів, створення українських підручників й вироблення теоретичних засад навчально-виховного процесу в новій українській школі, стали важливою інтегральною і необхідною частиною державної політики досліджуваного періоду.

2.2. Взаємодія процесу розвитку освіти з процесами державного будівництва

Перша світова війна, інші внутрішні та зовнішні процеси в Австро-Угорщині спричинили у 1918 р. розпад імперії. На теренах Східної Галичини почалися складні державотворчі процеси. За право мати свою державу боролися як українці, так і поляки. Поляки здобули перемогу, і Східна Галичина опинилася під владою Польщі.

Так розпочався третій період (1918–1939 рр.) у розвитку педагогічної освіти в Східній Галичині. Ці роки відзначалися зміцненням польської влади, яка приймала закони і постанови з метою приведення організації навчально-виховного процесу в існуючих освітніх закладах у відповідність до польського законодавства; зміни навчальних планів і методів роботи; підготовки відповідних висококваліфікованих кадрів для роботи в учительських семінаріях, щоб формування молодих учителів для народних шкіл відбувалося під впливом польської культури; збільшення кількості навчальних закладів для підготовки вчителів [9, с. 162–163].

Усі ці завдання знайшли втілення у «Декреті про підготовку вчителів загальноосвітніх шкіл у польській державі» від 8 лютого 1919 р. [229, с. 16]. Кількість державних учительських семінарій зросла з 14 у 1918 р. до 21 у 1923 р. [186, с. 28]. Збільшилося число кваліфікованих вчителів. На формування їхньої фахової підготовки помітно вплинула наукова праця представників Львівсько-Варшавської філософської школи, яку заснував у 1895 р. учень австрійського

філософа Франца Brentano Казимир Твардовський.

Як і в Австрії та Австро-Угорщині, у Польщі основною мовою викладання в більшості навчальних закладів країни стала польська. Українська мова стає другою крайовою мовою викладання у закладах освіти. Державна мова польської нації була загальнопоширеною і обов'язковою мовою викладання у навчальних закладах, починаючи від самих університетів і закінчуючи початковими школами [9, с. 163–164].

У Східній Галичині польського періоду процес набуття освітою світського характеру практично завершився. Освіта перебувала під юрисдикцією державних органів управління і мала світський зміст, за винятком морального виховання та підготовки священиків.

Незважаючи на збільшення державних і приватних учительських семінарій, продовження терміну навчання у них з 4 до 5 років, помітним стає поліпшення змісту та методів викладання психолого-педагогічних предметів. Польський педагог, основоположник творчої школи і реформатор підготовки вчителів Г. Ровід й інші діячі науки настійно порушували питання про потребу готувати вчителів на вищому професійному рівні. Так виник проект створення нового типу навчальних педагогічних закладів – державних педагогій (1928 р.). Постійна увага уряду до питань удосконалення системи освіти, намагання підтягнути її до рівня розвинутих держав, таких, як Німеччина, Англія, Франція, Бельгія, Швейцарія, США, дали змогу в 1932 р. провести в Польщі шкільну реформу, яка знайшла

своє відображення у законі від 11 березня 1932 р. «Новий устрій державного та приватного шкільництва в Польщі». Згідно із законом замість учительських семінарій створювалися нові типи навчальних закладів – дворічні педагогії та трирічні педагогічні ліцеї [112, с. 9].

Так, як у період 1867–1918 рр. ліберальні політичні та філософські течії привели до виникнення певного типу народної школи та відповідних форм підготовки вчителів, так і в наступний період (1918–1939 рр.) розвиваються нова школа і нові форми організації педагогічної освіти під впливом суспільно-політичних та філософських течій. Зокрема, надавалося дедалі більшого значення вибору професії, яка б найповніше відповідала індивідуальним здібностям людини.

У новій національній державі склалися нові соціально-економічні та культурно-освітні стосунки. Підготувати молодь до життя у цих нових умовах мала нова творча школа, яка була повністю побудована на науковій основі. Новому вчителю потрібні були ініціатива, творчість, вміння бачити та регулювати усі виховні впливи навколишнього середовища, вміння постійно використовувати невичерпні джерела народної педагогіки, глибокі знання психіки дитини у послідовних фазах її розвитку, від чого й мало залежати вміння вчителя керувати розумовим та духовним розвитком дитини. Таким чином, «вчитель мав здобути ґрунтовну наукову (педагогічну і психологічну) підготовку і навчитися методів вивчення середовища та інтелекту дитини» [199, с. 19].

З огляду на це в нових навчальних закладах ввели такі предмети, як педагогічна психологія, життя дитини в середовищі та проблеми суспільства, почали вивчати соціологію. Усе це спрямовувалося на підготовку молоді до вчительської професії та розумової праці, яка б здійснювалася на засадах наукової методології і в дусі критичного сприйняття будь-яких догм. Нові типи навчальних закладів, як і нова філософія освіти, були значним кроком у вдосконаленні та розвитку системи педагогічної освіти – окремого світського фаху, рівноправного з фахом юриста, лікаря чи інженера.

Яскравою ілюстрацією зумовленості розвитку педагогічної освіти державотворчими процесами може послужити й аналіз подій, пов'язаних з утворенням Західноукраїнської Народної Республіки у листопаді 1918 року. На початку листопада 1918 р. було створено Державний секретаріат освіти і віросповідань. Його очолював спочатку професор О. Барвінський; після переїзду у січні 1919 року уряду до Станіслава (що пов'язано з польським повстанням у Львові) – доктор А. Артимович, у квітні – професор А. Крушельницький [170, с. 114].

Основні освітні закони Державний секретаріат ухвалив після проголошення Акта злуки Західноукраїнської Народної Республіки і Української Народної Республіки. Отже, після 22 січня 1919 року документи з питань шкільництва входили до «Збірника законів, розпорядків та обіжників, проголошених секретаріатом Західно-Української Народної Республіки» (Станіслав, 1918), «Вісника Державного секретаріату освіти і віросповідань»

(Станіслав, 1919) та інших урядових видань. З їх змісту випливає, що секретаріат освіти опікувався різними питаннями шкільної політики і практики, а саме: забезпеченням нормальних умов діяльності навчальних закладів, переведенням в розряд державних діючих і відкриттям нових українських гімназій та інших шкіл, наданням дозволу на відкриття приватних закладів, присвоєнням їм права прилюдності, проведенням різноманітних анкет, організацією нарад з питань реформи освіти тощо [170, с. 114].

Коли відбувся розпад Австро-Угорщини (жовтень 1918 р.), населення Західної України почало готуватися до створення власної незалежної держави. Однак велике бажання поляків до відновлення на цих теренах своєї державної юрисдикції та включення Східної Галичини до складу Речі Посполитої спричинило військовий конфлікт між ними за цю територію. Цей конфлікт тривав 20 місяців. Українська держава проіснувала з 1 листопада 1918 р. до 16 липня 1919 р.

У січні 1919 р. уряд Є. Петрушевича переїхав зі Львова до Станіслава, де в короткі строки були створені адміністративні органи для розв'язання різних проблем освіти. «Державний секретаріат освіти та віросповідань протягом січня 1919 р. видав низку розпоряджень стосовно реформування шкільництва та підготовки вчителів. Так, розпорядженням від 21 січня 1919 р. мова «титульної» нації держави – уже українська – запроваджувалась... як мова викладання та внутрішнього діловодства, лекції з історії і географії повинні були базуватися на

історії та географії України» [144, с. 2].

Розпорядження від 20 березня 1919 р. спрощувало правила вступу до учительських семінарій: передбачалося ввести у 1919 р. однорічні вступні підготовчі курси при всіх чоловічих учительських семінаріях, після закінчення яких учні та учениці могли зараховуватися на підготовчий курс учительської семінарії. На вступні підготовчі курси кандидатів приймали на підставі іспиту з української мови та арифметики [141].

На теренах Східної Галичини під проводом Західноукраїнської Народної Республіки у 1918 р. діяло всього 23 середні школи: 3 реальні та 20 гімназій (в Бережанах Дрогобичі, Золочеві, Самборі, Сокалі та ін.).

14 лютого 1919 р. на засіданні Української Національної Ради референт шкільної комісії А. Крушельницький повідомив, що Секретаріат готує план реорганізації шкільництва, а поки що шкільна комісія пропонує удержавлення в містах Яворові, Городенці, Долині і Чорткові приватних гімназій та жіночих приватних учительських семінарій в Коломиї, Тернополі і Львові [141].

Перехід цих шкіл під юрисдикцію держави був не лише свідченням визнання їхньої діяльності, але й створював кращі можливості для матеріального утримання рідномовних гімназій, про які раніше дбало Українське педагогічне товариство. І хоча молодій Українській державі бракувало фінансових ресурсів, все ж за період з 20 листопада 1918 р. по 30 жовтня наступного президія Української національної ради виділили на потреби Українського педагогічного

товариства у Львові 250 тис. гривень [204].

Заслуговує на увагу і резолюція з'їзду народних учителів Західної України про визнання народної школи державною інституцією, скасування окружних і місцевих шкільних Рад та запровадження замість них шкільних урядів і Повітових Шкільних Комісаріятів, визнання учителів державними службовцями і врегулювання оплати праці «відповідно до існуючих рангів державних чиновників» тощо [141].

Оскільки зміст багатьох австрійських підручників не відповідав потребам національного виховання, Українська Національна Рада ухвалила закон «Про організацію Державного видавництва шкільних книжок», за яким з 1 жовтня 1919 р. на території західної області Української Народної Республіки мали допускатися до вжитку лише підручники, запроваджені та апробовані цим видавництвом. Головне завдання Державного видавництва шкільних книжок визначав другий параграф закону «Береження інтересів української державності через забезпечення шкіл української держави навчальними книжками і підпомагання видавництва для дітей і шкільної молоді» [202]. Однак падіння Української Народної Республіки обірвало реалізацію конструктивних планів діяльності Державного видавництва шкільних книжок.

Освітня політика Західноукраїнської Народної Республіки у мовному питанні характеризувалася належною виваженістю й толерантністю. Наприклад, у містах, де діяло багато середніх шкіл, частину переводили на державну викладну мову, а де була лише одна гімназія, її перетворювали на українську.

Польські й німецькі приватні середні школи, котрі мали відповідний дидактичний рівень, мали право прилюдності [203]. Не перешкоджали діяльності і єврейським освітнім установам, зокрема школам та курсам, що їх утримувало «Єврейське товариство народної і середньої школи». У закладах з неукраїнською викладною мовою державна мова стала обов'язковим предметом навчання.

Проте, незважаючи на толерантність освітньої політики Західноукраїнської Народної Республіки, процедура українізації гімназій супроводжувалася проявами демонстративного невдоволення та вибухів протесту польських директорів і професорів, які бойкотували діяльність українізованих гімназій [2]. Гостро бракувало національно свідомих фахових педагогів. Становлення українізованих шкіл стримували й інші чинники, зокрема, дорожнеча в містах, недостатня матеріальна база шкіл, брак національних підручників. Заважало й те, що євреї, котрі вступали до українських середніх шкіл, не знали викладної мови, тому при школах було вирішено відкрити для таких учнів курси української мови. Для того, щоб вирішити ці проблеми, у 1919 році відбулася конференція директорів гімназій.

В українських середніх школах, заснованих ще за Австро-Угорщини, становище було дещо кращим. Вони були «добре забезпечені висококваліфікованими педагогічними кадрами, мали налагоджений навчально-виховний процес і навіть видавали річні звіти діяльності» [52]. Навчали на основі колишніх австрійських планів з урахуванням наявних національних відносин. Останні знайшли своє

відображення у спеціальному розпорядженні Державного секретаріату освіти від 12 лютого 1919 р. під назвою «В справі тимчасових змін научних планів». Важливим положенням цього документа є вказівка про те, що навчальна програма з історії та географії в усіх типах шкіл повинна спиратися на вивчення передусім історії України та географії рідного краю [170, с. 115].

Шкільна комісія, обрана на другому засіданні I сесії Української національної ради на чолі з О. Поповичем, почала працювати над законом про реорганізацію українського шкільництва. У рукописах «Вісника Державного Секретаріату освіти і віросповідань» серед інших є постанова про проведення «3-денної Анкети в справі реорганізації шкільництва на західних областях УНР» серед виборних членів від навчально-виховних закладів та інших зацікавлених організацій.

Основним предметом розгляду анкети стало виховання в середній школі. Для проведення цього заходу було визначено 13 доповідачів, котрі підготували ґрунтовні реферати і кореферати на задані теми. Серед них «Завдання нашої школи взагалі» (директор Дрогобицької гімназії А. Алиськевич), «Загальний начерк нашої середньої школи» (директор Станіславської гімназії Н. Сабат), «Чи і наскільки теперішня середня школа відповідає своїм завданням?» (учитель Станіславської гімназії В. Бригідер), «Виховання жіноцтва» (М. Кузьмів, Коломия) та ін. [203].

Подібну анкету Державний секретаріат планував провести і для з'ясування стану справ та проблем у

галузі вищої освіти, але історія внесла свої корективи. Таку анкету з 17 питань було проведено у 1924 р., уже за Польщі, і йшлося в ній про діяльність українських приватних вищих шкіл, зокрема, таємного університету у Львові [205].

Ще однією важливою акцією, спрямованою на вивчення стану справ і накреслення планів реорганізації гімназійної і вищої освіти, став загальний з'їзд викладачів середніх шкіл, що відбувся в Станіславі (березень 1919 р.). В резолюції з'їзду зазначено, що завданням середньої школи, котра за своїм змістом мусить бути національною, є не лише підготовка учня до університетських студій, а й підготовка його до життя і праці [170, с. 116].

У практичній реалізації такої підготовки пріоритетну роль мало відігравати шкільне виховання, а тому гімназійні предмети розглядувано як його засоби. Особливо актуальними в цьому сенсі були ідеї державногромадянського виховання німецького педагога Г. Кершенштайнера. Про це свідчили його статті, оприлюднені в українській педагогічній пресі, та вихід у 1918 р. брошури «Що таке державногромадянське виховання» в перекладі і з передмовою професора В. Сімовича [11, с. 88]. Г. Кершенштайнер писав, що завданням державногромадянського виховання є «учити вихованців служити громаді... аби конкретну конституційну державу, яку вони творять, чим більше наближати до ідеалу моральної громадськості» [62, с. 36].

Характерно, що погляди на завдання національної освіти в незалежній державі галицьких педагогів і зокрема учасників станіславського з'їзду

перегукувалися з освітніми засадами педагогів Наддніпрянщини. Педагоги вважали, що нарешті настав час забути «перестарілі, дикі погляди на середню освіту, як на привілей панства» [55, с. 16]. Школа, на їхню думку, повинна бути демократичною і українізованою. А для цього треба реформувати систему освіти таким чином, щоб створити єдину початкову школу, в якій діти всіх станів мали б змогу здобувати обов'язкову елементарну освіту з рівними правами для її продовження в середніх і вищих навчальних закладах.

Проект реформи освітньої системи під назвою «Проект єдиної школи на Україні» розробляли за кілька етапів. Спочатку план єдиної школи в Україні в загальних рисах розробляла спеціальна комісія Товариства шкільної освіти під керівництвом П. Холодного (Наддніпрянська Україна) [1, с. 240]. Наради шкільної комісії, утвореної при Міністерстві народної освіти в Києві (1919), відбувалися в кількох секціях. До їх складу увійшло 70 відомих педагогів з Наддніпрянщини, серед яких була і Софія Русова. Головним результатом роботи секцій (відбулося понад 60 засідань) стала загальна розробка структури й тематики навчальних програм з усіх предметів курсу середньої школи [45, с. 39].

Однак через воєнні дії робота в секціях припинилася. Зібрані й опрацьовані матеріали вивезли до Кам'янця-Подільського, де з липня 1919 р. діяв новоутворений координаційний орган – комісія з 29 осіб. У її складі було ще й 14 галичан. Серед них – відомі культурно-освітні діячі та гімназійні професори: А. Алиськевич, Я. Біленький, В. Бірчак,

І. Боберський, О. Бойцун, Л. Борис, І. Брикович, А. Домбровський, А. Крушельницький, В. Пачовський, І. Прийма, Д. Пігут [136, с. 7]. На завершальному етапі, під час розгляду проекту Радою Міністрів, в обговоренні взяли участь Степан Сірополко та Іван Огієнко.

Проект складався з трьох розділів. У першому розглядалися загальні принципи нової української школи й саме поняття єдиної школи. Це мала бути «нормальна з педагогічного боку школа, через яку повинні проходити всі діти даної Держави... незалежно від соціального і всякого іншого становища їх батьків» [45, с. 40]. Головне завдання такої школи полягало у вихованні дитини.

Навчання в єдиній школі тривало 12 років і поділялося на три 4-річні ступені. Два перші – це основна школа, де обов'язковим, з огляду на об'єктивні труднощі становлення молоді держави, був перший ступінь. Однак на майбутнє передбачалося, що кожна дитина повинна закінчити основну школу. Тому в малих селах планували засновувати 4-річні початкові щаблі основної школи, а у великих містах – 8-річні.

Третій організаційний ступінь єдиної школи – це 4-річна середня школа, або колегія. Проект також передбачав три основних типи колегій з різними спеціалізаціями змісту навчання: гуманістичні, реальні та економічні [136, с. 10–11].

Гуманістичні колегії поділялися на різні види залежно від кількості опановуваних мов: 1) з однією класичною і однією новітньою іноземною мовами; 2) з двома класичними і однією новітньою; 3) з трьома

новітніми; 4) з однією класичною і двома новітніми [136, с. 25]. Як бачимо, у змісті освіти автори не відкидали вивчення учнями хоча б однієї класичної мови як підґрунтя для гуманістичної освіти. Адже головним завданням навчання на третьому ступені основної школи було «поширювання формального розвитку учнів» [45, с. 41].

Разом з тим у змісті освіти колегія велику увагу приділила реальним предметам, що підтверджує визнання їх значущості для національного виховання [93]. Щодо специфіки колегіальних відділень, то автори проекту пропонували ще створення дівочого відділення (дві новітні мови, рукоділля, хатнє господарство). Таке розмаїття типів середніх шкіл мало служити задоволенню індивідуальних інтересів, запитів та освітніх потреб молоді, орієнтуючи на розвиток її природних здібностей.

«У другій частині проекту – «Середня школа» – подані чітко розроблені навчальні плани майже для всіх типів колегій, а також програми (усього 23) для кожного предмета: українське і всесвітнє письменство, технологія, математика, фізика, рисна геометрія, космографія, бухгалтерія, геологія, хімія, природознавство, неорганічна природа, гігієна, географія, історія, політична економія, правознавство, релігія, малювання, спів, німецька, французька, латинська, грецька мови тощо. Для повного курсу всіх варіантів колегії бракувало розробки ще шести програм з таких предметів: філософська пропедевтика, англійська мова, педагогіка, рукоділля, рахунки та хатнє господарство» [137, с. 23–24].

У вступній статті до другої частини проекту –

«Основа конструкції Колегії» – П. Холодний підкреслював: якщо в основній школі навчання ґрунтується на читанні пропедевтичних курсів, то в колегії вже викладатимуть систематичні курси певних дисциплін. Виходячи з принципу рівноцінності наук з засад виховання, зміст навчання належало формувати таким чином, щоб після закінчення будь-якого типу колегії учні одержали загальний розвиток однакового рівня [137, с. 24]. Після закінчення колегії молодь мала відкритий шлях до вищих шкіл. Зміст освіти вищих шкіл також треба було оновити, щоб вони стали національними інституціями для підготовки інтелектуальної еліти Української держави.

Як бачимо, в період з 1917 по 1920 роки саме освіта стає основним чинником національного відродження. Як одна з найскладніших тогочасних проблем, поставала українізація гімназій через деполонізацію шкіл (Галичина). Важливість цієї проблеми засвідчує те, що її порушувано на шпальтах тодішніх газет (зокрема у виданні «Вільна Українська школа» [21], на нарадах директорів шкіл, на з'їздах губернських і повітових комісарів України з освітніх справ (1918 р.).

Зокрема, на з'їзді в Києві в липні 1918 р. йшлося про надзвичайно важке становище українських гімназій: вони не мають власних приміщень, приладів, підручників, а тому «середня школа на Україні – це джерело українофобства і міцно заброньовані позиції русифікаторства... Наша будучність в середній школі. Суспільність недооцінює цього, але вороги України... знають це дуже добре і з страшним завзяттям боронять середні школи від українізації» [116, с. 41].

Отже, в 1918–1919 рр. саме гімназійна та університетська освіта визначали формування майбутньої національної інтелігенції та збереження української культури. Таким чином українізація чужомовних шкіл, підготовка національних педагогічних кадрів, створення українських підручників й вироблення теоретичних засад навчально-виховного процесу в новій українській школі стали важливою інтегральною частиною державної політики в період Західноукраїнської Народної Республіки.

У 1920–30-ті рр. в українських школах Галичини діяла ефективна система виховання молоді (морально-релігійне, національне, господарсько-суспільне, естетичне, фізичне), були вироблені й утвердилися ряд освітньо-виховних традицій. Належний рівень роботи з молоддю забезпечувався завдяки якісному підборі педагогів, які мали спеціальну освіту, високу національну свідомість і професійну кваліфікацію. Особистість учителя, особливо гімназійного професора, його офіційний статус, індивідуальність, ерудиція, високий ступінь предметної компетенції створювали йому високий авторитет, повагу і щире довіру серед учнів.

Такого статусу вчитель набував завдяки серйозній і надзвичайно вимогливій системі професійної підготовки. Після закінчення гімназії майбутні вчителі здавали екзамен на атестат зрілості. Далі для претендента на вчителя гімназії, наприклад, чужих мов, потрібно було завершення 4-річного університетського навчання на філософському факультеті, де протягом п'яти семестрів отримували

загальноосвітню підготовку, решта посилено вивчали профільюючі дисципліни. Під час навчання студенти слухали також лекції з педагогіки, методики викладання обраного предмета, шкільної гігієни, фізичного виховання, що підтверджувалося здачею колоквиумів.

Наступним етапом у навчанні був багатоступеневий учительський екзамен, до якого допускала пошукувачів спеціальна міністерська комісія. Цей іспит передбачав досконалу перевірку знань претендентів з філософії, педагогіки, мов і спеціальних дисциплін через підготовку творчих письмових домашніх робіт, письмових та усних екзаменів, співбесід. Тільки після такого випробовування кандидат відробляв річну стажувальну практику у середньому навчальному закладі і лише після її завершення міг претендувати на посаду вчителя.

Далі вчитель мав можливість вдосконалювати свій науковий і методичний рівень, готуватись і захищати дисертацію тощо. Як бачимо, у результаті такого відбору до працівників в середні школи приходили високоосвічені, віддані своїй справі педагоги, які в усьому були прикладом для своїх вихованців.

Більшість навчальних закладів того часу своїм рівнем підготовки учнів, громадського виховання молоді, системою навчальної роботи зробили чималий внесок у загальну справу національного відродження.

Українські навчальні заклади працювали передусім у тісному контакті з сім'єю через створені в усіх школах батьківські комітети. Можна навести багато прикладів діяльності таких батьківських

комітетів. Так, у Яворівській приватній гімназії подібний комітет працював ще з 1921 року. Власними силами родичів проводився ремонт шкільних приміщень, знаходилися кошти і надавалася допомога дітям з бідних сімей, періодично проводилися спільні наради, збори батьків і вчителів, на яких порушувалися питання виховання і навчання учнів, обговорювалися актуальні завдання життєдіяльності школи. Значна увага приділялася й організації дозвілля і відпочинку молоді.

Батьківський гурток, який діяв при українській гімназії в Перемишлі, активно опікувався убогою молоддю, організовував табори відпочинку (вакаційні оселі), різні імпрези в честь національних героїв, урочисті відзначення свят і працював під таким гаслом, що «школа не може завжди пізнати всі життєві відносини молоді, тому суспільність мусить прийти з допомогою учительського збору й дирекції у вихованні молоді» [47, с. 18].

Варто зазначити, що досвід такої співпраці школи і сім'ї надзвичайно актуальний сьогодні, оскільки між цими інституціями відчувається певне відчуження, а не налагоджена повноцінна спільна діяльність.

У 1920–30 рр. в навчальних закладах Галичини набули широкого поширення різні самодіяльні гуртки учнівської молоді («кружки»), які виконували важливу роль в поглибленні знань, набутті навичок самостійної роботи, формуванні громадянської позиції особистості. Найчастіше це були історико-літературні, українознавчі, філологічні, природничі, спортивні, різні аматорські гуртки (радіо- та фотогуртки, групи моделювання). Зокрема, у Яворівській гімназії

товариства «Рідна школа» працювали історико-педагогічний, географічний, спортивний, гурток фотографів, учнівський хор, оркестр [50, с. 18–19].

Велику активність проявив літературний гурток ім. Лесі Українки в гімназії Сестер Василянок [138, с. 234–235]. Він виник під впливом доповідей і дискусій, які проводив на навчальних заняттях директор гімназії Сестер Василянок, відомий педагог Василь Щурат. Учні, які брали участь у цих гуртках, виконували завдання, які не входили до шкільної програми.

Інший знаний галицький педагог Микола Матіїв-Мельник зумів розбудити в членів гуртка любов до рідної мови та літератури, а також пісні. Учні тут здобували і поширювали знання української, а також загальноєвропейської літератури і культури. На зібраннях читали нові літературні твори, обговорювали їх, писали реферати, вчилися декламувати перед слухачами, виголошувати промови.

Особливої популярності набули й драматичні гуртки, члени яких готували різні вистави, концерти. У гімназії Сестер Василянок в 30-х рр. драматичний гурток мав два відділи. У молодшому гуртку учениці грали невеликі сценічні картини для дітей з творів К. Малицької, Марії Підгірянки («В чужім пір'ю»), М. Ваврисевича та ін. Учениці старшого гуртка грали більш серйозні п'єси («Одержиму» Лесі Українки, «Які хворі – такі доктори» Мольєра, «Сон літньої ночі» Шекспіра та ін.). Практикувалися й спільні міжгімназійні виступи. Так, у 1937 році на сцені оперного театру у Львові спільними силами учнів Академічної гімназії й учениць гімназії Сестер

Василянок було поставлено драму-феєрію «Лісова пісня» Лесі Українки [138, с. 237].

У гімназії відбувалося вшановування визначних історичних подій та свят, організовувалися заходи пам'яті жертвам голоду, сталінського терору в советській Україні. Наприклад, у Перемиській гімназії учні двічі на рік 31 січня і на День Матері в гуртожитках оголошували голодування на честь героїв Круг і вбитих патріотів за волю України. Гроші, заощаджені за два дні на харчуванні, передавалися потім політичним в'язням. Крім цих коштів, учителі та учні давали і свої власні заощадження, виконуючи таким чином свій патріотичний обов'язок [138, с. 241]. Багато з них заборонялися шкільною владою.

Усі ці заходи виховували молодь у національному дусі, виробляли в неї патріотичні почуття і переконання, формували волю і характер.

Справжньою школою самоврядування, набуття організаційних навичок, прояву ініціативи зарекомендували себе учнівські громади, діяльність яких у навчальних закладах Галичини розпочалася ще на початку ХХ ст. й отримала дальший розвиток у 20–30-х рр. Чимало передових педагогів намагалися якнайширше залучити молодь до вирішення різноманітних питань шкільного життя, «виступали проти надмірної опіки учнів з боку педагогічних колективів» [22, с. 6–23].

Галицькі гімназії мали свою структуру. Основу цієї структури складали «клясні» громади, які мали свої старшини (управи) «клясних» громад. Вони організовували шкільне життя всієї учнівської молоді. На засіданнях цих громад обговорювалися питання

дотримання порядку і дисципліни. Зокрема, непорозуміння між учнями, випадки крадіжок, взаємини учнів та учениць, поведінка на шкільному подвір'ї тощо. «Існувала при гуртку судейська лава, яка здійснювала заходи проти порушників. Мірою покарання, як зазначається у звіті, були навіть одностороннє навчання оштрафованих і недопущення їх до всяких забав» [50, с. 11].

Предметом роботи гуртка визнавалася організація відпочинку, дозвілля, активного проведення канікул. У згаданому навчальному році учні записали декілька колядок, переказів про походження назв окремих місцевостей. Значна увага приділялася й допомозі відстаючим, благодійницькій праці. «Клясні» громади мали свої бібліотеки і читальні. Їх роботу координувала «Самоуправна шкільна громада», керівництво якої щороку обиралося на загальних учнівських зборах.

Серед напрямів діяльності учнівських громад можна відзначити й виховання в учнів ощадливості, почуття розумних витрат. При кожній з них існували каси ощадності, куди школярі мали можливість вкласти свої невеликі гроші, відсотки від яких ішли на потреби шкільних громад, матеріальну допомогу учням-сиротам, придбання літератури тощо. У багатьох закладах працювали учнівські крамниці, де продавалося шкільне приладдя.

З ініціативи педагогів зусиллями учнівських громад серед молоді розгорнулася пропаганда здорового способу життя, боротьба зі шкідливими звичками – курінням і пияцтвом. З цією метою в галицьких навчальних закладах діяли гуртки

«Відродження» як осередки українського протиалкогольного й протинікотинового товариства з аналогічною назвою [48, с.12].

Релігійні національні традиції, які склалися в українських школах, мали на меті формувати в учнів християнський світогляд, навчити їх знати й підтримувати обряди Церкви, толерантно ставитися до учнів інших віросповідань.

На виконання цієї мети була спрямована ціла система роботи. У центрі цієї системи знаходився обов'язковий навчальний предмет – релігія, що викладався двічі на тиждень протягом усіх років шкільного навчання й складав основу релігійно-морального виховання.

Іншими складовими релігієзнавчої роботи в західноукраїнських школах були також щорічні урочисті Богослужіння, присвячені початкові та закінченню шкільного року, на яких обов'язково були присутні всі учні та вчителі; щоденні шкільні молитви перед навчанням та після нього; урочисте святкування найбільших релігійних свят (Різдва, Великодня), що супроводжувалося традиційними вертепами, колядками, щедрівками; щонедільні святкові Літургії в церкві; періодичне прийняття всіма учнями святих таїн – сповіді та причастя; щорічне урочисте відзначення Дня релігійного патрона школи (наприклад, св. Миколай у Станіславській середній школі, св. Юрій Переможець – у Львівській академічній гімназії та ін.).

2.3. Становлення та розвиток просвітницько-педагогічних товариств Західної України

Головною передумовою розвитку будь-якої освіти є сприятливий соціальний клімат у суспільстві, який залежить від соціально-економічного стану держави, зокрема «загального рівня стабільності або напруженості відносин у суспільстві, зайнятості населення, соціальної структури й соціального розшарування, характеру національно-етнічних відносин, запитів різних соціальних груп населення» [103, с. 421].

Соціальний клімат на західноукраїнських землях ХІХ – початку ХХ століття не був сприятливим для розвитку загальної національної освіти насамперед через етнічну нерівність населення, що позначалася і на його соціальному статусі.

Зрушення на краще почало пробуджувати у суспільній думці розумові й моральні сили прогресивної молоді, яка почала гуртуватися навколо спільної ідеї, єдиних інтересів служіння українського народу. Освічені, ерудовані представники молодшої інтелігенції були сповнені бажанням ширити освіту в народі, піднести його культуру, зробити її надбанням широкого загалу, акумулювали і водночас поширювали нові погляди на навчання й освіту, шукали й утверджували ефективні форми освітньої роботи різних верств і груп населення.

Педагогічні товариства в Західній Україні надзвичайно активно виступили на захист національної школи. Освітяни-вихователі були

безкорисливо віддані ідеям спільної праці задля просвіти трудового народу, наполегливо наближали знання до простих людей, відроджували та розвивали українське шкільництво. Товариства активно об'єднували інтелігенцію різних ідейних і педагогічних напрямів – від демократичних до ліберально-буржуазних і клерикальних.

Найважливішим завданням культурно-просвітницькі товариства вважали поширення знань серед народу, відродження його національної свідомості шляхом друкування книжок, часописів, читання лекцій, відкриття курсів з українознавства та української мови, проведення культурних та економічних заходів, до чого залучалися кращі науковці, громадські діячі. Члени товариств були глибоко переконані, що саме освіта піднесе свідомість і культуру народу на вищий щабель і тому ставили її на педагогічну основу [120, с. 9].

У формуванні національної культури вагоме місце посідає досвід діяльності таких педагогічно-просвітницьких товариств, як «Руська бесіда», «Руська школа», Товариство імені Г.С. Сковороди «Учительська громада», «Взаємна поміч Українського Вчительства» та ін. Усі вони відігравали позитивну роль у консолідації українського вчительства, формуванні його національної свідомості, залученні до боротьби за школу з рідною мовою навчання.

Вагоме місце посідає досвід діяльності першого українського громадсько-культурно-освітнього товариства клубного типу «Руська Бесіда» (1861–1939 рр.; із 1913 р. – «Українська Бесіда»). Товариство було важливим осередком національного культурно-

освітнього, товариського й політичного життя, місцем зустрічі земляків з усіх частин України й обговорення актуальних питань, ініціатором заснування громадсько-культурних товариств на Буковині – «Міщанської читальні» (1880 р.), «Народного дому» (1887 р.), «Руської школи» (1887 р.; із 1908 р. – «Українська школа»), «Буковинського Бояна» (1895 р.), «Жіночої громади» (1906 р.) та ін. [30].

З метою сприяння піднесенню рівня освіти, культури, формування національної свідомості товариства виникали у Перемишлі, Станіславі, Тернополі та багатьох інших містах. У Чернівцях таке товариство було засноване як клуб для розваг української інтелігенції (1869 р.). Спочатку воно перебувало під впливом москвофілів, згодом перейшло до народовців, які перетворили його на громадсько-освітню організацію (1889 р.). Згодом ця організація стала відповідником «Просвіти» у Галичині [170].

Члени незалежної від владних структур організації «Товариство народних вчителів в Галичині» (1896 р.) (переважно поляків) прагнули захистити вчительські права та обов'язки, боротися за значне покращення матеріальної винагороди.

Товариство «Взаємна поміч галицьких і буковинських вчителів і учительок» (1904 р.) прагнуло допомагати своїм членам та їхнім родинам: надавати грошову допомогу, позику, стипенді, займатися захистом проблем педагогів.

«Учительська громада» (Львів, 1908 р.) намагалася «підтримати всі справи, що мали на меті розвій і добро вищих шкіл, виховання і добро молодіжі, добро

учителів і їх родин; ознайомлення з новітніми здобутками науки, подаване собі помічень і досвідів з обсягу учительської діяльності; познайомлюване загалу суспільності зі справою вищих шкіл і здобутками науки» [120].

Вагомий внесок у зростання культурно-освітнього рівня Галичини зробило товариство «Просвіта» (1868 р.), яке з кожним роком все ширше розгортало діяльність серед народу, розвивало та відроджувало народні звичаї, традиції української культури, готувало добрий ґрунт для утворення громадських організацій і політичних партій.

Голова установчого комітету Анатоль Вахнянин, уже знаний на той час як голова віденського студентського товариства «Січ», відомий у Львові як музикант, диригент та письменник відкрив засідання першого Загального збору відкрив [2, с. 21] промовою, в котрій проголосив ідею, що призвела до заснування «Просвіти», зупинився на основних заходах товариства; вказав на ті труднощі, що виникли при його створенні зі сторони галицького уряду і з боку старорусів; далі пояснив ціль Товариства та статут.

Щодо громадської діяльності А. Вахнянина варто згадати його участь у так званій «угодовій акції» віце-маршалка Галицького сейму Юліана Лаврівського [10].

З 1878 року Анатоль Вахнянин обіймав посаду головного редактора часопису «Письмо зь Просвіты», де й сам друкував свої інформативні аналітичні статті [64, с. 96], у 1893 р. обирався послом до віденського парламенту, на посаді якого прагнув досягти компромісу в питанні українсько-польських взаємин.

Однодумцями Анатолія Вахнянина на той час були О. Барвінський та члени парламентського клубу. «За час активної діяльності були відкриті українські школи при семінаріях в Станіславові, Тернополі, Львові, українські класи в Коломиї та Перемишлі, кафедру історії Східної Європи у Львівському університеті (призначено на неї було проф. М. Грушевського), видано розпорядження про навчання поляків української мови в гімназіях» [64, с. 96].

Таким чином, і в політиці спостерігалось основне спрямування діяльності Анатолія Вахнянина як просвітника, вірного поширенню українських ідей передусім на рівні освіти. Він один із перших зважився послуговуватися так званою «кулішівкою» – фонетичним українським правописом. У подальшому Анатоль Вахнянин проявив себе і в редакторській діяльності («Діло»), і в намаганні видати підручник з краєзнавства, і в літературній творчості [64, с. 96].

Товариство «Просвіта» працювало у надзвичайно важких умовах: коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася його інтелігенція, винищувалася мова і культура, 75% українського населення Галичини було неписьменним. Тому «Просвіта» зосередилася в основному на культурно-освітній діяльності серед простого населення. У селах і містах почали виникати читальні з бібліотеками, у містах – книжкові крамниці. Хоч і на короткий час, але товариство стало на захист українського слова, пісні, вірша та книжки, чим викликало підозри та недовіру з боку уряду.

«Діяльність відомого культурно-просвітницького

товариства «Просвіта» спрямовувалася на загальнонаціональне духовне відродження українського народу і на ствердження української мови як одного з найважливіших факторів у становленні української нації, консолідації суспільства, зміцненні державності й добробуту. Просвітяни постійно опікувалися духовним та моральним здоров'ям нації, були провідниками ідей української державності, дбали про збереження віковичних цінностей народу, докладали великих зусиль, аби Україна стала незалежною, демократичною державою. Використовуючи різноманітні форми роботи, вони несли українському народові світло і знання, нагадували, що він має свою велику й героїчну історію, багаті культурні традиції» [39, с. 22–23].

Підтвердженням того, що товариство працювало у складних умовах, буда відсутність приміщення. У зв'язку з цим наради і засідання «Просвіта» проводила вдома у К. Сушкевича або А. Вахнянина. У складі товариства було декілька секцій. З особливим ентузіазмом працювала просвітницька секція. Саме вона зайнялася випуском популярних книжечок для народу і підготовкою підручників для єдиної на той час гімназії. Першим вийшов друком український буквар. Усе, що друкувала Львівська «Просвіта» (популярна література, шкільні підручники, наукові альманахи), видавалось українською мовою.

З метою реалізації своїх завдань товариство утворило чотири комісії: видавничу, бібліотечну, шкільно-лекційну та літературно-артистичну. Їхні керівники виступали організаторами усієї роботи

товариства її керівниками. Відомий письменник Юрій Федькович став редактором популярних видань. Зусиллями товариства «Просвіта» відбулась домовленість щодо обміну книгами з польськими та чеськими освітніми товариствами.

Кожен член «Просвіти» щомісячно одержував невеличку книжечку – популярне видання за рахунок свого членського внеску. Це був добрий і дуже практичний спосіб популяризації українського друкованого слова, яке таким чином доходило в найдальші місцевості. Так, від 1869 і до 1928 року «Просвіта» видала друком 348 популярних книжечок загальним накладом 2,941.115 примірників: 52 історично-географічної розвідки, 88 оповідань, 36 книжечок на господарські теми, 28 – природничого і медичного змісту, 22 – правничого, 11 – релігійно-морального змісту, 41 календар, 20 життєписів різних славних людей, 6 книжечок на торговельні теми та 41 збірка різнорідного характеру [39, с. 13–14].

Окрім таких популярних книжечок «Просвіта» видавала також твори українського письменства, що виходили в серії «Руська письменність». У світ випускалися твори Шевченка, Франка, Марка Вовчка, Руданського, Федьковича. Таким чином надавалась хороша можливість для знайомства галицького суспільства з творами наддніпрянських і буковинських поетів та письменників [39, с. 14]. Твори деяких письменників перевидавалися подвійним або потрійним накладом.

«Стараннями «Просвіти» у 1871–1876 рр. було видано 17 українських підручників для Львівської академічної гімназії загальним накладом 12 300

примірників. У 1870 році відділ «Просвіти» випустив відозву до фахівців, у якій закликав писати українські шкільні книжки, які б змогли заповнити прогалини в національному шкільництві, і надсилати їх рукописи до «Просвіти». Цей заклик знайшов широкий відгомін – рукописи українських підручників надходили навіть з Великої України» [121, с. 122].

Найбільше праці до перекладу німецьких підручників доклали такі члени української комісії, як В. Ільницький, М. Полянський, А. Вахнянин, О. Дейницький. Водночас професори українських гімназій І. Верхратський, А. Вахнянин, О. Савицький, О. Огоновський, О. Партицький та ін. уклали власні, оригінальні українські підручники з різних шкільних дисциплін, створили рідномовну наукову термінологію, працювали над виправленням українського правопису у фонетичному напрямі. На жаль, сприятливий для створення й видання українських шкільних книжок „просвітянський” період тривав недовго. Через невиправдані докори, що прозвучали на адресу видавничої діяльності «Просвіти» під час сеймової дискусії 1875 р., товариство перестало створювати й друкувати українські підручники [92, с. 6].

На Товариство «відразу почалися нападки як намісництва і старосте, так і русофільського «Слова». Однак просвітня робота набирала сили. За два роки було засновано три нові філії «Просвіти», організовано читальні, почали видавати друкований орган «Письмо з «Просвіти» (1877 р.), який доносив до народу нові ідеї, а з 1880 року під редакцією члена виділу «Просвіти» Володимира Барвінського стала

виходити народовська політична газета «Діло». Широка популярність Товариства змусила галицький сейм надати йому 1000 срібних «запомоги», яку згодом було збільшено на 50 відсотків. Після 1890 року «Просвіта» зосередила свою увагу на розбудові своєї структурно-організаційної мережі, тобто філій і читалень» [39, с. 13].

На загальних зборах Товариства (25 березня 1891 року) було вирішено відкрити у читальнях «Просвіти» курси неписьменних. Тут також дозволялося проводити вечорниці, «відчити», ставити п'єси, а крім того, створювати рільничо-господарські та промислові спілки, позичкові й ощадні каси тощо.

Завдяки самовідданій праці провідних діячів А. Вахнянина, О. Огоновського, О. Партицького «Просвіта» мала 77 регіональних відділень, близько 3 тис. читалень і бібліотек, понад 36 тис. членів у складі Львівської філії і близько 200 тис. – у сільських читальнях. Просвітяни настільки активно включалися в роботу, що незадовго сільські читальні стали тим осередком, де дуже часто збиралося і гуртувалося усе населення західного краю. Сільські аматори виступали організаторами лекцій з українознавства та інших тем, які читались українською мовою; влаштовували вистави, вечорниці; проводили Шевченкові й Шашкевичеві вечори; організовували хори й оркестри. Вони також були організаторами багатьох поїздок зі своїми виставами в сусідні повіти і села.

У 1912 році відбулися загальні збори Товариства, на яких був прийнятий новий статут. Основним завданням зборів було розширення культурно-освітньої роботи на різних ділянках роботи. Потрібно

було піклуватись за діяльність народного театру і кінотеатру, проведення народних свят, з'їздів і краєзнавчих походів, організацію книгозбірень, народних музеїв, публічних читалень, книгарень, друкарень та інших підприємств, різних курсів і шкіл (народних, середніх, вищих, господарських, промислових, торговельних), ведення зразкових господарств, садів тощо.

Після Першої світової війни видавнича діяльність «Просвіти» була поділена на такі групи: 1. Народня бібліотека. 2. Загальна бібліотека з призначенням видань для інтелігенції. 3. Українське письменство – твори українських класиків. 4. «Письмо з «Просвіти» – орган товариства. На жаль, немає точних даних про кількість книжок, виданих «Просвітою». Одні джерела подають, що від 1869 до 1939 року було видано 743 книжки, інші – що 683 [97, с. 1369]. Так чи інакше, видавнича діяльність «Просвіти», навіть в умовах важкої економічної кризи 1930 років, була надзвичайно різноманітною.

У передвоєнних роках широко була розгорнута також і організаційна діяльність «Просвіти». У 1914 році налічувалось 197 тисяч членів товариства. «Просвіта» була найголовнішою і найбільш масовою українською організацією в Галичині. На її ґрунті утворилися «Сокіл», «Січ», «Сільський Господар» та інші товариства [39, с. 14].

Розвитку педагогічної думки в Галичині сприяло заснування Українського педагогічного товариства «Рідна школа», періодичних видань «Дом и школа», «Школа», «Учитель», «Газета школьная», «Народна школа», «Школьная часопись», де ставилася проблема

національної освіти та виховання, доводилася необхідність освіти для трудового народу; утверджувалася думка про те, що суспільний прогрес можливий лише за умови, якщо освіта стане доступною для усіх верст населення. Чимала увага зверталася на розкриття ролі школи й учителя у житті суспільства.

Шкільна нарада у Львові, що відбулася у листопаді 1880 р. за ініціативою львівських професорів університету та викладачів гімназій Омеляна Огоновського, Анатолія Вахнянина, о. Олександра Степановича, Омеляна Партицького, Романа Заклинського, Франця Костяка, а також шкільних службовців Амброзія Яновського, Корнила Сушкевича, Дмитра Вінцковського, редактора «Діла» Володимира Барвінського, криломанина о. Івана Величка поклала початок українському педагогічному товариству, адже створений ними організаційний тимчасовий комітет склав статут «Руського Товариства Педагогічного», який 6 серпня 1881 р. затвердило Галицьке намісництво [160].

З метою здійснення опору ворожим польським впливам українські діячі заснували самодіяльне об'єднання прогресивної громадськості Руське Педагогічне Товариство «Рідна школа» (Львів, 1881 р.), 1912 р. – Українське Педагогічне Товариство, з 1926 р. – «Рідна школа У. П. Т.». Відтак, освітні справи, якими раніше займалася відома «Просвіта», перейшли до новоствореного вчительського товариства, яке стало першим і єдиним організатором діяльності всіх приватних шкіл. Головною метою діяльності цього товариства було згуртування

широких кіл громадськості й залучення до процесів відродження духовності та утвердження української освіти, мови і культури.

«Найголовнішими здобутками діяльності «Рідної школи» стали започаткування альманаху «Товариство «Рідна школа: історія і сучасність»; проведення у Львові Другого педагогічного конгресу; організація серії соціологічних досліджень «Школа очима школярів»; пошук та підтримка талановитої учнівської молоді; залучення кращих вчителів до написання серії шкільних підручників з українознавства; підготовка і винесення на широке обговорення положень про систему громадського самоврядування в освіті, організацію зовнішнього незалежного тестування випускників загальноосвітніх навчальних закладів і зарахування їх до вищих навчальних закладів України тощо» [120, с. 9–10]. Так освітні справи, якими раніше займалася відома «Просвіта», перейшли до новоствореного вчительського товариства Українського Педагогічного Товариства.

«Рідна школа» спочатку свою активну діяльність розгорнула у Львові, а згодом значну увагу зосередила на провінцію. Її помічниками у цій справі були священики і сільські вчителі. Духовенство та часописи заохочували до членства у товаристві. Спочатку членами ставали священики та вчителі, згодом – і селяни. Першим членом із селян був Павло Горбачовський (село Кудринець). Уже у перший рік заснування до товариства вступило 382 члени [147]. У 1884 р. «Рідна школа» налічувала 354 члени. На перших зборах товариства вирішили у найближчий

час «відобрати наші школи від чужих та боронити їх учителів від всяких кривд» [147, с. 40] і о. В. Ільницького вибрали головою «Рідної школи», оскільки перший голова о. Яновський помер.

«Головними чинниками, що зумовили потребу створення Руського Педагогічного Товариства українських учителів, яке б стало на захист національного шкільництва, варто виділити наступ на культурно-національні права українського народу; перетворення шкіл у знаряддя денационалізації народу; жахливий стан освіти на західноукраїнських землях» [12].

Винятковий інтерес становлять документальні матеріали щодо організації початкової діяльності означеного товариства. Зокрема, у його статуті зазначалося, що Руське Педагогічне Товариство ставило перед собою певні завдання, а саме: «...промишляти над потребами руського народу на полі шкіл народних, середніх і вищих. Займатися заснуванням руських шкіл і піддержувати всякі справи виховання публічного і домашнього на основі матерного язика. Подавати членам поміч так моральну, як і матеріальну» [160, с. 1]. Водночас у рішенні загальних зборів товариства від 16.03.1884 року вказувалося на необхідність «добути наші школи з рук чужих і боронити наші школи і їх учителів від всяких кривд» [217].

У своїй програмі Руське Педагогічне Товариство домагалось зміни плану навчання, який був затверджений шкільною крайовою радою, та «покликання до комісії українських визначних учителів». На жаль, на усі ці прохання з боку шкільної

польської влади завжди звучали відмови. Для виконання вищезазначених завдань товариство організувало боротьбу за українську школу в Галичині шляхом меморіалів і петицій до влади, поширення зацікавлення шкільними справами; створювало бурси для сільської молоді як у Львові, так і на провінції; видавало дитячу літературу і книжки для широких мас белетристичного і науково-популярного змісту, дитячий журнал «Дзвінок», шкільні підручники і читанки, щорічний стінний календар. Значну увагу товариство присвячувало професійним справам учительства, пізніше видавало журнал «Учитель» [147].

У 1912 р. назву товариства було змінено на Українське Педагогічне Товариство. Окрім шкільної програми воно займалося організацією курсів для неграмотних, організацією бібліотек для молоді і т.д. Підтримки з боку державної влади товариство не отримувало, а навпаки, створювались всілякі заборони і перешкоди щодо його діяльності. Зокрема, Українське Педагогічне Товариство не дозволялось проводити курси для неграмотних; заборонялись підготовчі курси для середніх шкіл; не можна було використовувати шкільні приміщення, влаштовувати педагогічні конференції без дозволу влади. З того часу, коли результати діяльності товариства стали очевидними, збільшились його популярність та визнання. Окремі заможні особи встановлювали стипендійні фундації та інші форми допомоги Українському Педагогічному Товариству. А, отже, «Рідна школа» свої прибутки одержувала з масових пожертвувань українського суспільства.

Окрім грошових пожертв існували ще й інші. Зокрема, придбання устаткування для семінарії, видання друкованих матеріалів, пожертви з нагоди різних свят, на будову приміщень для шкіл і т.д. Найчастіше серед фундаторів виділялось ім'я відомого на той час митрополита Андрія Шептицького.

Перед Першою світовою війною Українське Педагогічне Товариство присвячувало більше уваги відкриттю нових шкіл і курсів, готувало сільську молодь до гімназій і учительських семінарій, організовувало курси для неписьменних, бібліотеки, розширювало мережу бурс і видавничу діяльність. З початком Першої світової війни (1914 р.) діяльність «Рідної школи» була припинена. «Російська влада закрила всі приватні школи, канцелярію Українського Педагогічного Товариства запечатала. Зберігся лише будинок у Львові, де знаходилася дитяча захоронка» [147, с. 43].

Після відступу російської армії у 1915 р. Українське Педагогічне Товариство відновило свою діяльність. Відразу запрацювали деякі українські гімназії, але їх було небагато. У післявоєнний час прийшлося все відновлювати, оскільки Українське Педагогічне Товариство зазнало великих матеріальних втрат. Створювалися мережі українських шкіл і бібліотек, відшукувалися кошти на їх утримування.

Таким чином, перешкодити розвитку національної освіти й обмежити сітку існуючих українських шкіл, полонізувати їх стало головним завданням, коли польська влада після падіння Австро-Угорщини зайняла Галичину (1919 р.). На першому плані стало

«знищення» державного народного шкільництва. Особливо це торкнулось початкової масової освіти, що здійснювалась на рідній мові й на державні кошти. На той час у цій ланці освіти в селах існували школи нижчого типу. Вони мали 1–2 класи і одного чи двох учителів. У містах функціонували 3–4-х класні школи середнього типу. Саме така освіта була вкрай необхідною для основної освіти економічно зубожілого і малограмотного українського населення. Новій владі дісталась добре розвинена сітка народного (початкового) шкільництва. Так, за даними 1914 р., там налічувалось 2420 народних шкіл з українською мовою навчання і приблизно 500 – на північно-західних землях (зокрема на Волині – біля 25 середніх шкіл).

Активно працюючи в напрямі повної централізації й полонізації шкільництва, польська шкільна адміністрація централізацію здійснила так, що «усунено всякий громадянський чинник від впливів на шкільну адміністрацію, а обов'язкове введення польської мови як викладової, при рівночасному обмеженні української, і заміна українських учителів польськими, які старались «защипити в молоді патріотичний дух». Все це служило полонізації. Цей процес здійснювався етапами. На початок 20-х рр. була проведена повна централізація. Давні шкільні ради втратили своє значення, бо не мали впливу на добір вчителів. Ці функції стали застережені для шкільної кураторії і для інспекторів. У 1933 р. всі шкільні ради зовсім скасовано» [147, с. 19–20].

На початку свого правління шкільна влада не вводила значних змін у мову навчання, а лише

намагалась, не враховуючи потреб українського населення, збільшити мережу польських шкіл. За 10 років, починаючи з 1911–1912 рр. число народних (початкових) шкіл зросло лише на сім, як уже було зазначено вище, із уже існуючих 2420. Це була перша стадія розбудови польського шкільництва за рахунок українського.

Друга фаза почалась з того часу, коли за законом відомого «україножера», міністра освіти С. Грабовського українські й польські школи однієї місцевості об'єднувались в одну утравістичну (двомовну). Проте, не дивлячись на масове волевиявлення на користь української мови на двох плебісцитах (відповідно, 1925 і 1932 рр.), їх результати були чи «пофальшовані», чи «зігноровані», внаслідок чого багато українських шкіл стали польськими, або були переведені на двомовні. Двомовні школи також вважались польськими, оскільки навчання велося на польській мові; вчителями були поляки, які не знали української мови. Внаслідок такої політики число українських шкіл з 2420 зменшилось до 745 (1927–28 н.р.) і до 352 (1937–38 н.р.). За їх рахунок значно зросли польські й двомовні школи. Ще гіршою виявилась ситуація на Волині і на Поліссі, де «ступенево взагалі ліквідовано українські школи і замінювано їх на польські, а на Холмщині і Підляшші української мови не введено до програми навчання» [147, с. 20].

Щодо державного українського середнього шкільництва, то слід зазначити, що воно також мало невтішну картину. «У Галичині існувало лише 6 класичних гімназій, які біли створені ще до Першої

світової війни. Дві гімназії функціонували у Львові (академічна, так звана, головна і філія), Перемишлі, Коломиї, Станіславові, Тернополі. Водночас існували ще й паралельні класи при польських гімназіях в Стрию і Бережанах. Галицькі поляки мали у своєму складі 39 гімназій і 11 реальних (середнього типу) шкіл. За 20 років польської влади в Галичині не відкрито жодної української гімназії, а одна з них (у Тернополі) у 1930 році повністю припинила своє існування» [147]. Це відбувалось тому, що на відкриття кожної нової української середньої школи потрібно було вести довголітні сеймові та парламентарні змагання, збирати певні петиції, народні віча тощо.

А, отже, створення приватного рівномовного шкільництва було простішим шляхом для здобуття українською молоддю національної середньої освіти. Саме Українське Педагогічне Товариство стало першим і єдиним організатором діяльності всіх приватних шкіл. Хоча відносно пізно товариство почало цим займатися. Лише у 1898 р. була створена перша українська виділова дівоча школа ім. Т. Шевченка у Львові, яка добре розвивалась і згодом, у 1903 р., отримала статус державної, тобто, мала право «прилюдності»; у 1907 р. – школа вправ при ній; у 1906 р. – перша сільська народна школа у Зарваниці, що на Золочівщині. До 1914 року у Східній Галичині відкрилось сім класичних та одна реальна українська гімназія. При Товаристві утворювалися також і філії (у 1906 р. їх було 33), яких називали кружками, оскільки об'єднувалися вони на певній території в Союзи кружків. Завдяки усьому цьому Українське

Педагогічне Товариство стало автономно-федеративним [147].

У 1920 році відбувалася нарада представників політичних партій, що ухвалила необхідні освітні рішення (організація народних шкіл, учительських семінарій і фахових шкіл, створення ремісничих, торговельних, промислових, рільничих шкіл у містах та містечках Галичини). На нараді виступив відомий громадський діяч, професор М. Галущинський (голова «Просвіти» в 1923–1931 рр.).

Рішенням цієї наради Українське Педагогічне Товариство було визнане національною владою українського приватного шкільництва, тобто на науковій основі товариство створило альтернативу державній системі приватного українського шкільництва, де основою навчально-виховного процесу передбачалось формування національного компонента змісту освіти. Керуючись основною ідеєю забезпечення нації незалежності, громадські діячі товариства усвідомлювали, що «почуття громадянина виробляється тільки в громаді, кожен член якої розуміє, що добро громадське потрібно ставити вище особистого. Тому в школах Українського Педагогічного Товариства були створені учнівські шкільні громади, в яких діти займалися самоуправлінням. Учнівська громада створювала самостійні гуртки та дитячі кооперативи, бібліотеки, каси ощадності. У кружках «Рідної школи» організовувалось приватне навчання українською мовою. Цей різновид народної школи виникав, як правило, в тих місцевостях, де польська влада не дозволяла відкривати народні школи. Навчання тут

відбувалося за програмою національної школи, однак влада не давала їм офіційного статусу української школи [12, с. 1].

До складу фахових шкіл входили купецькі гімназії, однорічні торговельні й кооперативні курси (першого і другого ступеня), курси крою та шиття, моделювання та пошиття національного одягу, ремісничі школи, трирічний кооперативний лицей та інші фахові курси. Всього товариство у різних містах Галичини опікувалось над 65 фаховими і загальноосвітніми курсами. Оскільки на той час вважалася престижною лише класична гімназійна освіта, яка надавала доступ до університетських студій, то господарсько-економічна була непопулярною. Тому фактично всі перелічені освітні заклади фахового комерційного характеру належали до категорії доповнюючих шкіл. Їх метою було надання освітніх послуг тим, хто вже працював на промисловій чи торговій ниві. Термін навчання в цих школах не перевищував двох років, при деяких функціонували підготовчі курси. Заняття в них відбувалися переважно у вечірній час, вихідні і святкові дні. Кількість навчальних дисциплін коливалася від трьох до шести. Тут вивчали купецькі розрахунки, бухгалтерський облік, торгіву географію, комерційне й вексельне право, купецьку кореспонденцію польською і німецькою мовами [149].

Учнівські громади влаштовували також екскурсії рідним краєм, свята, присвячені видатним синам України та знаменним датам національної історії. Усі ці заходи пробуджували у молоді почуття патріотизму та любові до українського народу.

Разом з тим, адміністрація погрожувала організаторам приватних українських шкіл. Тому товариство в одному зі своїх закликів звернулося до населення з проханням організувати домашнє навчання. Приватнє навчання відбувалося за програмою державної школи. Рівень освіти дітей, котрі навчалися приватно в українських вчителів, був значно вищий, ніж учнів у державній школі, що давало їм змогу успішно складати вступні іспити до 3 класу Коломийської гімназії або 2-го курсу Коломийської вчительської семінарії [82].

«Рідна школа» також взяла на себе відповідальність і за українським дошкільням, і за позашкільним вихованням молоді. Для цього Головна управа намагалася знайти відповідні педагогічні методи та кваліфікованих працівників. Так, у 1935 році кількість дошкільних та позашкільних виховних закладів зросла до 400. 1937–38 н. р. існувало 16 постійно діючих дитячих садків з 500 дітьми та 700 сезонними влітку. У створенні установ дошкільного виховання для українських дітей товариство тісно співпрацювало з сестрами Василянками та товариством «Руська Захоронка». Саме у захоронках, фреблівках і захистах засобами рідної мови відбувався важливий для формування національної свідомості процес ранньої етнізації українських дітей. Було ухвалено положення про те, що польські громадяни української національності мають право користуватися такими самими виховними, шкільними і добродійними засобами, як громадяни польської національності, і на власний кошт засновувати, утримувати створені українські приватні виховні

організації та установи.

При гуртках «Рідної школи» була створена виховна інституція – так званий доріст, що призначався для молоді віком від 14 до 24 років, яка здобула початкову освіту і не змогла з різних причин продовжити своє навчання в середній школі. Перед доростом ставились такі завдання: всесторонньо фізично та духовно розвивати молодих людей, плекати в них особисті та громадські чесноти, поглиблювати фахові знання, охороняти молодь від всяких шкідливих впливів та звертати її енергію на добрі справи, а також добродійна діяльність. Доріст займався також навчанням неграмотних. Тут удосконалювали шкільну та домашню освіту галичан. Особлива увага приділялася вивченню циклу предметів з українознавства, української мови та літератури, історії та географії України, народознавства, велася активна пропаганда здорового способу життя підлітків та юнацтва, профілактика пияцтва, куріння, популяризація спорту, руханки шляхом організації різних змагань. Для галицької молоді організовувалися бібліотеки, культурно-освітні гуртки та різноманітні курси, на яких готували господинь, рільників, ремісників тощо.

Не залишилась поза увагою товариства й видавнича справа. Передумовою виникнення науково-популярних книг «Рідної школи» була соціальна потреба у них як основному інструменті суспільної комунікації, дієвому факторові культурних і громадських перетворень. Для шкіл готували шкільні підручники та посібники, розроблялись нові навчальні програми з рідної мови, історії, географії родинного

краю, видавалась література для дітей різного віку. Важливу роль в організації та здійсненні пропаганди національної освіти і виховання серед західноукраїнської молоді проводив друкований орган товариства – журнал «Учитель» (1889 р.). Редакторами у цьому журналі у різні роки були такі відомі в краю педагоги та літератори, як Т. Грушкевич, В. Шухевич, О. Чапельський, І. Копач, В. Щурат, С. Белів, І. Ющишин. У журналі піднімалися насущні проблеми народної освіти: тогочасні теоретичні та практичні здобутки в галузі педагогічної науки як в Австро-Угорщині, так і в інших країнах світу; обговорювалися питання матеріального забезпечення навчального процесу, організації шкіл і шкільних бібліотек, огляду педагогічної преси та літератури, публікації статей та рефератів з літератури, історії, етнології, математики та природознавства, соціального захисту українського народного вчителя тощо.

У часописі подавалась інформація із шкільної статистики, дані про українські початкові та середні школи, навчальні та виховні заклади Українського Педагогічного Товариства. Тут з'явилися статті про мовну ситуацію в школах Галичини, де критикувалися виступи польських та німецьких викладачів, які піднімали питання щодо недостатнього вивчення і знання польської та німецької мов у школах Галичини. Часопис повідомляв інформацію про привілеї цих мов і займання перших позицій за кількістю годин викладання. У часописі подавались статистичні порівнювальні дані про початкові школи з викладовими мовами основних національностей, що

населляли Галичину. Перелік цих національностей яскраво демонстрував про грубе порушення прав українських дітей щодо можливості здобуття освіти рідною мовою.

У часописі висвітлювалася діяльність Українського Педагогічного Товариства «Рідна школа», зокрема подавалася інформація про загальні зібрання товариства, діяльність його філій, навчальних закладів та інтернатів, які були на утримуванні педагогічного товариства.

На своїх сторінках журнал висвітлював і фінансовий стан Українського Педагогічного Товариства: його прибутки та втрати. Незважаючи на те, що вся шкільна система навчання і виховання була виключно в українських руках і велася за українські матеріальні засоби, польська шкільна влада чинила будь-який опір та робила все можливе, щоби нав'язати українським школам польський виховний ідеал.

Даючи загальну оцінку багатоаспектній й різнобічній діяльності просвітницько-педагогічних товариств, можна стверджувати, що їх створення було об'єктивною вимогою часу. Державна політика загострення національно-етнічних стосунків, постійні утиски й обмеження з боку правлячих кіл та влади, низький рівень освіченості населення на західноукраїнських землях у досліджуваний період недостатньо сприяли розвитку системи національної освіти. А, отже, багато питань щодо її покращення не були вирішені через відсутність сприятливих суспільно-політичних умов.

Педагогічні товариства, які виникали у кінці XIX на початку XX століття у важких, несприятливих

умовах, переборювали численні труднощі, ставали одними з прогресивних на той час педагогічно-просвітницькими організаціями. Їхні члени були об'єднані єдиною національною українською ідеєю на демократичному ґрунті, єдиним бажанням служити ідеям відродження, розвитку українського шкільництва, вірою в українську самостійність.

2.4. Поєднання культурно-просвітницьких та політичних ідей в діяльності народовських громад

Як уже зазначалося вище, період другої половини ХІХ – початку ХХ ст. на західноукраїнських землях характеризувався значним загостренням національних і соціальних суперечностей; посиленням боротьби українців проти різних утисків; поширенням ідей відомих українських корифеїв М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Франка, західного наукового соціалізму; новим піднесенням національно-визвольної боротьби краю.

Таке становище призвело до виникнення політичних партій, які мали значний вплив на активізацію національно-визвольного руху і у своїй діяльності постійно поєднували культурно-просвітницькі та політичні ідеї. Серед них провідне місце належало українській національній ідеї на демократичному ґрунті, що була поштовхом до практичних справ і все глибше проникала у народні маси.

А отже, виникнення громадсько-політичних громадсько-політичних організацій (або

народовських) організацій (Головна Руська Рада (1848 р.), Русько-Українська Радикальна Партія (1890 р.), Русько-український християнський союз (1896 р.), Національно-Демократична Партія (1899 р.), Українська Соціал-Демократична Партія (1899 р.)) також зумовлене складними соціально-політичними умовами.

Придушення російським військом польського повстання 1863 року змусили загострити відносини між поляками та українцями. Проти старої консервативної інтелігенції (москвофілів) виступили народовці. Це була нова течія, яка під впливом народного, демократичного українського руху в росії відважилася протиставити пануванню польських привілейованих класів сили народних українських мас. Ця група «складалася з учителів, письменників, правників, студентів, які продовжували діяльність Маркіяна Шашкевича; засновували часописи. Народовці за зразком Київської Старої Громади організували у Львівському університеті та в середніх школах свої громади, які збирали бібліотечки, передплачували журнали, влаштовували концерти тощо. Ці громади були таємними організаціями» [122, с. 330–331].

Спільним для усіх зазначених вище товариств була боротьба за національно-культурне відродження західноукраїнських земель, формування у населення національного світогляду та національної самосвідомості. Товариства активно виступили на захист національної школи і відіграли позитивне значення у консолідації українського народу, формуванні його загальнолюдських цінностей,

поширенні культурно-просвітницького руху, грамотності серед молоді й дорослого населення, залученні до боротьби за школу з рідною мовою навчання в ній та ін.

З метою захисту національних і політичних прав українського населення виникла перша політична організація – Головна Руська Рада, яка у своїй діяльності обмежувалася вимогами культурно-національної реформи для українського населення Галичини. До монарха Австрії Франца Йосифа II звернулася делегація галицьких русинів, яку уповноважила Головна Руська Рада, з проханням, щоб у школах Галичини ввести викладання усіх предметів українською мовою, всі укази й урядові постанови оголошувати українською мовою; розвивати українську мову в усіх округах, де проживають русини; зрівняти у правах представників трьох обрядів (греко-католицького, латинського, вірменського); русинам (українцям) надати право брати участь в усіх установах Австрійської держави.

Основними заслугами Головної Руської Ради були організація культурно-освітнього товариства «Галицько-руська матиця», відкриття народного просвітнього інституту «Народний дім», проведення Собору руських учених, видання першої української газети «Зоря Галицька», відкриття у Львівському університеті кафедри української (руської) мови та літератури на чолі з активним представником Руської трійці Яковом Головацьким.

Зародження нового радикального напрямку у духовному та суспільно-політичному житті Галичини спостерігалось у середині 70-х років XIX ст. Цей

напряв очолювали І. Франко та його однодумці Ф. Вовк, С. Данилович, М. Павлик, О. Терлецький, К. Трильовський та ін. Діячі прагнули, щоби напряв українського визвольного руху був докорінно змінений відповідно до передових ідей того часу: збагатити його політичними вимогами, перейти до практичної діяльності, спрямованої на згуртування молоді на боротьбу проти національного і соціального гноблення.

Вагомий внесок у розвиток національної та соціальної свідомості українського народу зробив І. Франко. Його наукова, публіцистична та перекладацька діяльність була глибоко пройнята і висвітлювала основні ідеї національно-культурного відродження.

У своєму ідейному розвитку відомий діяч пройшов два етапи: у першому періоді (80-ті рр. XIX ст.) він був учнем М. Драгоманова, став соціалістом ліберального напряму. Після смерті свого вчителя Іван Франко почав дотримуватися позицій українського демократичного націоналізму. Світогляд діяча спирався на засади гуманізму, раціоналізму й демократизму. І. Франко відмежувався від федералістичних ідей М. Костомарова та М. Драгоманова, став запеклим борцем і почав всіляко відстоювати повну політичну незалежність України. Його віршований твір «Вічний революціонер» став одним із національних гімнів українського народу, де чітко звучить заклик до оновлення світу на засадах гуманізму і справедливості.

Під впливом М. Драгоманова та з ініціативи І. Франка, М. Павлика, С. Даниловича прогресивна

молодь Галичини створила у 1890 році першу політичну організацію європейського типу – Руську радикальну партію. Основною метою партія ставила охорону інтересів селян, різку критику греко-католицького духовенства. Кінцевою метою своєї діяльності вони вважали соціальне визволення селян і робітників, а згодом і проголошення незалежності України.

Політична партія галицьких народників Народна Рада (1885 р.) виникла з метою продовження традицій Головної Руської Ради 1848 року. У 1896 була створена консервативно-клерикальна партія – Русько-український християнський союз.

Намагання частини націонал-демократичної інтелігенції відмежуватися від радикалів, їх соціалістичних ідей, об'єднатися з народовцями, спроби соціал-демократів перетворити Руську радикальну партію у соціал-демократичну, опір прихильників радикалізму обом тенденціям призвели її до розколу в 1899 році на три окремі партії – Українську радикальну партію, Національно-демократичну партію і Українську Соціал-Демократичну Партію [173].

Українська радикальна партія висунула вимогу щодо поширення серед народу культурно-просвітницьких ідей, розповсюдження літератури і преси, проведення зборів, з'їздів, демонстрацій, утворення різних товариств, запровадження безплатного навчання в школах. Частина радикалів почала більше уваги приділяти селянству як головній силі революційного процесу. До 1898 року партія видала 20 політичних книг і брошур, у яких

популярно й доступно роз'яснювалися її ідеї. Варто зауважити, що сам І. Франко також був автором декількох праць щодо проблеми радикальної тактики.

«Радикали здійснювали освітню й організаційну роботу серед сільського населення, проводилися повітові й сільські народні віча і збори. За їх прикладом розпочався сільський вічевий рух, де порушувалися усі проблеми селянського життя, накреслювалися заходи щодо його поліпшення» [173].

Українська радикальна партія, працюючи з населенням, пропонувала селянам закладати свої профспілки та кооперативні товариства. Саме представники радикальної партії першими запропонували «народні спілки». Це були такі споживчі крамниці й кредитові товариства, які, маючи у своєму складі читальні й бібліотеки, проводили через них культурно-освітню роботу на селі.

Українська радикальна партія, виступаючи на захист не тільки соціальних, а й національно-політичних прав українського народу, на своєму з'їзді, який відбувся у 1895 році, основною ідеєю висунула тезу про стратегічну мету своєї програми-максимум – самостійність України.

На з'їзді партії 1905 року прийняли нову програму, яка була побудована на засадах народницького соціалізму, де обґрунтовувалося поєднання національно-визвольної боротьби народу з соціальною. Українська радикальна партія прагнула до введення загального виборчого права, свободи зборів, товариств, науки, слова і друку, розвитку національної самосвідомості українців, утворення автономії з Галичини і Буковини.

Щодо національно-демократичної партії, то її представляли М. Грушевський, І. Франко, Ю. Романчук, Кость і Євген Левицькі, Є. Олесницький та ін. Головним гаслом своєї програмної діяльності партія вважала єдність, соборність усіх українських земель, незалежність Української держави і у своїй програмі поставила перед собою завдання, аби «цілий український народ з'єднався в одноцільний національний організм» [173].

Національно-демократична партія мала найбільший вплив у «Просвіті». Вона активно працювала над створенням українських шкіл і семінарій, забезпеченням дітей безкоштовним навчанням, заснуванням українського університету та ін. Окрім просвітницької роботи представники Національно-демократичної партії дбали про важливість піднесення селянства на боротьбу за національні, соціально-економічні й політичні права. З когорти активних учасників «Просвіти» вийшли видатні діячі Національно-демократичної партії Ю. Романчук, К. Левицький, В. Бачинський, В. Білецький, Є. Озаркевич, І. Франко та ін.

Часописи Національно-демократичної партії «Діло», «Свобода» подавали своїм читачам інформацію про діяльність товариства «Просвіта», сповіщали про відкриття нових читалень. Зі сторінок часописів звучала агітація щодо вступу селян до них. Часопис «Свобода» із 1905 року почав друкувати спеціальний листок з вістями з «Просвіти». Означені часописи на своїх сторінках також періодично розміщували для селян поради господарсько-економічного спрямування. Представники

Національно-демократичної партії часто виступали зі своїми доповідями на вічах і в читальнях «Просвіти», зборах та народних святах тощо.

Національно-демократична партія турбувалась про діяльність сільських «Просвіт», відповідала за те, щоб у громаді діяли читальні «Просвіти», до яких залучалися б господарі, жіноцтво, доросла сільська молодь, щоб їх члени щоденно збиралися для обговорення різних справ. У читальні займалися збором часописних книг, обговорювали прочитане, організували аматорські вистави і патріотичні вечори. При школі діяла школа для неписьменних. Часописи Національно-демократичної партії радили селянам посилати своїх дітей на навчання до гімназій, учительських семінарій, реальних і промислових або господарських шкіл, бурс [58, с. 215].

Щодо діяльності Української Соціал-Демократичної Партії, то вона на чолі з М. Ганкевичем ставила за мету створення незалежної української держави (Ю. Бачинський, С. Вітик, М. Ганкевич, М. Новаківський, Д. Ярославич). Таким чином, усі три партії стали поборниками політичної самостійності України, створення вільної Української держави.

Слід зазначити, що ідею щодо політичної самостійності України в Галичині вперше висунули Юрій Бачинський у своєму творі «Україна irredenta» (1895 р.), на Наддніпрянщині – М. Міхновський у брошурі «Самостійна Україна» (1900 р.).

У своїй книзі «Україна irredenta» Ю. Бачинський за допомогою марксизму обґрунтував неминучість самостійної України, вперше поєднав соціалістичну та

самостійницьку ідеї. На IV з'їзді Української радикальної партії (1895 р.) під впливом цього твору в програму з'їзду внесли положення щодо автономності українських земель у складі Австро-Угорської імперії і державної самостійності України. Автор пропагує думку про те, що політична самостійність України є істиною її економічного і культурного розвитку. Досягнення цієї мети можливе за наявності становлення провідної верстви, якою має стати перетворена національна буржуазія.

«Буржуазія, національна ідея і національна держава – це вплив економічної еволюції, дитина капіталістичної продукції». Рівень національно-державницької свідомості народу залежить від рівня його економічного розвитку. Початок процесу українського державотворення в Австрії автор пов'язував із зміцненням становища слов'янської буржуазії в імперії, її успішною боротьбою з австро-німецькими капіталістами [177].

Поряд із зазначеними вище іменами громадських діячів, які активно боролися з неграмотністю українського народу і прагнули його самостійності й незалежності, називають і М. Грушевського, який переконливо показав, що український народ змушений був важкими поступовими кроками проходити свій історичний шлях, добиватися права на панування рідної мови, національної культури, власної державності тощо. Він бачив, що неграмотність українського народу сягає 60% і виступав з приводу того, що потрібно всі зусилля спрямувати на поширення національної освіти в народі. Діяч брав активну участь у «пробудженні українського

освітянського життя» своїми статтями, доповідями, промовами. Завдяки цьому він мав велику підтримку серед прогресивної громадськості того часу.

М. Грушевський очолював Наукове товариство ім. Т.Г. Шевченка, яке після реорганізації у 1892 році виконувало функції Академії наук і об'єднало майже всіх провідних учених. Разом із ним плідно працювали інші діячі: А. Кримський, Б. Грінченко, В. Гнатюк, І. Франко, М. Павлик, Ф. Колеса, наукові праці яких публікувалися у різних виданнях товариств.

Великою заслугою М. Грушевського було заснування «Літературно-наукового вісника», організація «Української видавничої спілки» і «Товариства прихильників української науки, літератури».

Таким чином, досліджуваний період в Західній Україні характеризувався загостренням національних і соціальних суперечностей, посиленням боротьби українців проти різного поневолення. Український національно-політичний і культурно-освітній рух змушений був рішуче протидіяти польським шовіністичним силам. Загострення соціальних суперечностей, західного наукового соціалізму, нове піднесення національно-визвольної боротьби призвели до виникнення політичних партій, які у своїй діяльності усіма силами намагалися поєднати культурно-просвітницькі та політичні ідеї.

Серед них провідне місце належало українській національній ідеї, що все глибше проникала у народні маси, руйнувала стіну, яка раніше розділяла інтелігентів-патріотів і народ. Українська національна ідея сьогодні виступає визначальним чинником

нашого державотворення. Вона утверджується в свідомості народу через його культурні традиції, ідеологію, освіту тощо. Національна ідея тісно пов'язана з особливими умовами життя народу протягом усієї його історії, оскільки передбачає прагнення до ідеального самовлаштування нації в усіх сферах, і в тому числі, в соціальному та політичному устроях. У своїх загальних вимірах національна ідея є синтезом усіх національних цінностей, які опредмечені у кодексах, культурі та світогляді українського народу.

2.5. Тенденції розвитку освіти і виховання в діяльності молодіжних громад

Реформування усіх ланок освіти у сучасних умовах розбудови нової школи в Україні має важливе значення. Особливої уваги потребує теоретичний і практичний досвід організації навчально-виховного процесу в Україні, зокрема національного виховання, який був набутий вітчизняними науковцями-педагогами у різні історичні періоди становлення нашої держави. Правдива характеристика проблем становлення громадянської освіти в Україні другої половини XIX – початку XX ст. і науковий аналіз її історико-педагогічної спадщини служать надійним засобом виховання прийдешніх поколінь. Історичні корені підтримують нестримний процес громадянського самоусвідомлення українців, їхнє прагнення глибше і ширше пізнати свою історію, культуру, ментальність. Наближення суспільства до

громадянського значною мірою залежить від освіченості населення, його соціальної і національної самосвідомості.

Активну участь у процесах розбудови нового змісту освіти взяли О. Дорошкевич, І. Огієнко, С. Русова, П. Холодний, Т. Лубенець та ін. Вони вважали, що нова українська школа повинна будувати навчально-виховний процес на історико-культурних традиціях свого народу задля втілення в життя національної ідеї.

У «Проекті єдиної школи на Україні» у зв'язку з цим наголошувалося, що важливими складовими освітнього процесу нової української школи повинні стати такі складові, як «релігія, мистецтво, мораль, гімнастичні вправи (руханка) та розвиток громадянського чуття» [136, с. 4].

А отже, суспільно-політичні зміни, що стали реальністю сьогодні, потребують розв'язання цілого ряду освітніх завдань, серед яких проблеми національного виховання та розвитку посідають чільне місце. Серед провідних завдань національного виховання, які визначені Державною національною програмою «Освіта» («Україна ХХІ століття») виділяють «утвердження принципів загальнолюдської моралі, зокрема, правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності та інших добродійностей та забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їхнього здоров'я» [31].

Проблема національної освіти та виховання, необхідність освіти для трудового народу, можливість суспільного прогресу лише за умови, якщо освіта

стане доступною для усіх верст населення. Тому життя вимагало створення окремих молодіжних організацій, які б сприяли відродженню сил народу, його національної самосвідомості, утвердженню у його свідомості «державницької ідеї».

А отже, кінець XIX – початок XX ст. характеризувався значною активізацією патріотичної діяльності дошкільних закладів, учнівських громад та молодіжних організацій, метою яких був всебічний розвиток молодого покоління, його моральне й фізичне вдосконалення, національне самоусвідомлення. Так, «через молодіжні організації уся інтелігенція Галичини намагалася сформувати новий тип українського характеру, основними рисами якого б були фізична досконалість, витривалість, свідомий патріотизм, вихованість, культурність, освіченість, висока моральність» [167, с. 135].

«На увагу заслуговує група цінностей, які «пов'язані з практичними потребами державотворення». Практичні зусилля, спрямовані на становлення нашої державності, є похідними від патріотизму. Формування патріотичних почуттів включає в себе «вироблення і зміцнення високого ідеалу служіння своєму народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання своєї держави, прагнення бачити її незалежною». У зміцненні патріотичних почуттів важливу роль відіграє героїко-патріотичне виховання, покликане формувати бойовий, морально-психологічний дух, спонукати до фізичного вдосконалення громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку» [128, с. 85].

У закладах освіти «проблемі ведення здорового способу життя повинна приділятися особлива увага, оскільки майбутній спеціаліст відповідно до професійної етики зобов'язаний пропагувати здоровий спосіб життя (бажано власним прикладом)». Однією з причин поширення «серед молоді токсикоманії, алкоголізму, венеричних захворювань, випадків суїциду, загроза епідемії Сніду» є «відставання існуючої в нашій країні системи, принципів, методів і способів охорони та зміцнення здоров'я від вимог сьогодення; розходження системи знань, на яких базується національна освіта, і реалій, які ми маємо в результаті бурхливих соціально-економічних змін в Україні» [127, с. 66].

Лише «за умови впровадження певної системи роботи з дотримання здорового способу життя», яка «включає визначення навчальним планом закладу освіти кожної спеціальності певних курсів, спецкурсів, факультативів з вивчення та пропаганди здорового способу життя; створення навчальних програм та дидактико-методичного забезпечення з даної проблеми; забезпечення на належному рівні виконання основних напрямків системи виховної роботи з молоддю; цілеспрямоване, системне та послідовне здійснення валеологічної освіти» [127, с. 67], дасть можливість сформувати нову націю – розумних, здорових і сильних, національно свідомих українців.

Усі ці процеси в тій чи іншій мірі простежуються й у педагогічних дослідженнях із патріотичного й фізичного виховання. Особливої гостроти вони набувають саме на західноукраїнських землях.

Підтвердженням цієї думки є творчість як галицьких громадських діячів (І. Франка, О. Іванчука, І. Карбулицького), так і діяльність дошкільних та молодіжних товариств («Руська захоронка», «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг» та ін.).

У педагогічній думці цього періоду кінець XIX – початок XX ст. утвердилася думка про те, що саме фізичне виховання – це неодмінна складова гармонійного розвитку особистості дитини, яка забезпечить повноцінний розвиток і виховання особистості поряд із навчанням. Фізичне виховання спрямовувалося на зміцнення здоров'я й загартування дитини, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та умінь.

Переосмислення і вдосконалення фізичного виховання можливе шляхом здійснення комплексу заходів. Серед них: спеціально організоване навчання, пропаганда фізичного виховання і широке ознайомлення з кращими його зразками, реалізація завдань фізичного виховання дітей та молоді, вивчення історичного вітчизняного та зарубіжного досвіду у цьому контексті.

Значна увага у розвитку національного виховання відводилася дошкільним закладам. У 1900 році для консолідації зусиль галицького українського громадянства в дошкільному вихованні українські жінки, які входили до «Клубу русинок», створили перше національне дошкільне товариство «Руська захоронка». Однак, на відміну від польських дошкільних закладів, які займались ополячуванням українських дітей і забезпечували природний перехід

їх до польської школи, «Руська захоронка» боролася за те, щоб дати дитині національне виховання і забезпечити її максимальною увагою через зайнятість і низький освітній рівень батьків. Відкриття таких закладів набувало великих обертів. Так, за перші два роки товариство у передмістях Львова відкрило дві «захорони», які були організовані за методикою німецького педагога Ф. Фребеля.

Основним завданням цих закладів було виховання всебічно розвинених дітей, розвиток їхніх творчих здібностей. У захоронках головна увага приділялася віковим психофізіологічним особливостям дитини, широкого розповсюдження набули дидактичні ігри тощо. Разом з тим негативним моментом у цих закладах була надмірна регламентація діяльності дітей, що у свою чергу перешкоджало їхній самостійності й творчості.

Українські захоронки повільно, але наполегливо завойовували повагу батьків і дітей. Тут не тільки давали дітям захист, опіку, харчування, тут розвивали їх духовно й фізично; іграми, посильною працею й доцільними бесідами готували до навчання в школі. Чимала увага приділялася фізичному вихованню. Насамперед, використовувався багатий арсенал українських народних ігор, які сприяли фізичному вдосконаленню дитячого організму («Мак», «Коноплі», «Лови», «Жук», «Гра в Панаса», «Кіт і миша» та ін.).

І хоча українські дошкільні заклади взяли за основу державні приписи, побудовані на використанні ідей Ф. Фребеля, все ж таки й на початковому етапі вони намагалися виробити власну методику.

Передусім враховувалася відповідність національним виховним традиціям, прагнення утвердження українців як нації. Фізичне дошкільне виховання в Галичині теж мало національні підвалини.

Як бачимо, створення «захоронок», основним завданням яких було виховання всебічно розвинених дітей, стрімко активізувало розвиток дошкільних закладів на західноукраїнських землях, підвищило якість навчання.

Вагомий внесок у розробку теоретико-методичних засад виховання дітей дошкільного віку на цьому етапі зробила К. Малицька, яка вважала, що «виховання має будити й підтримувати любов до життя, формувати віру в непереможність добра й правди...» [96, с. 8].

Серед педагогів та громадських діячів, які зверталися до проблеми здорового способу життя можемо виділити погляди українського національного генія Івана Франка на тогочасний стан освіти, що мали принциповий, реалістично-критичний характер. У своїх статтях він «гостро засуджував соціальну й національну дискримінацію українців у галузі освіти з боку австрійських і польських можновладців, відрив навчання від нагальних потреб українського народу, застарілість дидактичних методів, тілесні покарання учнів. Розподіл предметів тодішньої середньої школи І. Франко вважав антипедагогічним, оскільки стародавнім мовам надавалася перевага над усіма іншими предметами. На перше місце серед наук, якими повинні оволодіти учні, освітній діяч ставив математично-природничі» [153, с. 61].

Так, у статті Івана Франка «Середні школи в

Галичині в 1875–1883 рр.» автора хвилювала проблема «переобтяження» учеників духовою працею у закладах, на занедбанні розвою фізичного попри розвою умисловім, а навіть прихопцевим ліченням поодиноких нездорових симптомів» [189, с. 104]. Автор сміливо наголошував на недостатній увазі до фізичного виховання і розглядав його не відокремлено, а як невід'ємну складову гармонійного розвитку особистості, вказуючи при цьому на єдність фізичного і трудового виховання. Власне, до уваги брався аспект фізичного виховання у трудовому. Діти, на його думку, «повинні швидше вчитися читати, рахувати, мислити. Але наука мусить іти в парі з розвиненням тіла, до того служить не безплідна гімнастика, а й праця фізична» [189, с. 37].

Згодом І. Франко розглядав фізичне виховання як самодостатній предмет, обов'язковий і особливо актуальний у час статевого дозрівання молоді. З цього приводу він відзначав, що взагалі «йде суперечка між старою, аскетичною педагогією, яка за головне своє завдання вважала створення перепон і перешкод фізичному розвиткові, і новою педагогією, яка вважає своїм завданням керувати цим розвитком і ввести його в нормальну колію» [193, с. 179]. Тобто кожен педагог обов'язково мав враховувати вікові фізіологічні особливості дитини.

І. Франко доводив, що ігнорування особливостей і фізичного розвитку організму дитини, недостатня увага до фізичного виховання формують антинаукові засади педагогіки і пропонував «домагатися в ділах освітніх» утвердження єдності розумового, морального, трудового, естетичного й фізичного

виховання.

У статті «Чого хоче «Галицька робітницька громада?» освітній діяч закликав, «щоб школа розвивала всі, тілесні й духовні, спосібності учеників, щоб не виводила заниділих та слабосилих учених, неспосібних до ручної праці, але щоб виводила вчених, розумних і розвинених робітників» [191, с. 59].

У своїх творах Іван Франко також зупиняється на проблемі реформування освіти. Зокрема, він констатує недотримання основних гігієнічних норм (у сінях школи «було зовсім темно і страшно, воняло торішньою гнилою капустою» [192, с. 249] і підкреслює обмеженість та тупість вчителів, засуджує використання ними тілесних покарань, які принижують людську гідність [193, с. 466].

Водночас автор яскраво змальовує образ ідеального гімназиста, цілеспрямованого в процесі засвоєння знань, умінь і навичок. Так, «обдарований незвичайними здібностями, величезною пам'яттю, бистрим і ясним розумом, Борис Граб із тими вродженими дарами лучив велику пильність і працьовитість, замилювання до порядку і точності і вироблене гімнастикою та фізичною працею здоров'я та сильну будову тіла. Свій час він умів розділити так, щоб на всяку роботу, на всяку науку знаходити певний час і пору». Серед захоплень героя автор виділяє «хатню гімнастику (тоді це ще була у нас нечувана новість)» [187, с. 158–161].

Отож, уся творчість Івана Франка була спрямована на реформування освіти у школі з позицій її наближення до потреб життя простого народу.

Варто зазначити, що в українському суспільстві у навчальних закладах оздоровчого типу на початку ХХ ст. простежуються зародки лікувальної педагогіки та лікувальної фізичної культури. З цього приводу заслуговує на увагу діяльність буковинського громадського діяча, організатора учительського руху І. Карбулицького, якого можна назвати «першопрохідцем» проблем навчання й виховання хворих дітей, їхньої праці та відпочинку, реабілітації духовних та фізичних сил.

Так, яскравим прикладом є оглядова стаття на сторінках часопису «Каменярі», «Лісові школи в Німеччині» [59, с. 14–25]. Тут автор не тільки осмислив й проаналізував досвід німецьких педагогів і медиків, а й запропонував відкрити українські школи оздоровчого типу за зразком німецьких, які призначені для навчання і виховання важкохворих дітей. Зокрема, І. Карбулицький наголошував на особливому навчальному й лікувальному режимі; спеціальному підборі навчальних предметів, їх розумному чергуванні; формуванні навичок праці, культури поведінки та ін.

З огляду на це освітній діяч запропонував спеціальні фізичні вправи й природні фактори, які в сучасній медицині та педагогіці утворюють комплекс методів лікувальної фізичної культури. Складовими компонентами лікувальної фізичної культури І. Карбулицький вважав механотерапію, трудотерапію і лікувальний масаж. Великого значення громадський діяч надавав застосуванню лікувальної фізичної культури у дитячому віці у вигляді імітаційних рухів та ігор. Він пропонував активно використовувати в

українській лісовій школі трудове виховання та рухливі ігри.

Відомий педагог С.У. Гончаренко стверджує про існування таких навчально-виховних й лікувально-оздоровчих закладів інтернатного типу на сучасному етапі в Україні. До них приймаються діти 7–15 років з ослабленим здоров'ям. Чисельність класу не перевищує 25 учнів. У 1–4-х класах урок триває 35 хвилин, у 5–7-х класах – 40 хв. Обов'язковими для дщітей є фізкультхвилинка на кожному уроці, п'ятиразове калорійне харчування, денний сон; проведення виховних заходів в основному на свіжому повітрі. Створюють такі заклади зазвичай у місцях зі сприятливими природними і кліматичними умовами [27, с. 191].

Таким чином, впровадження українських шкіл оздоровчого типу за зразком німецьких було спрямоване, перш за все, на зміцнення здоров'я й загартування організму, гармонійний розвиток фізичних можливостей дитини, формування рухових навичок та вмінь.

Справжньою школою самоврядування, набуття організаційних навичок, прояву ініціативи зарекомендували себе учнівські громади, діяльність яких у навчальних закладах Галичини розпочалася ще на початку ХХ ст. й отримала дальший розвиток у 20–30-х рр. Багато передових педагогів намагалися якнайширше залучити молодь до вирішення різноманітних нагальних питань шкільного життя, виступали проти надмірної опіки учнів з боку педагогічних колективів [22, с. 6–23].

З ініціативи педагогів зусиллями учнівських

громад серед молоді розгорнулася пропаганда здорового способу життя, боротьба зі шкідливими звичками – курінням і пияцтвом. З цією метою у галицьких навчальних закладах діяли гуртки «Відродження» як осередки українського протиалкогольного й протинікотинового товариства з аналогічною назвою. «У 1936–37 н. р., наприклад, у Яворівській гімназії членами такого гуртка були 89 учнів із 187. Готувалися і читалися реферати, обговорювалися книги; кожний член підписував заяву, в якій зобов’язувався не вживати алкогольних напоїв і не курити» [51, с. 12].

Польська шляхта, поміщики, магнати виношували план перетворення української Галичини в польську автономну провінцію Австро-Угорської імперії, а сам край – у «польський П’ємонт». Важливими чинниками для втілення у життя шовіністичних марень було створення тут ще 1867 року польською інтелігенцією у Львові товариства «Сокіл», офіційне впровадження польської мови, спольщення Львівського університету, невизнання української нації, тиск і переслідування української інтелігенції, шкільництва та освіти, економічне закабалення селян, перешкоди українській молоді здобувати професійно-освітню, фахову підготовку і т.д. Не випадково українське товариство «Сокіл» було засноване лише 1894 року, 27 років після заснування польського в с. Купчинці на Тернопільщині. Але незважаючи на те, що українські сокільські товариства були засновані значно пізніше від польських, наслідки їх діяльності були надзвичайно швидкими й вагомими.

Головними метою і формами товариства

вважалися залучення молоді до загально-фізичних вправ, заняття з різних видів спорту, ліквідація неписьменності, проведення антиалкогольної та антинікотинової пропаганди, організація гуртків художньої самодіяльності, вечорниць, влаштування тематичних вечорів, читання лекцій з історії України та краю тощо. «Однією з найбільш впливових форм роботи були Соکیلські свята, які починаючи з 1907 року стали найбільш масовими і проводилися щорічно в повітових містах, а в 1911 та 1914 роках відбулися крайові Соکیلські свята у Львові. В національних одностроях, на конях і пішо, стрункими рядами марширували «соколи» вулицями міста, а після польової Служби Божої на майдані показували свою майстерність, вправляючись у масових фізичних вправах і спортивних іграх» [169, с. 135].

Найбільшого розвитку товариство досягло в 1908–1914 роках. У 1912–1914 рр. при соکیلських товариствах організовувались стрілецькі курені. У 1914 році існувало 974 осередки «Сокола-Батька», які об'єднували 3277 членів. У цей час також діяло 305 Січей Сокола-Батька.

Поширенню соکیلських ідей на західноукраїнських землях сприяли представники «Руської Трійці», М. Грушевський, І. Боберський, І. Франко та інші національні постаті краю. Вони були глибоко переконані в тому, що українське сокілництво всупереч польському шовіністичному політикуму зможе вивести українців із духовної і фізичної деградації, сприятиме професійно-освітній, фаховій підготовці молоді.

Засновником і першим головою Товариства (1894–

1900 рр.) був інженер-архітектор В. Нагірний, який із когортою однодумців стояв біля витоків сокільської ідеї й активно пропагував проблему заснування пожежних товариств «Сокіл» для сільської молоді. Він заснував власний політико-господарський часопис «Батьківщина», редактором якого були К. Левицький, М. Павлик, І. Франко. На сторінках часопису пропагувались проблеми Сокільства, висвітлювались економічні питання, обговорювалась потреба створення в Галичині торговельно-ремісничих товариств, спілок, кооперативів, страхових компаній, банків. Цією акцією для сільської і міської молоді новоствореного товариства «Сокіл» надавалась можливість залучення до професійно-освітньої праці, навчання.

У 1883 році В. Нагірний заснував першу українську торговельну установу «Народна торгівля» і став її директором. З 1884 р. він був головою «Товариства руських ремісників «Зоря» у Львові. У 1887 році В. Нагірний видав «Порадник для крамниць», а згодом у 1897 – «Поради для торговельних підприємств». У 1898 р. його обрали головою Товариства «Руська Ремісничо-Промислова Бурса у Львові». Через рік він ініціював заснування кооперативу під фірмою «Народна господиня» у Львові з метою навчання галицької молоді готельного, кав'ярного, шинкарського промислу. Згодом, спільно з Герміною Шухевичівною, було впроваджено в життя жіночу промислову спілку «Труд».

Значний внесок у розвиток діяльності сокільських товариств на ниві трудової, фахово-освітньої підготовки молоді належить Альфреду

Будзиновському та Івану Боберському. Перший був третім головою з 1901 по 1908 роки. З 1908 по 1918 рр. товариство «Сокіл–Батько» очолював професор І. Боберський. Обидва діячі активно долучилися до формування ідеологічних засад українського сокілства, його кількісного складу та підготовки здорових душею і тілом борців.

У 1936 р. товариство налічувало 223 осередки, які об'єднували майже 23 тис. осіб [3, с. 15]. Головну увагу в цей період діяльності «Сокіл» зосереджував на спортивній і культурно-просвітницькій роботі серед української молоді. Саме в цей час старшина «Сокола» добивалася від міжнародного Олімпійського Комітету права участі команди Галичини на XI Олімпійських іграх у Берліні. Однак без успіху, оскільки на це потрібна була згода Польського національного олімпійського комітету.

Вагомий вплив на формування національної самосвідомості українського населення справило молодіжне товариство «Січ», яке на червень 1914 року мало 916 осередків, що об'єднували понад 30 тисяч членів. У 1912 році самостійні січі об'єдналися в Український Січовий Союз.

Завдяки діяльності молодіжних організацій українська національно-державницька думка захопила найкращу частину української молоді в Галичині. Ідея революційного українського війська, яке допоможе здобути державність, спонукала до заснування молодіжних організацій на території усього краю. Таким чином, йшла підготовка національних воїнів, готових до боротьби за незалежність України.

Щоб зацікавити військовими справами своїх

членів, товариства «Сокіл», «Січ» почали формувати відділи січових і сокільських стрільців. Найбільшої уваги стрілецьким товариствам надавав Український Січовий Союз, який створив у Львові стрілецьку секцію, що давала товариствам напрям праці; присвятив стрілецьким справам частину свого друкованого органу «Січові вісті» і видав перший друкований «Правильник піхотинця», яким користувався потім увесь час Український Січовий Союз, а згодом Українська галицька армія і січові стрільці.

4 серпня 1914 року Головна Українська Рада, яка була створена із представників галицьких політичних партій, прийняла рішення щодо створення Українського легіону Січових Стрільців. Це були на той час перші в новітній історії українські військові сили, завдяки яким наче відновилася княжа і козацька боротьба за волю рідного народу [169, с. 136].

Отже, українське сокільництво – це поступовий процес у нашій історії, наслідок функціонування виховної системи, спрямованої на формування людини, яка чітко усвідомлює належність до своєї держави, нації, етносу, перебуває у постійній ідентифікації зі своїм народом, глибокій повазі до рідної мови, національної культури загалом. не дивлячись на те, що загарбники намагалися впродовж багатьох тисячоліть денаціоналізувати український народ, західноукраїнська родина намагалася зберегти традиції народної педагогіки, історичну пам'ять, волелюбність, прагнення до незалежності свого народу, виховувала в дітей любов до Батьківщини, інтерес до героїчних сторінок її історії, прививала

загальнолюдські моральні якості.

На сучасному етапі в Україні відроджено дитячо-молодіжну організацію «Сокіл». Об'єднання дітей у це товариство проходить згідно віку: 6–11 років – «соколята»; 12–14 років – «молоді соколи»; 15–18 років – «соколи». Для кожної вікової групи цих об'єднань підбирають відповідні форми роботи.

Метою діяльності цього товариства є виховання громадян, патріотів, свідомих українців; формування національної самосвідомості на основі християнських чеснот; сприяння підготовці молоді до служби у Збройних Силах України; боротьба за підвищення якості знань і рівня вихованості учнів, створення такої навчально-виховної атмосфери в школі й поза нею, яка б перешкоджала появі й розвитку правопорушень; забезпечення органічної єдності школи, сім'ї та громадськості; формування в учнів розуміння того, що формування особистості відбувається у колективі, діяльність якого будується на ініціативі та самосвідомості його членів; виховання поваги до законів України.

Зміст роботи товариства «Сокіл» передбачав:

- пошукову роботу (участь у краєзнавчо-пошуковій експедиції «Дзвони пам'яті»);
- участь членів організації у русі учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків», туристично-краєзнавчій експедиції «Краса й біль України»;
- милосердну роботу за місцем проживання, роботу штабу «Турбота» (надання допомоги престарілим);
- роботу штабу «Еколог», турботу про охорону навколишнього середовища;

– надання допомоги невстигаючим учням, організацію боротьби за глибокі й міцні знання вихованців/вихованок;

– організацію суспільно-корисної праці вихованців;

– організацію змістовної та цікавої гурткової роботи;

– прищеплення вихованцям/вихованкам культури поведінки, боротьбу з невихованістю, вживанням нецензурних висловів, регулювання стосунків між товаришами, боротьбу проти будь-якого насильства старших і сильніших над меншими, слабшими;

– виховання у членів товариства поваги до фізичної праці та її результатів [41, с. 346–347].

«Щодо структури «Сокола», то первинними її осередками є соколині гнізда (5–7 членів), які створюються за місцем навчання (проживання). 3–5 гнізд об'єднуються у соколині чоти. Керує гніздом гніздовий, чотою-чотар. Чоти, окремі гнізда у межах села (міста) об'єднуються у станиці. Остання може нараховувати від декількох членів до декількох десятків, а то й сотень осіб. Станичний може мати ранг соколиного сотника (чотового і гніздового) залежно від кількості членів і формувати свою канцелярію (писар, скарбник та ін.)» [41, с. 347].

Вагомий вплив на формування національної самосвідомості українського населення мали такі молодіжні товариства, як пожежно-руханкове товариство «Січ» (1900–1925 рр.) та пожежно-спортивне товариство «Луг» (1925–1939 рр.) [3, с. 18].

Однак, чи не найбільше справі виховання української молоді на всебічно розвинених, фізично

міцних, духовно багатих особистостей, добрих громадян, українських патріотів прислужився «Пласт». Ця молодіжна організація, в основі якої були закладені принципи англійського скавтіngu з його випробуваними методами виховання молоді на характерних, чесних, корисних і вірних своєму народові громадян, була створена у Львові в 1911–1912 рр. активними громадськими діячами і педагогами О. Тисовським, П. Франком (сином Івана Франка), І. Чмолою і користувалася величезною популярністю, серед учнівської і студентської молоді [3, с. 20–24].

Ідейні основи «Пласту» виражала пластова присяга, в якій говориться: «присягаюсь своєю честю, що робитиму все, що в моїх силах, щоб бути вірним Богові й Україні, помагати іншим, жити за пластовим законом і слухатися пластового проводу».

Основні принципи життя і поведінки пластуна визначалися «Пластовим Законом», у якому сказано:

- «1. Пластун словний.
2. Пластун сумлінний.
3. Пластун точний.
4. Пластун ощадний.
5. Пластун справедливий.
6. Пластун увічливий.
7. Пластун братерський і доброзичливий.
8. Пластун зрівноважений.
9. Пластун корисний.
10. Пластун слухняний пластовій старшині.
11. Пластун пильний.
12. Пластун дбає про своє здоров'я.
13. Пластун любить красу і дбає про неї.

14. Пластун завжди доброї гадки» [175, с. 44–46].

Діяльність «Пласту» була спрямована на виконання таких основних завдань, як:

– стимулювання всебічного патріотичного самовиховання української молоді;

– розвиток моральних, духовних й фізичних її якостей;

– сприяння вихованню молоді свідомими, активними, відповідальними громадянами;

– збереження традицій, передача знань рідної історії, культури, національних ідей тощо.

Формування особистості в «Пласті» здійснювалося через виховання самодисциплінованості. Оскільки головним завданням для пластунів було навчання, то вважалося, що погана успішність чи поведінка члена «Пласту», псувала репутацію усєї організації. Тому кожен пластун відчував перед товариством особисту і колективну відповідальність. Виховання національної свідомості, патріотизму, мужності, лицарських рис здійснювалося на прикладах героїчних сторінок княжої і козацької доби, а особливо на героїзмі Українських Січових Стрільців. «Захоплення Стрільцтвом – це мрія найтися в їх рядах, це зміст життя тодішніх пластунів» [175, с. 56].

У 1929 р. пластунські осередки Галичини взяли активну участь у відзначенні «Року Героїв українського народу». Зокрема, «львівський гурток, основу якого складала учнівська і студентська молодь, провів у червні бігову естафету від могил Українських Січових Стрільців на горі Маківці, що в Карпатах, до могил Українських Січових Стрільців на Янівському

цвинтарі у Львові». Крім цього, в програму «Пласту» для відзначення цієї події входили історико-краєзнавчі походи місцями боїв Українських Січових Стрільців, збирання спогадів і пісень про Українських Січових Стрільців, упорядкування могил, зустрічі з ветеранами-січовиками, концертні програми, спортивні змагання.

Заслуговують на увагу з позиції сьогодення й такі форми роботи «Пласту», як: поєднання навчального процесу з вихованням любові до природи свого краю, знання його історії. Починаючи з 1924 року, в практику роботи товариства ввійшли завдання гурткам з краєзнавства історико-пізнавального характеру, що включали в себе збирання етнографічного та фольклорного матеріалів, догляд за могилами Січових Стрільців, вивчення історії населених пунктів і написання їх літописів, вивчення флори і фауни, збирання мінералів і лікарських рослин [54, с. 19].

Так, наприклад, у 1923–24 н. р. з цією метою Пластовий курінь ім. М. Драгоманова, що діяв у Яворівській приватній гімназії, членами якого були 78 учнів із 191, під керівництвом свого наставника І. Чмоли організував ряд пластових таборів, здійснив походи («прогульки») пішки в різні куточки Карпат і Розточчя. Як згадував один із учасників, у таких заходах «сталилися характери, вироблялося почуття відповідальності, дисципліна, самостійність, тут розвивався практичний смисл, плекалися всякі вмілості, тут пізнавали ми рідний край» [7, с. 64].

Згодом, після багаторічної заборони діяльності ряду цих молодіжних товариств, зокрема «Пласту»,

сьогодні відновлена. 13 квітня 1991 року в Івано-Франківську відбувся Установчий з'їзд, на якому було прийнято Статут Української Організації «Пласт» [162, с. 19]. Нині «Пласт» є організаційно визначеною національною скаутською організацією, яка зареєстрована Міністерством юстиції України, має свої осередки в усіх областях нашої держави. Відновило свою роботу Тернопільське видавництво «Лілея» з випуском часописів «Готуйсь», «Цвіт України» та журналів «Пластовий шлях», «Юнак» для всієї України. Повсюдне поширення «Пласту» як школи виховання розумних, здорових і сильних, національно свідомих українців прискіпить перетворення українського народу в новітню націю.

Таким чином, прогресивна українська молодь Галичини активно долучалася до діяльності молодіжних організацій і була активним пропагандистом національно-державницьких ідей у своєму краї. Якщо «Сокіл» і «Січ» залучали до своїх рядів здебільшого зрілу молодь, то «Пласт» починав свою виховну роботу з дітьми шкільного віку.

Патріотична діяльність молодіжних товариств і організацій була спрямована на створення культурно-освітніх, фахових, промислово-ремісничих інституцій, які з часом переросли у фахові, професійні установи, навчальні заклади; становлення морального та фізичного виховання молоді; свідоме формування розумних, здорових, сильних, національно свідомих українців. Впровадження традицій сокілства є визначальним для формування нової інтелігентної, високопрофесійної еліти в процесі націотворення і державотворення України.

Лише «за умови впровадження певної системи роботи з дотримання здорового способу життя», яка включає визначення навчальним планом вузу кожної спеціальності певних курсів, спецкурсів, факультативів з вивчення та пропаганди здорового способу життя; створення навчальних програм та дидактико-методичного забезпечення з даної проблеми; забезпечення на належному рівні виконання основних напрямків системи виховної роботи з молоддю; цілеспрямоване, системне та послідовне здійснення валеологічної освіти [127, с. 67], дасть можливість сформувати нову націю – розумних, здорових і сильних, національно свідомих українців.

Коротка і загальна характеристика процесу теоретичного обґрунтування і практичної організації занять фізичного виховання у навчально-виховних та оздоровчих закладах, діяльності учнівських громад, патріотичної діяльності молодіжних товариств і організацій щодо всебічного розвитку молодого покоління, зокрема пропаганди здорового способу життя кінця XIX – початку XX ст. дозволяє зробити висновок про те, саме в цей період відбулися значні зміни в системі освіти. У західноукраїнських національних закладах сформувалася дієва система національного виховання.

Однією із важливих національно-виховних традицій стала патріотична діяльність ряду молодіжних товариств та організацій, які дбали про всебічний розвиток молодого покоління, його моральне й фізичне вдосконалення. Здебільшого молодіжний рух національно-демократичного

спрямування був представлений руханково-спортивними, студентськими організаціями і товариствами. Виникненню молодіжних товариств сприяли соціально-економічні, політичні та ідеологічні передумови, які склались впродовж багатьох віків, коли український народ потерпав від чужоземного поневолення.

Патріотична діяльність молодіжних товариств і організацій була спрямована на створення культурно-освітніх, фахових, промислово-ремісничих інституцій, які з часом переросли у фахові, професійні установи, навчальні заклади; становлення морального та фізичного виховання молоді; свідоме формування розумних, здорових, сильних, національно свідомих українців.

Отже, у західноукраїнських національних закладах наприкінці XIX ст. – 30-их рр. XX ст. сформувалася дієва система національного виховання. Головними напрямками системи національного виховання західноукраїнських національних закладів виступали формування у молоді національної свідомості, почуття патріотизму і відданості своїй землі, християнської моралі, фізичного гартування; плекання таких рис особистості, як ініціативність, жертвовність, господарність, підприємливість тощо.

Упровадження традицій західноукраїнських навчально-виховних закладів, молодіжних організацій були визначальним для формування нової інтелектуальної, високопрофесійної національної еліти в процесі національного творення і державотворення України, оскільки «майбутній спеціаліст відповідно до професійної етики

зобов'язаний пропагувати здоровий спосіб життя і бажано власним прикладом».

Виховна робота у цих закладах здійснювалась у тісній взаємодії й співпраці школи, сім'ї, громади, церкви. Усі ці державні інституції сприяли формуванню у прогресивної молоді національної свідомості.

РОЗДІЛ 3

РОЛЬ ГРОМАД ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В ЗАРОДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

3.1. Розвиток українського професійного шкільництва на західноукраїнських землях

У другій половині ХІХ століття наступив швидкий розвиток українського національного життя, закінчений формуванням новітньої української нації. Ріст національної свідомості супроводжувався наростанням потреб, які треба було задовольнити заради нормального розвитку життя народу. На перше місце висувалася необхідність зорганізувати національне шкільництво. Актуальність дослідження розвитку і становлення фахового шкільництва молоді в Західній Україні зумовлена перш за все сучасними ідейно-політичними та ідеологічними проблемами. Це, зокрема, «генеза ідей про національну школу, національне виховання, громадянське й патріотичне виховання, духовність та ментальність дитини» [174, с. 42], які необхідні для більш повного, глибокого розуміння сьгоднішніх злободенних освітньо-виховних проблем.

У переважній більшості роль українського культурно-політичного центру взяла на себе Галичина, оскільки саме у Львові спостерігалось найбільше «скупчення» української інтелігенції та міщанства. Цьому насамперед сприяли значні політичні концесії, які отримали народи австрійської монархії після 1848 року. Наступні поразки цісарства в війнах із Францією і П'ємонттом у 1859 році та з Прусією у 1866 році [232, с. 209] принесли дальше послаблення германізаційного курсу. З другого боку, ці поступки стали результатом зростаючих

сепаратистських тенденцій слов'янських націй та угорців. Відображенням названих тенденцій було змагання творити національне шкільництво для поневолених австрійцями націй, що з найбільшою силою проявилось після оголошення у 1867 і 1868 роках закону про національну мову навчання в народних школах та статусу Шкільної крайової ради. Завдяки цьому Галичина стала двомовною українсько-польською провінцією [150, с. 142].

Офіційна ідеологія царизму проголошувала неіснування окремого українського народу. Вона також заперечувала існування української мови – «никакого украинского языка нет, не было, и быть не может» [150, с. 142]. Наведену цитату скріпив ще так званий Емський указ 1876 року, вплив якого на розвиток української культури тривав до 1905 року. Однак і після революції 1905 року ніяких змін в організації українського національного шкільництва не відбулося. Циркуляром 1863 року діяльність Громад заборонялася, як заборонялося й користування українською мовою – «українську інтелігенцію відірвали од народу і заборонили промовляти до нього рідною мовою» [16].

Справа була нелегкою. Зокрема, коли взяти до уваги стан поділу української національної території на частину, підвладну російському царатові, й другу, що входила до складу монархії Габсбургів [150, с. 142]. Тому становище трудового народу, особливо селянства, було дуже важким і посилювалось його соціальною та політичною незахищеністю.

У 1872 році був проголошений нового закону про організації. Він давав можливість санкціонувати їхню

національну окремішність. Новий закон був дуже важливий для розвитку українського національного шкільництва і дозволяв також засновувати приватні школи.

Останній пункт у новопроголошеному законі стосувався професійного шкільництва. Його розвитку сприяли різні українські економічні й культурно-освітні установи, організації, товариства. Вони чітко роз'яснювали населенню і пробуджували в українського народу розуміння щодо необхідності створення фахових шкіл, які мали стати надійним засобом порятунку від злиднів.

Історія професійної економічної освіти в Західній Україні «характеризувалась традиціями і зародженням нових форм громадської самопомоги в побуті українського народу, виникненням перших споживчих товариств, кредитових спілок, кооперативного руху, їх боротьби з лихварством і темнотою; розбудовою мережі державних і приватних торговельно-кооперативних шкіл різного рівня; у яких викладали досвідчені фахівці – автори шкільних підручників, слухачі закордонних торговельних студій» [72].

Торгова професійна освіта, сформувавшись як самостійне освітнє явище аж наприкінці XIX – початку XX ст., «відділилася від промислової професійної освіти. Передісторія розвитку цієї галузі була такою: промислова і торгова освіта не розділялися, бо сприйняття їх базувалося на такому твердженні: торгова освіта – це різновид промислової. Було поширене ще одне бачення проблеми торгової професійної освіти: а чи потрібна спеціальна освіта взагалі, коли, маючи вроджену схильність до торгівлі

(часто приводили, як приклад, вроджені торгівельні здібності представників єврейського народу), можна з певним багажем загальноосвітніх знань цілком добре працювати.

Ось яку характеристику ситуації, що пов'язана з проблемами розвитку професійної освіти, дав С. Левицький у праці «Професійне шкільництво з огляду на реформу середньої школи», що вийшла у Львові в 1908 р. накладом Товариства торгової школи. Наголошуючи на тому, що купецької (торгівельної) школи у правдивому розумінні того слова Галичина не мала до того часу взагалі, нечисельні торгівці це або самоуки, або вихованці інших шкіл, переважно німецьких, загал же дрібних торгівців – це люди професійно недовчені або взагалі не професіонали» [228, с. 14]. С. Левицький в контексті розвитку професійної освіти Галичини також сформулював влучну характеристику щодо проблеми нагального розширення професійної торгової освіти.

«У кінці ХІХ ст. професійна освіта пережила етап піднесення: було відкрито дві торгові академії, торгові, професійні промислові, лісові, гірничі, сільськогосподарські школи, були певні успіхи, але по тім все застигло, не було бажання вдосконалювати систему професійної освіти» [228, с. 12].

Певним чином початок у створенні українських професійних шкіл тісно пов'язаний із заснованим у грудні 1868 року товариством «Просвіта» і «Народна Торгівля». На той час «Просвіта», діяльність якої зосередилась переважно у Львові, налічувала близько 100 членів [108, с. 142]. Серед членів Комітету були такі видатні діячі, як професор академічної гімназії О.

Борковський, О. Партицький, Ю. Романчук, секретар прокураторії Галицького намісника К. Сушкевич, докторант прав Максим Михалюк, письменник та художник К. Устиянович та ін. [64, с. 95].

Установа мала на меті поширення освіти серед народу та піднесення його національної свідомості. Оскільки у структурі українського суспільства переважало селянство, товариство значну увагу приділяло саме селу. Основними засобами організації товариства «Просвіти» були різноманітні «курси, лекції, дешеві книжечки для селян», що сприяли підвищенню фахових кваліфікацій українського селянства [221, с. 161].

Аналізуючи причини надзвичайного низького рівня розвитку сільського господарства в Галичині, Головний відділ «Просвіти» бачив вихід із цього становища через заснування українських рільничих шкіл [23, с. 74–75]. При своїх читальнях товариство організовувало крамниці, молочарні, шпихліри, невтомно працюючи в ділянці розвитку агротехнічної культури в українських селах.

Товариство «Просвіта» також займалося проблемою відправки своїх стипендіатів на закордонні студії різних галузей народного господарства. Перед Першою світовою війною товариство мало вже 540 крамниць, 339 дрібних позичкових кас і 121 шпихлір. «Просвіти» набули найбільш масштабного розвитку та діяльності, зокрема її економічно-господарської праці» саме в останні роки перед Першою світовою війною [39, с. 13].

Споживчі, кредитні, сільськогосподарські, промислові кооперативні об'єднання включали до

свого складу громадян за національною ознакою. Метою їхньої діяльності була конструктивна творча співпраця, спрямована не лише на покращення матеріального добробуту, захист соціальних, культурно-освітніх потреб громадян, але й на збереження, духовний розквіт усього українського соціуму [23, с. 74].

Тодішні професійні школи відбивали фахову структуру українського суспільства в Галичині. Відомо, що нерільничі школи існували тільки у Львові, оскільки саме тут спостерігалось найбільше «скупчення» української інтелігенції і міщанства.

Першою українською фаховою школою була вузькоспеціалізована Господарська школа товариства «Просвіта» в Милованні (1908 р.) [60, с. 183], яка готувала працівників для рільничих спілок різного типу. Цей осередок спершу мав характер доповнювальних курсів для селян, тому навчання у закладі відбувалася лише взимку.

Засновуючи цей заклад, товариство планувало створити осередок господарського заняття, влаштувати дослідні поля, хіміко-рільничу лабораторію, майстерню, пасіку, шкілку фруктових дерев, метеорологічну лабораторію тощо. До цього часу в Галичині не було ще такої школи – ні польської, ні української.

За два роки до Першої світової війни осередок у Милованні почав набирати характеру властивого професійній школі. На роботу прийняли двох учителів-агрономів, садівника та вчителя загальноосвітніх предметів, зробили ремонт шкільних приміщень і придбали шкільне обладнання.

«У роки війни господарству школи було завдано величезних збитків. Тільки у 1922/23 н.р. було організовано перший післявоєнний тримісячний курс, який закінчило 14 осіб. Збільшився і термін навчання, у 1926/27 навчальному році він тривав 7 місяців, а на початку 30-х років – один рік. Навчання кожного року починалося 20 січня і тривало до 20 грудня» [38, с. 108]. При школі функціонував інтернат. Хоча школа була приватною, навчання було безоплатним; вносилися лише плата за харчування та утримання в інтернаті. Всі видатки на школу взяла на себе «Просвіта».

«Навчальні програми школи були затверджені Міністерством освіти. Навчальний план передбачав як теоретичну, так і практичну підготовку юнаків до праці у власному господарстві, а також до діяльності в хліборобських та кооперативних організаціях («Сільський господар», «Молочарня», «Маслосоюз» та ін.). Теоретичний курс складався з двох частин – загальноосвітньої та фахової» [38, с. 108].

Значну увагу «Просвіта» звертала на забезпечення школи добре підготовленими вчителями, які давали б учням високу фахову підготовку та виховували в душі патріотизму. У школі працювали Михайло Панаший, Григорій Думка, Григорій Стефурак, Степан Онищук, Михайло Яківчик, Іван Городиський, Емілія Павлик. Серед них був Іван Франчук, який проходив довголітню практику в школах садівництва Франції, Німеччини, Англії.

Осередок у Милованні мав також зразкову кооперативну крамницю, город, сад та господарство [150, с. 143], метеорологічну і хімічно-рільничу

лабораторії, майстерню, пасіку [37, с. 64].

Варто зазначити, що певним доповненням до зимових курсів була літня школа для сільської молоді у Милованні. Однак і зимові, і літні курси не набирали великої кількості учасників. Подібна картина пов'язана з тим, що учасники курсів мали свої господарства, і покинути їх на довший час, навіть узимку, було неможливо. Хоча саме навчання було безкоштовним, потрібно було оплатити лише термін перебування в осередку (5 місяців).

У 1911 році була організована «Торговельна школа» з дворічним курсом навчання, у 1912 – «Жіноча школа домашнього господарства».

Щодо молочарської школи в Стрию (1913 р.), то вона також була вузькоспеціалізованою. Заклад приймав кандидатів після закінчення 7-го класу народної школи (хоча більшість її студентів мали закінчену середню та вищу освіту) і щорічно випускав 20–30 фахівців [61, с. 39].

У міжвоєнний період кількість українських професійних шкіл постійно зростала. Так само, як і перед Першою світовою війною, переважали школи сільськогосподарського й торговельного типу. Їх засновувала «Рідна Школа», хоча чимало було шкіл різних спілок і кооперативів.

Для українського професійного шкільництва вагоміше значення мало запровадження обов'язкової освіти до 18 року життя, що уможливило створення в Галичині 116 польсько-українських професійних курсів (у цьому числі лише 6 приватних та 6 українсько-польських) [150, с. 145].

Варто зазначити, що для відкриття фахових

приватних шкіл потрібні були значні кошти. Для вирішення цієї проблеми більшість товариств, зокрема «Просвіта», «Рідна школа», «Труд», Союз українок та інші розуміли і бачили вихід із цієї ситуації шляхом створення фахово-доповнювальних шкіл для працюючої української молоді, а також різних курсів і бурс.

Фахово-доповнювальні школи були безоплатними. До них могли вступити хлопці і дівчата віком від 14 до 18 років, які закінчили щонайменше чотири класи народної школи. Школи працювали у вечірні години в приміщенні українських гімназій та народних шкіл. Навчання у них тривало три роки (12–16 годин щотижня). У 20-х роках товариство «Рідна школа» мало на своєму утриманні шість фахово-доповнювальних шкіл: у Львові (чоловіча і жіноча), Перемишлі (чоловіча і жіноча), Тернополі (чоловіча), Станіславові (чоловіча) [23, с. 75–76].

Слід зауважити, що на той час престижною вважалася лише класична гімназійна освіта, яка надавала доступ до університетських студій, а господарсько-економічна була непопулярною. Тому фактично всі зазначені вище освітні заклади фахового комерційного характеру належали до категорії доповнюючих шкіл. Метою цих шкіл було надання освітніх послуг тим, хто вже працював на промисловій чи торговій ниві. «Термін навчання у цих школах не перевищував двох років, при деяких школах функціонували підготовчі курси. Заняття у школах відбувалися переважно у вечірній час, вихідні й святкові дні. Кількість навчальних дисциплін коливалася від трьох до шести. Тут вивчали купецькі

розрахунки, бухгалтерський облік, торгіву географію, комерційне й вексельне право, купецьку кореспонденцію польською і німецькою мовами» [36].

Значну роль у створенні професійних шкіл мало також засноване в 1881 році Українське (тоді ще «Руське») педагогічне товариство «Рідна Школа» у Львові. Одним із основних напрямів діяльності товариства в галузі економічного виховання української молоді стало створення учнівських кооперативів і запровадження теоретичного курсу з кооперації.

Як уже було вище зазначено, під керівництвом «Рідної школи» з великим успіхом організовувались на той час курси. Найпопулярнішими серед них були столярські (Косів, Верхнє Синьовидне), слюсарські, шоферські (Львів), кравецькі (Дрогобич). У деяких регіонах відбувалися курси, що мали на меті культивувати місцеві народні ремесла, наприклад, гончарське в Коломиї [150, с. 145]. У деяких випадках гуртки «Рідної школи», не маючи змоги своїми силами відкрити фахову школу, об'єднувалися з іншими товариствами («Труд», «Союз українок») і засновували курси [23, с. 76].

Українське педагогічне товариство вважалося першим і єдиним організатором діяльності всіх приватних шкіл, хоча й пізно почало цим займатися. Лише у 1898 р. були створені перша українська виділова дівоча школа ім. Т. Шевченка у Львові, яка добре розвивалась і згодом, у 1903 р., отримала статус державної, тобто, мала право «прилюдності». У 1907 р. при виділовій дівочій школі почала існувати школа вправ; у 1906 – перша сільська народна школа у

Зарваниці, що на Золочівщині. До 1914 року у Східній Галичині відкрилось 7 класичних та 1 реальна українська гімназія. При Товаристві утворювалися також і філії (у 1906 р. їх було 33), які називали кружками, оскільки об'єднувалися вони на певній території в Союзи кружків. Завдяки цьому Українське педагогічне товариство стало автономно-федеративним.

У 1920 р. відбувалася нарада представників політичних партій, яка ухвалила необхідні освітні рішення (організація народних шкіл, учительських семінарій і фахових шкіл, створення ремісничих, торговельних, промислових, рільничих шкіл у містах та містечках Галичини). На нараді виступив відомий на той час громадський діяч, професор Михайло Галущинський (голова «Просвіти» в 1923–1931 рр.). Рішенням цієї наради Українське педагогічне товариство було визнане національною владою українського приватного шкільництва.

А отже, на науковій основі товариство створило альтернативу державній системі приватного українського шкільництва, де основою навчально-виховного процесу передбачалось формування національного компонента змісту освіти.

Керуючись основною ідеєю забезпечення нації незалежності, громадські діячі товариства усвідомлювали, що «почуття громадянина виробляється тільки в громаді, кожен член якої розуміє, що громадське добро потрібно ставити вище особистого». Тому в школах Українського педагогічного товариства діяли учнівські шкільні громади, в яких діти займалися самоуправлінням.

Учнівська громада створювала самостійні гуртки та дитячі кооперативи, бібліотеки, каси ощадності. У кружках «Рідної школи» організовувалось приватне навчання українською мовою. Такі народні школи виникали, як правило, в тих місцевостях, де польська влада не дозволяла відкривати народні школи. Навчання тут відбувалося за програмою національної школи, однак влада не давала їм офіційного статусу української школи [6].

До складу фахових шкіл входили купецькі гімназії, однорічні торговельні й кооперативні курси (першого і другого ступеня), курси крою та шиття, моделювання та пошиття національного одягу, ремісничі школи, трирічний кооперативний ліцей та інші фахові курси. Українське педагогічне товариство у різних містах Галичини взяло опіку над 65 фаховими і загальноосвітніми курсами.

У 1922 році як наукова і фахово-освітня установа була заснована Вища українська школа політехнічного типу – Українська Господарська Академія. Своє завдання вона вбачала в підготовці молоді до самостійної господарської і технічної праці в таких ділянках, як агрономія, лісознавство, гідротехніка, економіка, статистика, кооперація. Академія мала три факультети, які включали агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний та інженерний і понад 50 кафедр [146, с. 23].

На кооперативному відділі економіко-кооперативного факультету, окрім повного циклу економічних дисциплін, викладали цілу низку предметів з теорії, історії й практики кооперації. На інших відділах (економічному, статистичному,

лісовому, агрономічному) кооперацію вивчали як окремий предмет, але слухачі також мали змогу ознайомитися з кооперативною практикою, працюючи в кооперативах, професійних товариствах, які діяли при цьому навчальному закладі [109, с. 258].

За 10 років діяльності Українську Господарську Академію закінчило 550 осіб – інженерів, агрономів, технологів, з них інженерів-економістів (40 фахівців з кооперації); видано 229 книг наукового змісту та сім томів «Наукового Збірника», сотні дипломних праць студентів-абсолювентів [67, с. 254].

«Заслуги Української Господарської Академії на полі української науки і перед українською нацією такі великі, що їх не можна ані докладно представити, ані належно оцінити в коротких журнальних чи газетних статтях. Вони чекають вже свого дослідника, який з повною компетенцією взявся б за ту справу», – так оцінив діяльність Української Господарської Академії за 10 років часопис «Кооперативна Республіка» [36, с. 230].

Через розширення Однорічного Курсу Абітурієнтів, що давав загальні торговельні знання, у 1929/1930 навчальному році була спроба організувати Економічно-Кооперативний інститут. Другий рік навчання відводився для суто кооперативних дисциплін (кооперативне, адміністративне і податкове законодавство, організація і практика всіх видів кооперативів, наука калькуляції, товарів транспорту, політекономія, культурна освітня діяльність кооперативів); проводилися усні та письмові семінари для обговорення господарських і кооперативних питань на тлі рефератів самих слухачів. Курсанти

спеціалізувалися у господарсько-споживчому, кредитному і молочарському напрямках, а після цього проходили тримісячну обов'язкову практику в кооперативах. Планувалося продовжити третій рік навчання кооперативної спеціалізації, але через господарську кризу Курс ліквідували [77, с. 442; 78, с. 265].

У 1932 р. при Українській Господарській Академії був організований Український Технічно-Господарський Інститут заочного навчання. Основним завданням закладу була належна професійна підготовка українського населення до самостійної діяльності в різних галузях промисловості, технічної і сільськогосподарської кооперації та комерції.

Повний курс навчання охоплював вісім семестрів. Український Технічно-Господарський Інститут мав економічно-кооперативний, агрономічно-лісовий і хіміко-технологічний відділи, курси українознавства, школу політичних наук. «При відділах відкривалися фахові курси, зокрема були створені короткочасні практичні та з окремих предметів. Запроваджено було також проходження практики в шкільних семінарах, кабінетах, лабораторіях та в інших місцевих закладах під керівництвом відповідних фахівців. Уведено індивідуальне й колективно-групове навчання шляхом систематичного обов'язкового кореспондування професорів зі студентами для кожного предмета. Студентами-заочниками були вчителі, хлібороби, ремісники, урядовці, кооператори» [146, с. 523; 182, с. 343].

Із 1938 році розпочав свою діяльність Український Коедукаційний Ліцей у Львові при Ревізійному Союзі

Українських Кооператив як школа вищого ступеня, призначена для вишколу кооперативних працівників і службовців середньої ланки кооперативних організацій усіх видів. До ліцею приймали молодь, яка закінчила гімназію нового типу або фахову школу. Перевагу при вступі мали стипендіати кооперативів. Після двох років вивчення економічних і технічно-торговельних предметів була матура. Відтепер матуристи могли переходити на навчання до вищих шкіл – в університет чи політехніку або закінчувати третій рік ліцею, який працював за системою вищої школи. Після закінчення ліцею окремі випускники проходили за кордоном однорічну кооперативну практику [6, с. 319; 61, с. 40].

У програми деяких народних і загальноосвітніх приватних середніх шкіл були впровадженні основи кооперативної науки. Зокрема, за вказівками Ревізійного Союзу Українських Кооператив, було введено теоретичне навчання у двох вищих класах із практикою в шкільних кооперативах у містах. Кооперацію як окремий предмет вивчали в Хліборобському Ліцеї у Черниці, Українській Ремісничій Школі у Львові та інших фахових школах [6, с. 318; 61, с. 59].

У добу німецької окупації настала можливість збільшити кількість українських професійних шкіл, проте їх рівень занепав. Максимально обмежили в них загальноосвітні предмети. Згідно з гітлерівською доктриною, перед школою ставилось завдання підготувати висококваліфікованих та неосвічених працівників.

М. Лебединець і посол М. Чучмай підготували

вичерпний план, щоб допомогти кооперативному руху Західної України. Зміст плану включав дані про кількість кооперативів різних типів у Західній Україні на 1 січня 1926 року (близько 1615), навколо яких було згуртовано близько 1 300 000 населення.

Важливою складовою поширення радянофільських настроїв мала стати «допомогова акція» Української Соціалістичної Радянської Республіки в освітній і кооперативній ділянках суспільного життя. М. Лебединець залучив до збору матеріалів про стан шкільництва у Західній Україні українського посла С. Козицького. В інформаціях, які передавались із грифом «цілком таємно, особисто», підкреслювалося, що «за час польського панування на західноукраїнських землях знищено до початку 1926 р. 2144 українські початкові школи (на Волині, Поліссі, Підляшші, Холмщині – 656; у Галичині – 1488). Також подавались розрахунки тільки на Волинь, Полісся, Холмщину і Підляшшя, щодо Галичини, – то зазначалося, що вона «якось рятується, бо здавна набула певних методів боротьби і без порівняння більшу свідомість має, має до того ж і зорганізоване Українське педагогічне товариство, котре треба би піддержати матеріально» [206].

Кошторис був детально обґрунтований. Спочатку було визначено кількість «українських» повітів Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя (їх було заокруглено: 25–26 цілих повітів і частина 7 повітів). Виходили з потреби організації п'яти приватних початкових шкіл на повіт у першому році (враховували оплату учителеві, його помешкання, шкільного приладдя, опалення і світла, придбання

книжки, догляду за школами). Ці витрати становили 42 000 доларів на рік. Крім цього, 4800 доларів на рік мали піти на «допомогу «хатнім» учителям у найбільше загрожених пунктах» [208].

Також для поширення діяльності Українського педагогічного товариства «Рідна школа» у сфері початкової школи пропонувалося його підтримати сумою 10 800 доларів на рік. На розвиток середніх шкіл на Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші (три гімназії існували у Кременці, Рівному, Луцьку, три доцільно було ще організувати в Бересті, Пінську, одну на Забужжі (Холмщина і Підляшшя) необхідно було виділити 17 700 доларів на рік. Крім цього, на інспектування і догляд за середніми школами Волині, Полісся, Холмщини і Підляшшя українському педагогічному товариству «Рідна школа» пропонувалося виділити 2400 доларів на рік.

«Окремо допомога мала виділятися «Просвіті». Виходили з того, що у Західній Україні «Просвіта» була осередком культурно-просвітницького руху, національного відродження, опорним пунктом проти колонізації. На Волині, Холмщині, Поліссі і Підляшші на 1926 р. існувало 8 «Просвіт» («Рідна хата» у Холмі входила до цього числа). Пропонувалося допомогти цим восьми «Просвітам» «хоч у половині їх бюджету, себто по 35 дол. у місяць на кожную». Крім цього, планувалося допомога на будівництво трьох «Народних домів» в Острозі, Дубні і Бересті (9360 доларів), а також – одноразова допомога бібліотекам восьми «Просвіт» (100 доларів). На організацію шести нових «Просвіт» (у Пінську, Любомлі, Горохові, Костокові, Сарнах і Кобрині) рекомендувалося надати

допомогу у сумі 2920 доларів на рік» [209].

Галичина, на їх думку, мала обійтися своїми силами. Проте також рекомендувалося підсилити видавничу діяльність товариства «Просвіта» у Львові (3000 доларів на рік) і видання часопису (1200 доларів на рік) [209].

Мінімальна мережа селянсько-робітничої кооперації у Західній Україні мала існувати у вигляді 9 новоутворених кооперативних банків у Холмі, Кобрині, Рівному, Ковелі, Дубні, Тернополі, Станіславі, Львові, Перемишлі як окружних централей (кожна з двома – трьома філіями). Ці банки брали б на себе функцію кредитування сільськогосподарської і споживчої кооперацій [211].

На переконання М. Лебединця, ці кооперативи створили б тоді міцний економічний ґрунт для «Сель робу», «у руках якого вони знаходилися б і з часом, може, зробили б навіть непотрібною нашу дотеперішню йому допомогу» [217]. Непотрібною була б допомога кооперативам у розмірі 12 000 доларів на рік, про яку він просив раніше.

Цікавою була пропозиція директора Земельного банку у м. Львові М. Гаврисевича про купівлю урядом Української Соціалістичної Радянської Республіки (чи його структурами) акцій банку на суму 50 000 американських доларів. Цю ідею виношував раніше другий секретар цього банку Кульчицький, порушував її під час свого перебування в Українській Соціалістичній Радянській Республіці К. Студинський. Із розмов М. Лебединця із М. Гаврисевичем з'ясувалося, що домінуючий вплив у банку мала група «Рада», у руках якої перебувала

наглядова («надзїрна») рада цього банку. На думку М. Лебединця, «підсилення нашими капїталами банку було б у першу голову підсиленням економічного ґрунту групи «Рада», а не можливостями купівлі керуючого напрямку Українська Народна Демократична Партія» [210]. Проте ця пропозиція була відразу відхилена радянською стороною.

Як бачимо, радянофільський рух був однією із провідних тенденцій суспільно-політичного життя Західної України середини 1920-х рр. Соборницькі ідеї провідних українських партій краю (окрім Української Соціалістичної Робітничої Партії) пов'язувалися із процесами національного відродження в радянській Україні (неп, політика українізації). Орієнтація на Українську Соціалістичну Радянську Республіку підсилювалася ще й тим, що, окрім Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Української Соціалістичної Радянської Республіки, жодна європейська держава не протестувала проти ухвали Ради послів країн Антанти 14 березня 1923 р. Таке рішення свідчило про виявлення байдужості до розв'язання українського питання.

Уряд Української Соціалістичної Радянської Республіки, Центральний Комітет Комуністичної Партії (б) України, виконком Комінтерну, з іншого боку, намагалися використати радянофільство для розгортання світової революції на Заході. Про це свідчать масштаби і зміст «допомогової акції» з боку Української Соціалістичної Радянської Республіки. Акцент тут був поставлений на пропаганді комуністичних ідей у Західній Україні та на розкладі національно-державницького табору. Однак, саме

події в радянській Україні, зокрема згорання політики українізації, масові репресії, суцільна колективізація тощо спричинили занепад і крах радянської філософії руху наприкінці 1920-х рр., а також коригування «допомоги» Західній Україні у 1930-х рр.

Атуальним питанням була також підготовка вчительських кадрів. Як наголошують дослідники, у вчительських семінарах підготовка спеціалістів була ґрунтовною [108, с. 123]. Учні одержували не лише фахову освіту, а й вивчати широке коло загальноосвітніх предметів. Так, випускники Станіславської державної чоловічої учительської семінарії в 1871–1879 рр. склали екзамен з таких предметів: наука релігії, педагогіка, дидактика, методика практична шкільних предметів, географія, історія Вітчизни, рахунки усні й письмові, геометрія усна й письмова, історія натуральна, фізика, каліграфія, малювання, співи, гімнастика. Крім цього, оцінювалися знання трьох мов: польської, руської, німецької, окремо оцінювалися читання і висловлювання усне, граматики, випрацювання письма.

Наука господарства вивчала рільництво, садівництво, бджільництво, шовківництво (за кожний вид окремо виставлялася оцінка). 1909 р. в семінаріях вивчали сім ремесел. На підставі екзаменів комісія робила висновок про те, що випускник може бути кандидатом до права «відбування практики шкільної в характері помічника і складання через три роки екзамену вчительського». Випускник семінарії мав право працювати в школах з польською і русинською (українською) мовами викладання [108, с. 123].

Як бачимо, «дедалі більша кількість новостворених кооперативів та потреба в піднесенні рівня професійного навчання спричинили виникнення професійних шкіл, яким передувала організація фахових курсів. Надзвичайно важливим було те, щоб молодь глибоко усвідомлювала необхідність створення таких шкіл і якомога швидше перейнялася кооперативним духом. Вважалося, що підготовка спеціаліста мала здійснюватися у таких трьох напрямках: як громадянина, як людини з високим загальноосвітнім й культурним рівнем і як фахівця з відповідної спеціалізації» [131, с. 504].

Тому цілком закономірно, що формування цілісного процесу фахової підготовки підростаючого покоління в сучасних умовах неможливе без вивчення досвіду роботи у навчальних закладах минулого. А отже, відроджуючи унікальну педагогічну спадщину минулого за сучасних умов, вважаємо за доцільне врахувати досвід освітян Західної України кінця ІХ – початку ХХ ст. щодо фахової підготовки, оскільки в ньому досить чітко віддзеркалені багатолітні пошуки й здобутки педагогів, громадсько-культурних діячів, культурно-просвітніх організацій у процесі формування змісту та структури національної економічної освіти.

Саме завдяки подвижницькій праці досвідчених фахівців-авторів студій, добродійній діяльності культурно-освітніх товариств краю, жертвності української прогресивної інтелігенції в Західній Україні активно діяли українські фахові школи, які змогли дати «так потрібних нашому народові незалежних і засібних людей, творців і організаторів

господарського життя; виховати не лише добрих бізнесменів, а й свідомих своїх народних обов'язків та з умовами нашого життя, його потребами ознайомих народних робітників» [75, с. 6].

Якщо наприкінці ХІХ ст. у свідомості людей панувала думка про те, що цінується лише класична освіта, то вже на початку ХХ ст. спостерігаємо зміну світогляду населення, в якому поступово вкорінюється розуміння ролі професійного, зокрема торговельно-кооперативного шкільництва для розвитку українського суспільства. Водночас розбудовується ціла мережа державних і приватних торговельно-кооперативних шкіл різного рівня. У програмах цих шкіл, поряд із вивченням загальноосвітніх та фахових предметів, значна увага приділяється виробленню у майбутніх фахівців практичних навичок.

Таким чином бачимо, що у зв'язку з відсутністю державної системи фахової підготовки українського населення у кінці ХІХ на початку ХХ ст. на західноукраїнських землях економічна освіта здійснювалася зусиллями різних культурно-просвітницьких товариств. Так почали створюватися приватні школи і дошкільні виховні заклади, читальні, проводилися заочні курси для працюючих тощо. Виникнення рідномовних закладів, заснованих на теорії реальної освіти, розглядалося як засіб формування освіченої верстви українських промисловців, підприємців, технічних працівників, ремісників, господарів, які були б конкурентоспроможними на ринку праці і водночас національно свідомими будівничими своєї держави.

3.2. Становлення системи економічної освіти на прикладі діяльності західноукраїнських громад

У сучасних умовах утвердження ринкових відносин і глобалізації світової економіки особливого значення набуває професійна підготовка фахівців. З метою відновлення незалежної української держави саме отримання фахових знань стало запорукою економічної просвіти українського народу, зростання його політичної активності, формування громадянської позиції, оскільки проблема виховання особистості як громадянина є системним і безперервним процесом, який має ґрунтуватися на історичному досвіді, національній ідеї, традиціях, звичаях, ментальності народу, загальнолюдських духовних цінностях й надбаннях. Тому, належний рівень економічної освіти є для кожного суспільства показником його благополуччя, інтелектуальності та можливостей подальшого розвитку. У зв'язку з цим вагомою та актуальною постає проблема об'єктивного аналізу соціально-педагогічних засад розвитку системи національної кооперативної освіти в Західній Україні у період з кінця XIX – початку XX століття.

Головним завданням економічного розвитку України на сучасному етапі трансформаційних процесів є подолання кризових явищ та підвищення добробуту й благополуччя народу. До основних шляхів його реалізації можна віднести модернізацію теоретико-методичних засад вищої школи для підготовки професійних кадрів.

Головними постулатами новітньої економічної

освіти визначено формування практико-орієнтованого суспільства, у якому головними стимулами життя особистості виступають фахові знання та соціальна адаптація; вироблення прогностичних умінь для економічно обґрунтованих та соціально відповідальних рішень. Саме отримання практичних фахових знань стало запорукою економічної просвіти населення, зростання його політичної активності, формування громадянської позиції з метою відновлення незалежного українського суспільства.

А отже, «становлення системи економічної освіти на західноукраїнських землях було важливим етапом у процесі національного та культурного відродження українського народу. Зокрема, український кооперативний рух, незважаючи на великі труднощі та перешкоди, набув значного розвитку і став важливим чинником господарського, культурного і духовного піднесення населення. В кооперації українське громадянство вбачало одну із конкретних форм демократії, яка сприяла духовному відродженню нації і наближала Україну до самостійної соборної держави, до повного братства, до щирого єднання» [113, с. 76].

Виникнення комерційних навчальних закладів, культурно-освітніх та економічних товариств поклали початок для розвитку економічної освіти в Західній Україні. Означені товариства виступали засобом формування освіченої верстви українських промисловців, підприємців, технічних працівників, ремісників, господарів, які в майбутньому стали конкурентоспроможними на ринку праці й водночас національно свідомими будівниками своєї держави.

У зв'язку з цим для залучення збіднілих

селянсько-ремісничих верств до економічної самоорганізації прогресивна інтелігенція краю розробляла теоретичні пропозиції і здійснювала конкретні практичні кроки. Українські педагоги розглядали професійну та економічну освіту, торговельне учнівство й опанування банківською справою української молоді як головний чинник соціальної незалежності людини, а в майбутньому – створення української держави.

Не дивлячись на те, що кооперативний рух на західноукраїнських землях формувалося в умовах жорстких утисків та заборон з боку австро-угорських і польських можновладців, прогресивні культурно-освітні діячі Східної Галичини кінця XIX – першої половини XX ст., зокрема І. Бариляк, А. Гаврилко, М. Галущинський, А. Жук, А. Качор, Д. Коренець, А. Кущинський, І. Лучишин, Ю. Павликовський, І. Ющишин, Р. Білінський, Д. Великанович, В. Вербицька, К. Коберський, К. Левицький, О. Луцький, Г. Микитей, А. Мудрик, А. Палій, З. Петрів, А. Романенко, М. Росткович, М. Холевчук, Є. Храпливий та ін. в контексті соціального, національного й педагогічного гуманізму наполегливо боролися за політичну, економічну та освітню незалежність, усіяко підвищували добробут і культуру українського селянства. Незважаючи на відсутність держави, авторитарність системи освіти, вони поширювали знання і впроваджували новітні технології у сільське і домашнє господарство.

Варто акцентувати увагу на тому, що поняття гуманізму тісно пов'язане з поняттям «кооперація». Так, «Словник іншомовних слів» трактує кооперацію

(від лат. cooperatio, від coopero – співробітничая), по-перше, «як форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому самому або різних, але зв'язаних між собою, виробничих процесах; і, по-друге, як добровільні об'єднання людей для спільної господарської діяльності» [152, с. 297].

Такої ж точки зору дотримувався і відомий класик економічної теорії М. Туган-Барановський, який зазначав, що кооперація є формою соціального компромісу і містить у собі можливість найширшої волі, де відсутня примусова влада. Водночас це й важливий чинник загальної гармонії розвитку суспільства, розв'язання суперечностей сучасності. Кооперації притаманний великий заряд моральності, гуманності [139, с. 219].

Юліан Павликовський також стверджував, що кооперація «виховує людину-громадянина, людину характеру, людину, яка гідно, без принципового чи чванькуватого вивищування, без затрати власного «я», але й без розчавлювання «я» свого співгромадянина стане двигуном, носієм і співучасником справжньої демократії в господарському і духовному житті народу» [118, с. 308].

Ю. Павликовський був переконаний, що зміст вишколу лежить у площині трикутника, в основі якого лелить загальна освіта людини. Однією зі сторін трикутника є виховання людини-громадянина та кооператора. Другу сторону трикутника займає спеціальний вишкіл техніка, кооператора-практика, який працюватиме кооператором-економістом чи пропагандистом, ревізором, інструктором тощо. Тобто

підготовка фахівця буде здійснюватися у трьох відповідних напрямках.

Як правило, виникнення і розвиток кооперативного руху на західноукраїнських землях в кінці XIX ст. зумовили появу певних суперечностей, які, на думку З. Гіптерс, властиві всім процесам і явищам, є першоджерелом і причиною розвитку. «Однією із таких суперечностей була необхідність функціонування різних за змістом та формами кооперативних об'єднань і культурно-освітня невідповідність широких мас українського населення до сприйняття нових соціально-економічних ідей, їх реалізації у власних інтересах. Розв'язання цієї суперечності прогресивні громадські й культурно-освітні діячі Галичини шукали у створенні національної системи фахового шкільництва, в якому особливе місце посідало кооперативне» [25, с. 11].

Таким чином активізація кооперативного руху передбачала утворення в регіоні різних форм кооперативних об'єднань – споживчих, кредитних, сільськогосподарських, промислових та ін. До свого складу вони включали громадян за національною ознакою. Метою діяльності цих об'єднань була конструктивна творча співпраця, яка спрямовувалася одночасно як і на покращення матеріального добробуту, захист соціальних, культурно-освітніх потреб громадян, так і на збереження та духовний розквіт українського суспільства.

Економічна освіта здійснювалася зусиллями культурно-просвітніх товариств, які надзвичайно активно працювали у цьому напрямку. Зокрема,

ініціатором організації першого споживчого кооперативу на Наддніпрянщині виступила харківська громада. Статут харківського споживчого товариства був затверджений 6 жовтня 1866 року.

Особливу роль в популяризації ідей кооперативного руху відіграло товариство «Просвіта». Товариство наполегливо займалось організацією економічних спілок, крамниць, кас взаємодопомоги, громадських фондів кредитування. Завданням товариства була також підготовка та випуск періодичних видань і літератури господарсько-економічного спрямування (як на популярному, так і науковому рівнях); відкриття економічних курсів, фахових шкіл, бібліотек.

«В умовах, коли нехтувалися життєві інтереси народу, утискувалася передова інтелігенція, винищувалася мова і культура, коли 75% українського населення Галичини було неписьменним, товариство зосередило головну увагу на культурно-освітній роботі. Його стараннями здійснювалися організація економічних спілок, крамниць, кас взаємодопомоги, громадських фондів кредитування; підготовка та випуск періодичних видань і літератури господарсько-економічного спрямування (як на популярному, так і науковому рівнях); відкриття економічних курсів, фахових шкіл, бібліотек. Товариство дбало про розширення мережі навчальних закладів для селянських дітей, зокрема бурс» [133, с. 7].

Для роз'яснення дії Закону про кооперацію, прийнятого австрійським урядом 1873 р., з метою популяризації практичних справ (організації позичкових кас, зерносховищ, переваг страхування,

садівництва, рільництва та ін.) «Просвіта» зосередила свою діяльність на виданні книжок з економіко-господарської тематики.

Згодом, коли було змінено статут (1891 р.), «Просвіта» перетворилася в освітньо-економічне товариство (спочатку було культурно-просвітним). З того часу вона здійснювала пропагандистську роботу у сфері кооперації та активно займалась економічною діяльністю. Головне своє завдання просвітяни вбачали у популяризації економічних знань на сторінках видань товариства, сприянні різним економічно-ремісничим товариствам, агітації за створення ощадних кас, шпихлірів, сільських крамниць тощо.

Першим загальним підсумком успіхів «Просвіти» став Просвітньо-Економічний конгрес у Львові 1909 р. із нагоди 40-річчя товариства. У ньому взяли участь 763 учасники із різних суспільних верств усієї України. Відкриваючи урочистий вечір, К. Левицький зазначив, що «стаємо нині на велику раду, щоб наскрізь пробити тверду скалу народної неволі і вказати добрі шляхи просвітку до народного добробуту» [16, с. 163], тим самим наголошуючи на важкому житті народу.

Із середини 90-х років «Просвіта» розгорнула активну діяльність щодо організації господарських практичних курсів, участі у поширенні кооперативів і розвитку промислів. Заходами товариства «Просвіта» виникли господарсько-економічні установи «Маслосоюз», «Спілка для господарства і торгівлі», що згодом перетворилися в «Центросоюз» та «Сільський господар».

Місцеве товариство «Сільський господар» було

організоване в Одеську, що на Золочівщині (1899 р.), за сприяння селян, інтелігенції та духівництва. У 1905 році це товариство перейшло до Львова і стало крайовим. Представники товариства «Сільський господар» сприяли активному розвитку українського кооперативного руху. Товариство також займалося проблемою відправки своїх стипендіатів з різних галузей народного господарства у закордонні академії.

Переломним у діяльності товариства став 1909 рік. На зборах товариства, які відбулися на хліборобській виставці у Стрию, був змінений його статут, обрані нові керівні органи, розроблена чітка програма його подальшої діяльності. Відомий кооперативний та громадсько-політичний діяч Галичини Є. Олесницький став на чолі провадження цієї програми в життя. Він разом зі своїми співробітниками розвинув активну організаторську роботу. «Сільський господар» швидкими темпами перетворювався на серйозну інституцію, яка мала у своєму складі майже в кожному повіті філії, гуртки, дослідні поля, станції тощо. Уже наприкінці 1912 року «Просвіта» мала 90 філій, 1151 гурток та налічувала 26 612 членів.

«Найважливішими напрямками роботи товариства були створення різних виробничих і господарських спілок; пропаганда сільськогосподарських знань серед населення; організація читалень, бібліотек, сільськогосподарських і промислових шкіл; проведення з'їздів, курсів і виставок; налагодження роботи зразкових господарств, дослідних станцій; посередництво при купівлі землі, штучних добрив, реманенту, збуті сільськогосподарських продуктів. Із

1910 року головна рада товариства видавала тижневик «Господарська часопись», випустила 27 брошур із серії «Бібліотека сільського господаря», придбала для бібліотек філій чимало спеціальної літератури. При головній раді діяла велика фахова бібліотека» [86, с. 257].

«Культурно-просвітня діяльність товариства була спрямована на професійну підготовку працівників кооперації, підвищення добробуту й культури українського селянства шляхом поширення знань і впровадження новітніх технологій у сільське й домашнє господарство. Станом на 1937 р. у товаристві працювало 12 професійних секцій, 60 філій, 1840 гуртків; на правах членства «Сільський Господар» об'єднував 2216 кооперативів. Фахову працю в центральній установі у Львові вели 21, у філіях – 127 фахівців, з них – 65 інженерів-агрономів» [72].

Була створена і низка навчальних закладів. Так, для організації планового господарського навчання у 1908 було організовано «Господарську школу», у 1911 – «Торговельну школу» з дворічним курсом навчання, у 1912 – «Жіночу школу домашнього господарства» [13].

Одним із перших осередків економічного життя населення на західноукраїнських землях виділився організовано-координуючий центр «Народна торгівля» (1883 р., м. Львів).

Перший український кооператив «Народна торгівля» займався оптовим постачанням «з перших рук» і навчанням населення веденню власної торгівлі. По містах «Народна торгівля» організовувала власні склади та крамниці, яких станом на 1914 рік мала 19,

об'єднуючи 1244 членів (в тому числі 93 кооперативи). З нею співпрацювала 831 дрібна українська крамниця. Із 1907 року кооператив змінив статус і став союзом торговельно-господарських спілок, які перетворювали громадські крамниці, що були при церквах, читальнях «Просвіти» в кооперативи роchedельського типу [24].

Головним завданням «Народної Торгівлі» була підготовка досвідчених у торгівельній справі людей. Талановиті учні направлялися на навчання в академії торгівлі. Кооператив також надавав матеріальну допомогу. Для того, щоб працівники магазинів і складів займалися самоосвітою, Товариство видавало журнали, підручники, відкривало бібліотеки, читальні.

Спочатку це був центральний магазин гуртових закупівель товарів для крамниць споживчого спрямування, закладених церквою, громадами, приватними особами з українців, «Просвітою» та «Обществом ім. М. Качковського». Працівники магазинів і складів теоретичні знання поповнювали самоосвітою, для чого Товариство видавало журнали, підручники, відкривало бібліотеки, читальні. Журнал «Господарь і Промышленникъ» публікував статті з торгівлі, бухгалтерії, товарознавства [8].

«У містах «Народна торгівля» організовувала власні склади та крамниці, яких станом на 1914 рік мала 19, об'єднуючи 1244 членів (в тому числі 93 кооперативи). З нею співпрацювала 831 дрібна українська крамниця. Із 1907 року кооператив змінив статус і став союзом торговельно-господарських спілок, які перетворювали громадські крамниці, що були при церквах, читальнях «Просвіти» в

кооперативи рочдельського типу» [24].

«Народна Торгівля» закликала молодь вчитися в професійних школах, забезпечуючи їй місця практики та подальше працевлаштування; приймала молодих людей на практичне навчання за професією торгівлі (з 1933 року – лише з торговою теоретичною підготовкою); для навчання за кордоном молодь отримувала матеріальну підтримку; здійснювалися наукові дослідження в галузі споживчої кооперації, «щоб таким чином сформувати... українських купців, які працювали б пізніше в торговому промислі, – на власному капіталі або в торгових товариствах-кооперативах» [24, с. 88].

У 1897 р. «Народна торгівля» почала співпрацювати з «Просвітою». Унаслідок такої співпраці «Народна торгівля» розвернула активну пропаганду своїх кооперативних ідей та активізувала співпрацю з існуючими споживчими крамницями.

Товариства «Просвіта» і «Народна торгівля» проводили курси для торговельних працівників, залучаючи мандрівних вчителів-інструкторів. У їхні обов'язки входило проводити були інструктаж та ревізію діяльності продавців, членів управ, організувати нові кооперативи, переводити господарських закладів «Просвіти» на належний рівень кооперативної роботи тощо. усю цю діяльність здійснювали відомі фахівці й організатори кооперативного руху В. Король, С. Кузик, Я. Литвинович і В. Нагірний, О. Тарасович та ін.

Така діяльність товариств створювала умови для прискорення розвитку системи національної кооперативної освіти в Західній Україні, сприяла

національно-культурному відродженню краю й утвердженню національної свідомості населення.

«Перший курс цих занять присвячувався дослідженню особливостей торгівлі для діловодів, а також для книжкових, церковних, кооперативних та громадських магазинів на «рочдельських принципах» у м. Тернопіль (грудень, 1905 р.). Навчання проводилося з таких дисциплін: торгівельний і службовий закон, бухгалтерія торгівлі, історія торгівлі в Україні, кореспонденція торгівлі, відомості про колоніальні товари, географія торгівлі. Другий курс навчання проходив у Коломиї та був укомплектований сучасними наочними посібниками та технічними засобами – «Зразки до навчання товарознавства та лекції системи Рочдель з діапозитивами». Такі курси читалися у Збаражі, Львові, Перемишлі, Чорткові, Станіславові» [26, с. 41].

«Починаючи з 1920 р., «Народна Торгівля» у великих містах вміщувала в себе 19 складів, у яких працювало 135 працівників різної кваліфікації. Однак товариство не мало можливості проводити стаціонарне навчання, але у 1924 р. розпочало проведення курсу під назвою: «Заочний освітній письмовий курс» для персоналу молодшого рівня спеціалізації під керівництвом О. Бариліяка» [8].

«На даному курсі навчалось 115 осіб, котрі мали різну шкільну підготовчу базу та підготовчу практику одного року. Курсанти два рази на місяць отримували «Задачник», що включав матеріали з бухгалтерії, торговельних рахунків, суспільної економії, торгової географії, кооперації, статуту та службових розпоряджень «Народної Торгівлі», товарознавства та

української мови» [8]. Розпорядженням Міністерства праці й суспільної опіки від 14.08.1930 р. (м. Варшава) було припинено функціонування означеного вище заочного курсу. У цей час почали запроваджуватися так звані трирічні доповнюючі школи для працівників торгівлі, котрі не мали загальної освіти.

Товариство «Народна Торгівля» сприяла освітньому розвитку серед молоді: закликала молодь до навчання у професійних школах, сприяла подальшому її працевлаштуванню; «залучала молодь до участі у практичному навчанні за професіями сфери торгівлі (з 1933 р. – лише теоретичного спрямування); з метою розвитку професійного навчання студентської молоді за кордоном здійснювалося надання їм матеріальної допомоги»; проводили наукові дослідження у секторі розвитку споживчої кооперації, «щоб таким чином сформувати... українських купців, які працювали б пізніше в торговому промислі, – на власному капіталі або в торгових товариствах-кооперативах» [24, с. 88].

Кооперативні курси організовували також керівництво «Сільського Господаря», «Маслосоюзу», Жіночої Кооперативної Гільдії, товариств «Просвіта» і «Рідна Школа», окружних кооперативних організацій. Ці курси функціонували успішно, але відчувалася значна потреба у фахових школах, які б ґрунтовніше, систематично готували молодь до праці в кооперації, які б, на думку організатора торговельно-кооперативного шкільництва, відомого педагога Дениса Коренця, дали б можливість молоді краще перейнятися кооперативним духом.

«У 1898 р. було створено перше кооперативне

об'єднання – Крайовий союз кредитовий (на чолі із Костем Левицьким), який, починаючи з 1929 р. став ревізійним осередком української кооперації у Галичині, будучи Ревізійним союзом українських кооперативів (здійснював видавництво «Господарсько-кооперативного часопису», журналу «Кооперативна республіка», «Кооперативна родина», тощо). Варто зазначити, що з 1922 року Крайовий союз кредитовий займався розвитком ідей кооперативного спрямування у друкованих виданнях, здійснював організацію лекцій, курсів, конференцій, економічних з'їздів, виставок, кооперативних свят, надавав стипендії кооператорам, що навчались. Так, перед першою світовою війною Крайовий союз ревізійний об'єднував 567 кооперативів (180 тис. осіб)» [26, с. 41].

Велике значення у культурно-освітній роботі Ревізійного Союзу Українських Кооперативів мала видавнича діяльність, зокрема «Господарсько-кооперативний часопис», «Календарець Українського Кооператора», «Кооперативна Республіка», які активно популяризували кооперативні ідеї серед населення, здійснювали випуск підручників економічного спрямування, друкували роботи про досвід української та зарубіжної кооперації й економічної науки.

У науково-теоретичному часописі «Кооперативна Республіка» друкувалися праці організаторів української кооперації й економічної науки С. Бородаєвського, Б. Мартоса, О. Мицюка, Б. Іваницького, О. Гольдельмана, вчених зарубіжжя: російського професора В. Тотоміянца, французького

кооперативного письменника Доде-Банселя, переклади праць Ш. Жида, Д. Расселя, Д. Ворбаса. Серія вибраних статей видатних кооперативних письменників світу була видана окремою книгою, яка називалася «Ідеологія Кооперації» [118].

Економічні товариства «Народна Торгівля», «Сільський Господар», «Маслосоюз» мали свою специфіку роботи, яка полягала у підготовці кваліфікованих кадрів для власних потреб. «Ревізійний Союз Українських Кооперативів» виконував інформаційно-координуючі функції в процесі поширення та реалізації кооперативних ідей.

Таким чином, спільна діяльність національних культурно-освітніх та економічних товариств, громадських організацій, спілок та об'єднань була спрямована як на піднесення української громадської культури західноукраїнського краю, так і формування національної свідомості населення.

Наступним кроком у розвитку кооперативно-торговельного шкільництва була організація різноманітних фахових курсів, яку здійснювали, починаючи з 1904 року, Крайовий Ревізійний Союз, поодинокі центральні й повітові Союзи, Ревізійний Союз Українських Кооперативів. Так, заочні курси Ревізійного Союзу Українських Кооперативів навчали діловодству, готували крамарів, фахівців наглядових рад і контрольних комісій. Влітку кожний рік організовували Вакаційні курси Ревізійного Союзу Українських Кооперативів у гірській місцевості. Тривали вони 3-4 тижні. Щоразу на курсах були присутні 50-60 слухачів. Викладачами цих курсів були досвідчені спеціалісти. Серед них, Ю. Павликовський,

О. Луцький, К. Коберський, А. Жук, І. Витанович.

Важливу функціональну роль у розвитку системи національної кооперативної освіти в Західній Україні відіграв проведений у Львові Перший Всеукраїнський просвітницько-економічний конгрес (1909). Його організацією займалося відоме на той час товариство «Просвіта».

Дослідник І. Зуляк визначив основні завдання конгресу, серед яких виділив критичне осмислення й «оцінку результатів діяльності, знаходження шляхів і методів поліпшення економічного стану українського селянства. Участь у конгресі усіх верств населення свідчила про зацікавленість змінити існуючі соціально-економічні порядки на селі, що сприяло б піднесенню економіки Східної Галичини та відповідно значному зростанню матеріального добробуту українців» [56, с. 157].

За поданням господарсько-промислової комісії товариства «Просвіта» в 1911 р. з представників львівських українських товариств було створено комітет для організації торговельної школи. Комітет у відозвах до фінансових установ у Львові і в краї просив сприяти коштами на утримання школи. У зверненнях до шкіл й інших освітніх установ запрошував молодь вступати до цієї школи. «Для опіки над школою було встановлено кураторію, до якої увійшли представники «Просвіти», Крайового Ревізійного Союзу, «Сільського Господаря», НТШ, Учительської Громади, Учительського Педагогічного Товариства та приватні особи. Цей заклад готував фахівців для ведення спілок або приватних торговельних і економічних підприємств» [75, с. 6].

«Після реорганізації у 1924 р. трирічна торговельна школа почала готувати працівників для більших промислових і торговельних підприємств, розширивши кількість загальноосвітніх предметів і поглибивши вивчення фахових. В напрямі різних спеціалізацій та згідно з тенденцією розвитку торговельного шкільництва у школі вводився четвертий рік кооперативної спеціалізації, упродовж якого молодь вивчала книговедіння, діловодство, техніку ведення ревізії всіх видів кооперації, поглиблювала економічні й кооперативні знання. Лише в чотирирічній школі обов'язковою була кооперація протягом усіх років. Практичні навички учні здобували у шкільному кооперативі «Чайка» (випуск шкільних підручників і приладдя, споживчих товарів), наукових гуртках (проведення дискусій, лекцій), відвідуючи кооперативні підприємства, установи, позашкільній торговельній практиці, що була передумовою допущення кандидата до кінцевого іспиту» [135, с. 16].

Основи кооперативної науки було впроваджено в програми деяких народних і загальноосвітніх приватних середніх шкіл (теоретичне навчання в двох вищих класах з практикою в шкільних кооперативах у містах, що було введено за вказівками Ревізійного Союзу Українських Кооперативів. Кооперацію як окремий предмет вивчали в Хліборобському Ліцеї у Черниці, в Українській Ремісничій Школі у Львові та в інших фахових школах [6, с. 318].

З 1920 р. при Львівській торговельній школі працювала Вища Економічна Школа (Однорічний Курс Абітурієнтів). Вища українська школа

політехнічного типу Українська Господарська Академія була заснована в Подєбрадах (Чехословаччина) (1922 р.) як наукова фахово-освітня установа (агрономічно-лісовий, економічно-кооперативний та інженерний факультети і понад 50 кафедр). Її завданням була підготовка молодь до самостійної господарської і технічної праці в таких сферах, як агрономія, лісознавство, гідротехніка, економіка, статистика, кооперація [146, с. 523].

За прикладом Львівської торговельної школи у 1934 р. в Яворові було організовано Українську Приватну Торговельну Школу, у 1939 р. в Станіславові – чотирирічну торговельно-кооперативну гімназію. Українська молодь здобувала вищу освіту також у Віденській Школі Світової Торгівлі та в польських торговельних школах.

Ідеологічні основи кооперативного руху розробляли одночасно кооперативні установи, політичні партії, громадські організації, окремі кооперативні діячі. Ідеологічною доктриною українського кооперативного руху стало перетворення кооперативів на незалежні форпости, здійснення орієнтації на власні сили, що забезпечувало економічні основи розвитку нації [25, с. 41].

Становленню фахового шкільництва сприяла велика кількість західноукраїнських прогресивних культурно-освітніх діячів кінця XIX – першої половини XX століття (А. Волошин, М. Галущинський, А. Качор, К. Коберський, Д. Коренець, І. Лучишин, Н. Нижанківський, Є. Храпливий, І. Ющишин та ін.). Активна організаційна і пропагандистська діяльність цих

відомих педагогів вагомо вплинула на піднесення господарської культури, розвиток підприємництва, кооперативного руху, торгівлі та банківської справи в краї [23, с. 26].

У представників як української, так і світової кооперативної класики був помітний акцент на моральних засадах кооперації. Це дало можливість досягнення для значних практичних результатів. В Україні кооперація в дототалітарний період, зокрема на західноукраїнських землях між двома світовими війнами, виросла в потужну економічну організацію.

Сучасні трансформаційні процеси в українській економіці, об'єктивні обставини на сучасному етапі вимагають відродження кооперативних традицій, залучення теоретичних і організаційних надбань попередників у сфері кооперації до державотворчого процесу, основою якого є динамічна економіка. Україна дала світові знаменитих теоретиків національної кооперативної думки і організаторів кооперативного руху.

Зокрема, важливу роль в економічній сфері відродження Закарпаття відіграв Августин Волошин. У 20–30 рр. він ініціював створення кредитових і сільськогосподарських кооперативів, був головою Крайового кооперативного союзу, Підкарпатського банку, асекураційного товариства «Бескид», фабрик дзвонів, свічок, сірників тощо [180, с. 237].

Одним із теоретиків і організаторів українського кооперативного шкільництва у Галичині кінця XIX – початку XX ст. вважається Дмитро Коренець. Головним у його науково-педагогічній спадщині було моделювання структури та змісту, обґрунтування

форм, засобів і методики викладання дисциплін в рівневій системі закладів кооперативної освіти (від курсів до вищих навчальних закладів) [73, с. 13]. Педагог наголошував на тому, щоб «народ зрозумів, що фахова школа – це не остання пристань для менш здібної або малозабезпеченої молоді, а й життєва школа, яка дасть нам продуктивних робітників на різних ділянках праці» [79, с. 23]. У 1924 році Д. Коренець створив Торговельну школу середнього типу. У процесі навчання у цій школі він розширив мережу загальноосвітніх предметів шляхом введення декількох спеціальних предметів. Серед них були господарська історія і географія та історія й ідеологія кооперації.

Саме його зусиллями школа з дворічної була реорганізована в середню з трирічним терміном навчання. «При школі працювали: а) однорічний вищий кооперативний курс для тих, хто не мав відповідної освіти і працював у кооперативних установах; б) однорічний торговельний курс для випускників гімназії; в) однорічний торговельний курс для тих, які закінчили гімназію, але не склали випускного іспиту» [23, с. 75]. З точки зору педагога, «зміст освіти, форми й методи навчання мають бути повністю пристосовані до потреб українського суспільного життя» [108, с. 90–93].

Після реорганізації 1924 р. трирічна торговельна школа почала готувати працівників для більших промислових і торговельних підприємств, розширивши кількість загальноосвітніх предметів і поглибивши вивчення фахових. Згідно з тенденцією розвитку тодішнього торговельного шкільництва в

напрямі різних спеціалізацій у школі вводився четвертий рік кооперативної спеціалізації. Протягом четвертого року молодь вивчала книговедення і діловодство, техніку ведення ревізії усіх видів кооперації та поглиблювала свої економічні й кооперативні знання. Характерно, що серед інших торговельних шкіл лише в чотирирічній обов'язковим було вивчення кооперації протягом усіх років навчання. Практичні навички учні здобували в шкільному кооперативі «Чайка» (випуск шкільних підручників і приладдя, споживчих товарів), в наукових гуртках (проведення дискусій і лекцій), відвідуючи кооперативні підприємства й установи, а також у позашкільній торговельній практиці, яка була передумовою щодо допущення кандидата до кінцевого іспиту [72, с. 229–230].

Уся подвижницька діяльність відомих педагогів, організаторів кооперативних та господарських товариств була спрямована на виховання навичок ведення господарства й організації торгівлі у дітей і дорослого населення регіону. Щодо формування підходів до змісту освіти, то її досвідчені організатори вважали, що загальна освіта має давати знання, які у майбутньому можна застосувати у практичній професійній діяльності; використовувати як наукову, так і практичну значущість матеріалу, відповідність соціально-економічним потребам держави і суспільства в цілому. Цей цінний історико-педагогічний досвід і сьогодні успішно використовується для організації фінансової грамотності, вдосконалення змісту, форм і методів економічної освіти.

Сьогодні освічений фахівець не може вирішувати свої проблеми відірвано від потреб інших людей, що зумовлено об'єктивно суспільним характером праці. Зокрема, підготовка фахівців економічного профілю «має бути спрямована на виховання у людини прагнення до економічних дій, формування самостійного дбайливого господаря, котрий би відзначав потребу в особистій економічній культурі, у нетрадиційному застосуванні знань на практиці, у прагненні ділового успіху» [3, с. 49].

Кооперативний рух навіть за умов тривалого панування Австро-Угорщини та Польщі став дорогою піднесення українського народу і його виникнення в Західній Україні зумовлене як економічними, так і соціокультурними чинниками.

У Західній Україні першими товариствами, які сприяли становленню системи національної кооперативної освіти, заклали підвалини для створення українських професійних шкіл, використовували громадсько-педагогічне сподвижництво, були «Просвіта», «Народна Торгівля», «Рідна школа», «Ревізійний Союз Українських Кооперативів», «Сільський Господар», «Маслосоюз» та ін.» Означені товариства та інші громадські організації, спілки та об'єднання відрізнялись своєю специфікою, оскільки здійснювали підготовку кваліфікованих кадрів для власних потреб. Вони сприяли становленню системи торговельно-кооперативного шкільництва на національних засадах. Їх діяльність вплинула не лише на піднесення української господарської культури краю, але й на формування національної свідомості й гідності

населення.

«Важливою формою реалізації кооперативного руху було створення фахових закладів освіти кооперативного спрямування. Саме завдяки подвижницькій праці досвідчених фахівців-авторів студій, добродійній діяльності культурно-освітніх товариств краю, жертвовності української прогресивної інтелігенції з метою самореалізації людини як економічно активного члена суспільства інтенсивно здійснювалася популяризація національної кооперативної освіти, яка відкривала реальну можливість для матеріального й духовного відродження населення» [135, с. 17].

Уся діяльність національних культурно-освітніх та економічних товариств, громадських організацій, спілок та об'єднань сприяла не лише піднесенню української громадської культури краю, а й формуванню національної свідомості й гідності автохтонного населення Східної Галичини [16, с. 9].

Дедалі більша кількість новостворених кооперативів та потреба в піднесенні рівня професійного навчання спричинили виникнення професійних шкіл, яким передувала організація фахових курсів. Надзвичайно важливо було, щоб молодь глибоко усвідомлювала необхідність створення таких шкіл і якомога швидше перейнялася кооперативним духом. Вважалося, що підготовка спеціаліста мала здійснюватися у таких трьох напрямках: як громадянина, як людини з високим загальноосвітнім й культурним рівнем і як фахівця з відповідної спеціалізації [131, с. 504].

«Професійна економічна освіта сьогодні має

формуватися у тісному взаємозв'язку з підприємницькою конкретною діяльністю, що забезпечуватиме більш повноцінну соціалізацію підприємливої молоді в умовах швидких змін в соціальноекономічному житті трансформаційного суспільства глобалізаційної доби. Студент, мотивований до кар'єрного зростання, повинен за допомогою системи адекватних методів, засобів і видів діяльності накопичувати певну сукупність знань, компетенцій, формувати й розвивати здібності, уміння й навички, одержувати нові знання та ефективно діяти у виробництві, а також в інших сферах суспільного життя. Новий тип економічного мислення сучасного випускника закладу освіти передбачає підприємницьку ініціативу в праці, діловитість, відповідальність, творчий пошук шляхів створення нових матеріальних благ, технологій, розвитку інтелектуальної власності, шляхів, що ведуть до найкращого господарського результату – ефективної власної діяльності при найменших витратах праці і матеріальних ресурсів» [132, с. 27].

РОЗДІЛ 4

ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЖІНОЧОГО РУХУ В ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ

4.1. Жіночий рух та освіта в Україні: історико-педагогічний аспект та сучасний розвиток

Рівень розвитку громадянського суспільства неможливо оцінювати без урахування у ньому участі жінок, які складають більшу половину населення нашої держави. Разом з тим жіноцтво не завжди мало можливість використовувати весь свій потенціал для активної участі в громадському житті своєї країни: вони не могли розпоряджатися своїм заробітком, їх не приймали в університети, профспілки, інші громадські організації. Таким чином з'являлися нові підстави для виникнення спільних колективних виступів жінок, створення різних жіночих товариств, які могли відстоювати свої інтереси та права, сприяти духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти.

А, отже, на етапі сучасного становлення жіночого руху, в умовах пошуку об'єднавчої ідеї надзвичайно важливим є глибоке осмислення процесу залучення жінок до громадського життя, знання історичних уроків жіночого руху першої хвилі, усвідомлення традицій самого руху, оскільки обмеженість та нестача знань про минуле не сприяє повноцінному розумінню особливостей сучасного становища жіноцтва.

У вітчизняній науці існує чимало публікацій, присвячених історії українського жіночого руху. Починаючи з XIX ст., різні прояви жіночої активності, проблеми жіночої освіти тощо виступають предметом наукових досліджень учених. Науковці займаються

вивченням та аналізом інтелектуальної та соціальної діяльності жінок в Україні загалом, так і в окремих її регіонах. Зокрема, наукові доробки О. Аніщенко, Л. Єршової, І. Малинко, Н. Слюсаренко, Т. Сухенко та ін. присвячені різним аспектам жіночої освіти та виховання. Науковці Л. Березівська, Л. Вовк, Н. Гупан, Б. Євтух, Н. Ничкало, Н. Побірченко, М. Ярмаченка та ін. досліджують просвітницьку діяльність громадських організацій в Україні.

У наукових доробках Д. Багалієва, Т. Завгородньої, О. Маркевича, Г. Маслій, М. Пантюка, Т. Пантюк, Н. Полонської, А. Преображенського та ін. знайшла відображення проблема просвітницько-педагогічної діяльності жіночих громадських організацій. В дослідженнях В. Боброва, В. Бондаренко, Є. Горбурова, Ю. Гузенко, А. Рисечко та ін. частково висвітлена діяльність громадських товариств на Півдні України. У працях А. Бикової, В. Добровольської, М. Зінченка, Г. Лактіонової, М. Левицького, О. Ліхачової, В. Майбороди та ін. проаналізовані суспільно-політичні особливості Південного краю та їх вплив на формування напрямів освітянської політики щодо організації системи жіночої освіти. Науковці М. Богачевська-Хом'як, Л. Бурачинська, І. Волкова, О. Гнатчук, І. Дейнека, М. Дядюк, О. Кобельська, О. Маланчук-Рибак, З. Нагачевська, О. Охримович-Залізник, І. Павликовська, Б. Савчук, Л. Смоляр, та ін. працюють над історичними дослідженнями ідеології та суспільної практики українського жіночого руху загалом і західних земель України зокрема.

Історико-педагогічне дослідження С. Івах розкриває внесок жінок Східної Галичини у розвиток національного шкільництва. Учені Г. Груць, О. Джус, І. Зайченко, Н. Кирста, Є. Коваленко, Л. Новашівська, О. Палійчук, О. Проскура, І. Стражникова та ін. у своїх працях здійснили аналіз видатних жіночих постатей національної історії та культури, діяльність і творча спадщина яких були тісно пов'язані з жіночим рухом на західноукраїнських землях. У наукових доробках Л. Кобилянської, О. Пенішкевич, І. Петрюк та ін. прослідковується роль жінки як наставниці шкільної молоді у справі навчання і формування її життєвої позиції.

Варто зазначити, що саме початок ХІХ століття характеризувався значним прагненням жінок до освіти. Підтвердженням цьому був «Кружок львівських дівчат», який збирав на свої лекції (виклади з історії України, 1890 р.) велику кількість дівчат. Це відбувалось тому, що промови тут виголошували визначні «прелегенти». «Захід мав особливий успіх у той час, коли в ньому взяв участь новий професор Львівського університету молодий учений М. Грушевський» [146]. Громадський діяч бачив, що неграмотність українського народу сягає 60% і виступив з приводу того, що в першу чергу потрібно всі зусилля спрямувати на поширення освіти в народі. Сам М. Грушевський брав активну участь у «пробудженні українського освітянського життя» статтями та доповідями. Його активно підтримала прогресивна громадськість того часу. Таким чином почався непередбачений швидкий ріст рідного шкільництва як у містах, так і селах.

У середині XIX ст. в європейських країнах жіночий рух уже набуває неабиякого розмаху. Стрімко активізувався процес змін, які стосувалися зміни ролі жінок у більшості сфер життя й поступового здобуття ними рівних прав з чоловіками. Це були ті форми суспільної діяльності (від освіти, різних видів праці (інтелектуальної та кваліфікованої), до громадської та політичної активності), які раніше вважалися «чоловічими». Так розпочалася поступова й мирна «гендерна революція», результатом якої «стало надання жінкам виборчого права та зрівняння їх в усіх громадських і політичних правах з чоловіками, отримання повноцінного доступу до суспільно-політичних практик та статусу суб'єкта життєво важливих процесів в більшості галузей суспільної праці» [69, с. 271].

Український жіночий рух почав зараджуватися на кінець XIX століття, саме в той час, коли Україна перебувала під владою двох імперій – Австро-Угорської та російської. Поштовх йому дала «весна народів» (1848 р.), яка змела «святу старовину» (так зване в Росії її уособлення – дворянські гнізда), відкривши можливість до економічних відносин на засадах конкуренції.

Такі зміни відбувались і як в Наддніпрянській, так і Західній Україні. Жіноцтво усієї України від початку було активним учасником цих важливих змін. «Жіночий рух України першої хвилі (друга половина XIX – початок XX ст.) розвивався значною мірою під впливом загальноєвропейського руху, однак мав й свої окремі вияви та шляхи розвитку, визначені специфічним становищем української нації під чужим

поневоленням» [154].

Перші прояви жіночого руху почали з'являтися в Наддніпрянській Україні, яка була на той час у складі російської імперії. На західноукраїнських землях, що входили до складу Австрії, зачинателькою жіночого руху була Наталія Кобринська (до заміжжя – Озаркевич) – редактор, видавець, громадська діячка.

Рівень освіченості жінок на той час був надзвичайно низьким, підтвердженням чого служать слова самої Наталії Кобринської, що «просвіта селянки дуже низька. В р. 1872 в Австро-Угорській імперії заведено примус шкільний для дівчат, то перед страхом кари ходять вони до школи і учаться там читати, писати і рахунків, але то уважають за річ цілком не потрібну; найчастіше, відбувши свою шкільну науку, ніколи вже не заглядають до книжки і швидко забувають і ті початки, яких в школі навчилися» [68, с. 304].

З одного боку, українському населенню вкрай необхідна була грамота, освіта, певний фах. З іншого боку, важке соціально-економічне становище, складні матеріально-побутові умови унеможливлювали доступ жінок до освіти. Не сприяла освітньому поступу й існуюча система шкільництва, оскільки система жіночої середньої освіти та той час була відсутня. «Інститути шляхетних дівчат у кращому випадку були «підвищеними» початковими навчальними закладами».

На західноукраїнських землях було близько 4% українських шкіл і не було взагалі жодного українського університету. Навчальні заклади, які існували, були доступні лише для доньок дворян,

чиновників, духовенства. Проте великою чисельністю вони не відзначалися. Жіноча освіта залишалась переважно домашньою, а освіта жінок-селянок – взагалі неможливою [81, с. 318].

У Наддніпрянській Україні становище мало чим відрізнялось. Після прийняття Валуєвського (1863 р.) та Емського (1876 р.) указів про українські школи загалом не могло бути мови. Останній забороняв видавати і поширювати книжки і підручники українською мовою для дітей та дорослих. Навчальна програма у школах на теренах обабіч Збруча не передбачала українознавчих дисциплін [66, с. 65].

Таким чином, відсутність українських університетів, шкіл, українознавчих дисциплін в існуючих навчальних закладах, неможливість українського народу здобути освіту, фах, соціальне становище і економічну незалежність унеможлилювали здійснення національного виховання. Був відсутній потужний механізм формування національної еліти зокрема і національної свідомості українців загалом. Такий стан речей повністю відповідав існуючій бездержавності українства [66, с. 65–66].

Тому, розглядаючи становлення та розвиток жіночого руху в Україні, важливо зазначити основні причини та передумови його виникнення.

Так, серед об'єктивних причин та каталізаторів процесів жіночої емансипації вчені називають специфіку економічного розвитку капіталістичних країн, процес становлення громадянських суспільств, породжений буржуазними революціями в країнах Європи, прогрес наукових знань, бурхливий розвиток

природничих наук. Усе це в сукупності призводило до розширення сфер праці й потребу в нових кадрах у різних галузях прикладної, інтелектуальної діяльності, зайняти які могли і прагнули жінки [8, с. 271].

Значним чинником впливу на освітні настрої жінок України був також ідейний підйом пореформеного часу, викликаний суспільними перетвореннями, передовсім скасуванням кріпацтва.

Згадані вище процеси гендерних змін відбувалися передовсім завдяки зростаючій активності самих жінок і набували форми як власне громадсько-політичних рухів за права жінок, так і їхньої участі у діяльності громадсько-політичних інституцій національного характеру спільно з чоловіками. Цю останню форму жіночої емансипації, особливо характерну для позбавленої державності України, означено як «прагматичний фемінізм» [15, с. 26–30].

У першій половині XIX століття в Україні було створено декілька нових навчальних закладів для дівчат. Крім інститутів шляхетних дівчат та жіночих шляхетних пансіонів функціонували Одеське дівоче народне училище, засноване на кошти 12 березня 1817 року жителів міста, Києво-Подільське та Києво-Печерське парафіяльні училища; Чернігівське училище, засноване у 1821 році; Харківське училище, перша школа для надання освіти сільським дівчатам, відкрита у 1825 році стараннями міщанина Н.С. Стрімоухова в його маєтку в Лебединському повіті Харківської губернії. Усі ці заклади, за винятком сільської дівочої школи та парафіяльних училищ, були призначені для дітей неподатних станів, тобто різночинців, міщан різного достатку [111, с. 16].

Після видання «Положення» 30 травня 1858 року жіночі училища були відкриті і в багатьох інших містах. Ініціатива їх відкриття належала міським товариствам. До 1865 року нараховувалося вже 179 таких жіночих училищ.

10 травня 1860 року було введено нове «Положення», яке дещо змінювало порядок керівництва жіночими училищами: крім педагогічної, була встановлена попечительська рада, якій надавалося право обирати начальницю, вчителів та рядових працівників, а також стежити за станом навчально-виховних та господарських справ училища. Строки навчання й навчальні плани залишилися без змін [111, с. 16].

«Положення про жіночі гімназії і прогімназії Міністерства народної освіти» затвердили у 1874 році. Поява можливостей до отримання середньої освіти для дівчат стала досягненням держави, хоч доступною середня освіта була лише для дівчат з привілейованих верств. Масовий попит жінок до отримання вищої освіти спостерігався в Україні до середини XIX ст. Але у вищі навчальні заклади жінок не допускали взагалі. Університетський статут 1863 року забороняв навчання жінок і до 1864 усі жінки були усунені з університету. Ця заборона діяла до революційних подій 1905 року. Така політика уряду приводила до того, що жінки масово виїжджали вчитися за кордон (особливо в Цюрихський університет). Освітня міграція, яка активно тривала до початку першої Світової війни за значної участі в ній жіноцтва, мала ввжливе значення у налагодженні контактів прогресивної молоді з європейським світом, особливо

в галузі науки й освіти.

Із середини XIX ст. розпочинається активне залучення жінок до освітньої та наукової діяльності процес входження. Варто зазначити, що раніше ці сфери обіймали лише чоловіки. Рух жінок у країнах Європи та США в освітній сфері був одним із перших масових проявів, який демонстрував боротьбу жінок за свої права і незалежність. Отримання вищої чи спеціальної освіти виступало важливою передумовою для здобуття відповідної професійної кваліфікації, запорукою самостійного заробітку, який давав можливість жінці мати усі підстави для власного існування і робити певний внеском у бюджет сім'ї. Можливість самостійного заробітку відкривав шлях до фінансової самостійності жінок, тому вища освіта ставала також певним символом незалежності та стабільності жінки.

Прагнення до освіти було цілком легальною формою боротьби за права жінок, не пов'язаною безпосередньо з політичними питаннями. Це спонукало представниць різночинного і буржуазно-ліберального середовища до масштабного залучення до участі у жіночому освітньому русі [69, с. 271].

Значним здобутком розвитку жіночого руху було заснування перших Вищих Жіночих Курсів (Київ, 1878), які ставили собі за мету створити дівчатам можливість продовжити свою гімназійну чи інститутську освіту. До них могли вступати на платних засадах випускниці жіночих інститутів і гімназій. Тут дівчата, які бажали і мали нахил до наставництва, могли отримати спеціальну педагогічну освіту. У 1879 році в Одесі професор

О.С. Грачевський відкрив для жінок підготовчі відділення до вищих жіночих курсів [81, с. 319].

Згодом у Києві був заснований і перший український жіночий гурток (1884) Олени Доброграєвої. Активність жінок виявилася також у заснуванні та діяльності недільних шкіл. На цій ділянці багато працювала відомий педагог Х.Д. Алчевська [119, с. 125].

«На початку 1891 року у середовищі австрійських німкенів, чешок та українок виявився одностайний рух з вимогою розширення прав жінок на освіту» [74, с. 94–97]. Дозволивши жінкам вступати з 1897 року до університетів, «лише як надзвичайним слухачкам» [83, с. 20] уряд, однак, не подбав про відповідні жіночі середні навчальні заклади. «Єдиним виходом зі становища і надалі залишалися приватні жіночі середні школи з гімназійними навчальними програмами» [13, с. 25]. Основна роль цих освітніх закладів полягала в тому, що вони змогли заповнити прогалину між початковою і вищою освітою жінок.

Надія на зміну ситуації виникла в час української національно-визвольної революції 1917–1921 рр., яка розпочалась внаслідок буржуазних революцій в Російській (1917 р.) та Австро-Угорській (1918) імперіях і розпаду цих імперій. Однак низка внутрішніх та зовнішніх чинників перешкодила утворенню Української самостійної соборної держави. Проголошені Українська Народна Республіка (3 листопада 1917 року) та Західноукраїнська Народна Республіка (1 листопада 1918 року) змогли об'єднатися лише де-юре (22 січня 1918 року). Відтак вони не змогли побороти іноземних сусідів-агресорів, які

збройним методом загарбали Україну. До початку Другої світової (1939) українські землі були поділені між Польщею (Східна Галичина по р. Збруч), Румунією (Північна Буковина), Чехословаччиною (Карпатська Україна), Радянською Росією (Центральна і Східна Україна по р. Збруч) [66, с. 66].

Як бачимо, розвиток освіти на українських теренах відбувався в рамках пануючих держав, які не були зацікавлені у піднесенні рівня освіченості українського народу, у вихованні української молоді на національних принципах, що в майбутньому забезпечило б зростання її національної самосвідомості і поширення визвольного руху українства.

Якщо говорити про Західну Україну, то жіночий рух, який почав зараджуватися в Галичині, розвивався в умовах конституційної монархії, а створення національних громадських товариств відбувалося лише за наявності відповідного закону.

Жіноча середня й вища освіта в Західній Україні, була вкрай незадовільною. Хоча не існувало прямої заборони відвідувати жінкам університетські лекції, однак на це потрібно було кожного разу особливий дозвіл міністра освіти. Щорічно жінки, звертаючись до уряду з проханнями про дозвіл відвідувати університет хоча би в якості вільних слухачок, одержували відмову. Вони були вимушені здобувати вищу освіту за межами Австрії, яка, однак, не давала ніяких прав у цій державі. На початку 1891 року у середовищі австрійських німкенів, чешок та українок виявився одностайний рух з вимогою розширення прав жінок на освіту [74, с. 94–97].

З 1897 року жінкам дозволили вступати до університетів лише як надзвичайним слухачкам [83, с. 20] Однак, уряд не подбав про відповідні жіночі середні навчальні заклади [13, с. 24].

Єдиним виходом зі становища були приватні жіночі середні школи з гімназійними навчальними програмами, які організовувалися для того, щоб заповнити прогалину між початковою і вищою освітою жінок. Випускниці цих шкіл мали право вступати до університетів, тільки у тому випадку, коли у них був складений іспит на атестат зрілості саме в державній гімназії.

Згідно розпорядження Міністерства віросповідань та освіти від 11.12.1900 р. було започатковано неповні середні школи – жіночі ліцеї з шестирічним терміном навчання [224, с. 12]. Отже, дівчата змогли здобути середню освіту двома шляхами – або у приватних жіночих гімназіях, або у державних середніх школах як приватистки. Зміст освіти в ліцеях за характером наближався до змісту освіти реальних гімназій [83, с. 20].

Навчальний план кожного такого освітнього закладу КШР затверджувала окремо, беручи за основу план, затверджений міністерством [224, с. 81–82]. Після випускного іспиту зрілості (матури), ліцейні матуристки, на відміну від гімназійних, не мали права вступу до вищих шкіл. Тому часто ліцеї реорганізовували у реальні жіночі гімназії [83, с. 20].

Після реформи МВО від 14.06.1912 року навчання у жіночих ліцеях розподілялося на нижчий (чотирирічний) і вищий (дворічний) ступені [222, с. 14–28]. Для тих ліцеїсток, які бажали продовжувати

навчання в університетах, організовували ще дворічні курси з метою підготовки їх до здачі гімназійного іспиту на атестат зрілості [13, с. 25].

За кількістю жінок у середніх навчальних закладах «Галичина займала одне з чільних місць в Австро-Угорщині. У 1912/1913 навчальному році з усіх 4417 учениць австрійських середніх шкіл 3064 (69,4%) припадало саме на Галичину. Українськими були приватні ліцей «Руського інституту для дівчат» у Перемишлі (1908 р.) та реальна гімназія сс. Василіанок у Станіславові (1912 р.)» [13, с. 25].

Важливим соціальним явищем емансипаційного етапу жіночого руху стала діяльність народниць. Їх незалежна поведінка, активна життєва позиція, протест проти феодально-кріпосницької системи і патріархальної сім'ї створили ґрунт для зростання авторитету жінки в суспільстві [119, с. 125].

Аналіз наукових джерел з означеної проблеми показує, що жіночий рух в Західній Україні не мав організованого характеру, розвивався в органічному зв'язку з буржуазними громадсько-політичними рухами та був складовою процесів формування громадянського суспільства, в якому участь жіноцтва ставала все більш помітною [69, с. 272]. Тому будь-яку громадську діяльність жінок в цей період можна вважати політичною, адже вона ставила під сумнів принципи і основи існування традиційних інститутів і практик, сприяла їх переосмисленню, символізувала собою подолання владних залежностей і стереотипів традиційної культури.

Оскільки для жінок не існувало інших законних форм боротьби за свої права, то навчання відкривало

їм шляхи подальшої суспільно-політичної активності. Це можна помітити з аналізу життєвого шляху частини представниць російської «цюріхської колонії», таких, як Віра Фігнер, яка детально описала у спогадах власний шлях від вищої освіти до нелегальної політичної боротьби. Не уникли цього шляху й частина уродженок України, загальна частка яких складала на кінець XIX ст. близько третини російських студенток Швейцарії [70, с. 615–625].

Питання вищої жіночої освіти вирішувалося в різних країнах по-різному, проте в більшості випадків шляхом дозволу жінкам навчатися в університетах. Жінки Західної України в цьому відношенні перебували у сфері освітньої політики західних країн. Відомо, що галичанки у 1880 р. надіслали до віденського парламенту петицію з проханням про допущення жінок до вищої освіти. З цього часу австрійські, а з кінця XIX ст. і Львівський університет, почали допускати жінок на навчання [69, с. 272].

Українське жіноцтво було активним учасником Всеросійських жіночих з'їздів – Першого Всеросійського жіночого з'їзду (1908 р.), Всеросійського з'їзду по боротьбі з торгівлею жінками (1910 р.), Всеросійського з'їзду з жіночої освіти (1913 р.), що було важливим показником консолідації, структурного та ідеологічного оформлення жіночого руху. Вихід на європейську арену, участь у Міжнародних конгресах та з'їздах також, на думку дослідників, сприяло залученню жінок України до загально-цивілізаційних процесів, розширювало коло уявлень та понять про механізми та методи боротьби за жіночі права [154].

Особливо помітною була участь жінок у громадських організаціях, таких, як «Просвіта» та політичних партіях, які не ставили прямих феміністичних завдань, проте сприяли зростанню соціальної активності жіноцтва і включенню його в суспільне життя.

Перша світова війна як «маскулінне» явище стала важливим каталізатором процесів емансипації жінок. Під час цієї війни відкрилися нові можливості для їхньої самореалізації як у повсякденному житті (оскільки не вистачало чоловічих кадрів), так і на фронті. Саме таким способом українські жінки мали можливість демонструвати свої здібності в тих сферах, які до цього часу не відносилися до їхньої компетенції та які «не міг опанувати феміністичний рух мирного часу». Зокрема, до цих сфер відносилися і вищі школи, в яких жінки нерідко саме в цей час вперше починали займати викладацькі посади, тобто ставали доцентами нерідко замість призваних на фронт чоловіків.

Разом з тим представниці Українських Січових стрільців Олена Степанів та Ольга Басараб вперше з'явилися на фронті і були учасниками бойових дій.

Широких масштабів набуло також заняття жінок у якості сестер милосердя. Це була «традиційна» для них справа у військовий час. Більш широкого визнання зазнає в цей період і праця жінок-лікарів.

У тісному зв'язку з новими професійними можливостями і обов'язками жінок стояло питання їхніх політичних та громадянських прав. Початок процесу наділення жінок виборчим правом було покладено в 1895 р. у Австралії і в 1906 р. в Російській

імперії. Військові та революційні події 1917 р. були черговим кроком для вияву жіночої політичної активності, тісно пов'язаної із загальним національним та суспільно-політичним піднесенням. Так, до складу Української Центральної ради було обрано 11 жінок, а у вересні 1917 р. засновано Український Жіночий Союз [69, с. 273].

Таким чином, жіночий рух на теренах України, як Наддніпрянської, так і Західної, попри певну специфіку, пов'язану з політичним розвитком росії та Австро-Угорщини, відбувався в межах та у відповідності до процесів, які проходив жіночий рух решти країн Європи, повторюючи цей розвиток в більшості структурних та ідейних компонентах. А в деяких його проявах, таких як жіночий освітній рух, навіть випереджаючи його. Тому можемо вважати, що формування в Україні жіночого руху, від добродійного до громадсько-політичного відбувалося синхронно, переважно у рамках поміркованого фемінізму, який дотримувався чітких хронологічних та ідеологічних положень європейського жіночого руху в цілому [69, с. 271–274.].

У грудні 1921 р. за ініціативи «Союзу...» у Львові відбувся перший жіночий з'їзд. «Союз Українок» «був матірнім товариством не лише для своїх філій і гуртків, а й федеративною спілкою всіх жіночих товариств краю» (жіночих секцій при «Просвіті», «Рідній Школі», кооперативах) і найбільшою жіночою організацією в Галичині. У 1937 році він перетворився на «Всесвітній Союз Українок».

Слід зауважити, що жіночий рух, яких розгортався у період між двома світовими війнами, міг

розвиватися лише за межами радянських земель. В УРСР заборонялися будь-які форми жіночих чи харитативних організацій під гаслом існуючої рівності жінок з чоловіками. Незважаючи на несприятливі умови чужого панування, жіночий рух поневоленої Західної України розвивався далі.

«Союз Українок» здійснював активний пошук нових сфер діяльності для жінок, які, могли б в більшості випадків, з одного боку, забезпечити їхнє матеріальне існування, а з іншого боку, сприяли б піднесенню їхньої культури й освіченості. Відчутні результати у цьому контексті давали заклики на сторінках видань «Діло», «Новий Час», «Народня Просвіта» тощо, на з'їздах і в «обіжниках» «Союзу Українок». Таким чином, жіночий рух на теренах України як Наддніпрянської, так і Західної, незважаючи на певні обставини, які були пов'язані з політичним розвитком росії та Австро-Угорщини, відбувався відповідно до процесів, які проходив жіночий рух решти країн європейського світу, повторюючи цей розвиток в більшості структурних та ідейних компонентах. А в деяких його проявах, таких, як жіночий освітній рух, навіть випереджаючи його.

Тому можемо вважати, що формування в Україні жіночого руху, від добродійного до громадсько-політичного, відбувалося синхронно, переважно у рамках поміркованого фемінізму, який дотримувався чітких хронологічних та ідеологічних положень європейського жіночого руху в цілому.

4.2. Роль жіночих громад в контексті відродження духовності, формування релігійної і національної самосвідомості дітей та молоді

У 90-х роках XIX ст. в Україні жінки все більше почали демонструвати новий тип поведінки. Вони прагнули до вищої освіти, відвідували відкриті публічні лекції, їздили на навчання за кордон, працювали педагогами як у традиційних, так і недільних школах, ставали лікарями, опановували чоловічі професії.

Українські жінки стали активно залучатися до політичних партій, і вже початок XX століття характеризувався зростанням чисельності жіночих організацій різного спрямування. Невдовзі український жіночий рух охопив усі верстви жіноцтва.

На початку XX століття виникла широка мережа сільських жіночих організацій. Вони стали громадськими культурно-освітніми центрами, сприяли піднесенню національної свідомості. Вже від початку український жіночий рух заявив про себе як про рух виразного національного спрямування [119, с. 125].

Українські жіночі об'єднання, товариства в умовах відсутності власної держави заповнили ту нішу, яку б мали виконувати на той час державні інституції. Так, на українських теренах діяли товариства «Просвіта» (1868 р.), «Товариство руських женщин» (1884 р., Станіславів), «Мироносиці» (1886 р., Чернівці), «Клуб русинок» (1893 р., Львів), «Жіночий кружок» (1893, Коломия); «Жіноче товариство» (1894 р., Городенці); «Общество русских женщин» (1894 р., Чернівці);

«Жіночий кружок» (1896 р., Тернопіль); «Товариство Руська захоронка» (1900 р.), «Жіноча читальня» (1901, Долина); «Кружок українських дівчат» (1901 р., Львів); «Маріїнське товариство пань» (1904 р., Львів), «Товариство опіки над слугами та робітницями», «Товариство вакаційних осель» (1905 р.), «Товариство православних русинок» (1908 р., Чернівці), «Жіноча громада» (1908 р., Львів); «Товариство опіки над дітьми та молоддю» (1917), «Союз Українок» (1917 р., Львів, 1937 р. – «Всесвітній Союз Українок» та інші. Головною метою усіх цих об'єднань була національна просвіта українства, національна свідомість, боротьба за національне та соціальне звільнення в ім'я збереження свого народу як нації – самобутньої частини усього людства.

Набула також активного розширення мережа жіночих організацій, діяльність яких була спрямована на релігійну доброчинність. Серед них виділялись: «Маріїнське товариство пань» (Львів, 1904 р.), «Мироносиці» (Чернівці, 1904 р.), Товариство Православних Русинок (Чернівці, 1908 р.) [93]. Початок ХХ ст. характеризується активізацією розвитку українських дошкільних і позашкільних закладів.

Серед громадсько-доброчинних організацій активними були «Товариство Руська захоронка», «Товариство опіки над слугами та робітницями», «Товариство вакаційних осель», «Товариство опіки над дітьми та молоддю». Загальнодержавний характер мав і громадсько-доброчинний рух проти проституції. Зокрема, у Львові діяла руська філія загальноавстрійського «Товариства св. Рафаїла».

Більшість із зазначених вище товариств у своїй діяльності важливу увагу приділяли педагогічно-просвітницькій роботі й були сповнені бажання поширювати народну освіту, зробити її надбанням широкого загалу, акумулювали й водночас поширювали нові погляди на навчання та освіту, наполегливо шукали й утверджували ефективні форми освітньої роботи різних верств і груп населення. Окрім того, жіночі організації займалися як культурними, так й економічними справами.

У складі українських жіночих організацій було чимало визначних громадських діячок, які наклали певний відбиток на світовий жіночий рух.

Зокрема, емансипацію українського жіноцтва в Галичині започаткувала Наталія Кобринська – громадський діяч демократичного напрямку, борець за жіночі права, яка стояла біля витоків жіночого руху на західноукраїнських землях. Її літературна і громадська праця здобули високу оцінку І. Франка, М. Драгоманова, М. Павлика. Велике значення мало створене Н. Кобринською «Товариство українських жінок» у Станіславові (1884 р.). метою якого було залучення інтелігентних жінок до літератури та популяризація нових суспільних ідей [122, с. 125]. Саме від цієї дати веде своє літочислення західноукраїнський жіночий рух. Дещо раніше з'являлися спорадично українські жіночі гуртки, які мали переважно філантропічний напрям, а їхня діяльність була епізодичною та локальною.

Н. Кобринська бачила потребу економічного, політичного і побутового розкріпачення жіноцтва. Вона прагнула надати жіночому рухові дещо

елітарний характер, зосередити його працю в літературно-інтелектуальній царині, спрямувати в майбутньому в політичне русло [119, с. 125].

«У 40-ві роки ХІХ ст. в Галичині з'явилися перші польські дошкільні заклади, які ополячували українських дітей і забезпечували природний перехід їх до польської школи. Тому українські охоронки, які відкривались, мали подвійне завдання: по-перше, оберігати рідну мову дитини, дати їй національне виховання; по-друге, доглядати й виховувати дітей, яким матері не могли забезпечити достатньої уваги через зайнятість на виробництві та низький освітній рівень» [5, с. 232].

Велика заслуга Н. Кобринської в тому, що вона вперше порушила справу створення українських захоронок на жіночому віці у Стрию (1890 р.). Протягом перших двох років відкрились дві «захорони» в передмістях Львова, які були організовані за методикою німецького педагога Ф. Фребеля, уже на початковому етапі намагалися виробити власну методику.

Основним завданням цих закладів було виховання всебічно розвинених дітей. Українські захоронки повільно, але наполегливо завойовували повагу батьків і дітей. У захоронках враховувалися вікові психофізіологічні особливості, широко використовувалися дидактичні ігри. Іграми, посильною працею й доцільними бесідами готували до навчання в школі. Чимала увага приділялася фізичному вихованню. Однак, недоліком захоронок була надмірна опіка над діяльністю дітей. Інколи така опіка призводила до обмеження їхньої самостійності.

Одну із таких захоронок Н. Кобринська відкрила в Болахові не тільки для сиріт, а й для тих дітей, хто мав батьків. Вихованців учив Божому закону священник Володимир Сухий. До різних свят тут влаштовували концерти, малеча знала багато віршів, пісень. Дітьми опікувалися сестри-служебниці Непорочної Діви Марії.

Товариство «Руська захоронка», яке займалося заснуванням й утриманням дитячих садочків. Захоронки розвивали дитячі здібності, давали захист, опіку, а також матеріальну допомогу дітям малозабезпечених батьків та сиротам. При цьому використовувалися й багаті традиції народної української педагогіки. Товариство було створене заходами українських жінок при «Клубі русинок».

Більшість учених вважають Н. Кобринську засновницею саме феміністичного соціалізму. «Концепція її жіночого питання ґрунтувалася на лібералізмі, соціалізмі та знанні. Н. Кобринська поєднувала теоретичний аналіз із прагматичним підходом до конкретних проблем українських жінок у Галичині, намагаючись збалансувати фемінізм і соціалізм. Соціалісти недооцінювали її соціалізм, а дослідники жіночого руху багато чого недобачали в її концепції» [178, с. 93].

Заперечуючи К. Цеткін, Н. Кобринська переконувала в тому, що «ніякий соціалізм не розв'яже жіночого питання, що підтвердив соціалістичний радянський лад, якому вдалося вбити жінку в жінці. Ставлення до жінки залежить не від матеріального забезпечення і запровадження соціалізму. Жінка має сама усвідомити себе жінкою,

озброїтися наукою, знанням законів, різних галузей праці, щоб мати власні засоби до життя» [178, с. 93].

Винятком був І. Франко, якому належить особливе місце в справі жіночої емансипації. Він активно підтримував ідею створення жіночого товариства, вітав його поемою-алегорією «Женщина». Ця підтримка проявлялась по відношенню і до практичної діяльності, і до літературної творчості. «Це був факт чоловічої спроби просвіти жіноцтва, альтернативної до позиції галицької маскулінної частини суспільства, яка не хотіла змиритися з феміністичними ідеями Н. Кобринської» [44, с. 85].

Світські інтереси, зокрема доступ жінок до освіти та політичної діяльності на рівні з чоловіками також репрезентували «Клуб руських жінок» у Львові (1893), «Жіночий гурток» в Коломиї (1893), жіночі кооперативи та ін., які основне своє завдання вбачали у самоосвіті та пробудженні національного духу України. «Цілком очевидно, що низка товариств світського характеру так само була пов'язана з питаннями суспільної опіки, і діяльність жіноцтва, її суспільне визнання, як і самореалізація жінок у такий спосіб поза родиною, ставали етапом на шляху розширення форм та сфер застосування жіночої праці в суспільстві й сприяли організації і зростанню жіночого руху, його переходу від посильної участі у задоволенні суспільних потреб до усвідомлення необхідності самоорганізації задля відстоювання власних прав» [69, с. 272–273].

Ідею Кобринської підтримала Герміна Шухевич. У 1893 році вона створила у Львові «Клуб русинок»,

основним завданням якого була самоосвіта та пробудження національного духу України.

Необхідно також брати до уваги те, що жіночі організації займалися як культурними, так і економічними справами. Наприклад, Клуб Русинок брав активну участь у крайовій виставі 1894 року, запропонувавши цікавий етнографічний матеріал; збирав кошти на будівництво пам'ятника Т. Шевченкові. У Самборі було створено економічно-добродійне товариство для виробництва церковних риз. Товариство підтримувало і забезпечувало роботою вдів та сиріт. Жіноче товариство «Городенки» ставило своїм головним завданням підтримку домашнього промислу з «...узглядненем і заопікуванем ся продуктивними жіночими роботами. ... вишукуванем нових джерел доходу для робітниць і збуванем їх продуктів на ширшій ринку» [96, с. 8].

1899 рік виявився знаменний тим, що був заснований Інститут для Дівчат св. Ольги. Його першим директором на добровільних початках стала М. Білецька, економічним директором – Герміна Шухевич. На той час «Товариство Руских Женцин» також відкрило дівочий інститут у Станіславові. Він вважався активним організатором українського шкільництва. «Рідна школа» також активно організовувала у містах і селах Галичини взірцеві початкові й ремісничі школи, семінарії, гімназії. У 1908 році була відкрита гімназія в Копиченцях і Яворові, у 1909 році – в Рогатині, Перемишлянах, Городенці, 1910 році – у Буську, Збаражі.

З 1890-х років жіноцтво включається у діяльність політичних партій, а на початку ХХ ст. уже помітно

розширюється мережа жіночих товариств різного спрямування. Дослідження науковців показують, що, з одного боку, у західноукраїнських жінок були кращі можливості для легальної громадської діяльності, так само, як і в участі в національно-політичному русі. В той час, як українки Наддніпряниці були дещо обмежені у легальній громадській діяльності. З іншого боку, беручи до уваги різні думки національної інтелігенції (від національно-українських («Жіноче товариство» – Галичина) до москвофільських («Общество руських женщин» – Буковина), західноукраїнський жіночий рух був більш розшарованим.

Ширше громадське життя змогло розгорнутися після революційних подій 1905 року. Саме після революції 1905 року спостерігається швидкий ріст громадських і приватних жіночих навчальних закладів у Києві, Харкові, Одесі [81, с. 319].

У той час наддніпрянка Олена Пчілка була організатором створення у «Всеукраїнському союзі рівності жінок» українського відділу. Щодо Східної України, то активну участь у розвиток жіночого руху через свою працю і творчість, значний внесок зробили видатні постаті Христина Алчевська, Марко Вовчок, Наталя Грінченко, Людмила Драгоманова, Людмила Старицька-Черняхівська. Варто також зазначити і роль Софії Русової, яка усіма своїми зусиллями намагалася об'єднати жіноцтво Східної та Західної України для спільної співпраці.

Важливе значення у розвитку жіночого руху належить і таким товариствам, як: «Жіноча громада» (1901–1905 рр.), «Харківське товариство

взаємодопомоги жінок» (1902–1919 рр.), «Київське товариство оборони жінок» (1905–1917 рр.) та «Одеське товариство оборони жінок» (1904–1917 рр.).

У 1909 р. формувалися організації нового типу – Жіночі Клуби, які розглядалися як самостійні організації феміністичної орієнтації. До них належали Київський Жіночий Клуб та Київське Загальне Зібрання. Період 1908–1914 рр. позначився утвердженням феміністичної тенденції в жіночому русі. Представниці жіночих організацій брали участь у Всеросійських з'їздах (Перший Всеросійський жіночий з'їзд (1908 р.); Всеросійський з'їзд по боротьбі з торгівлею жінками (1910 р.); Всеросійський з'їзд з освіти жінок (1913 р.), Міжнародних конгресах, Всесвітніх виставках, що сприяло їх залученню до загальноцивілізаційних процесів, розширювало коло уявлень та понять про механізми та методи боротьби за жіночі права. У Східній Україні українські жіночі організації могли існувати лише на напівлегальному становищі [119, с. 125].

Необхідно брати до уваги те, що в Українській РСР тоталітарна система заборонила діяльність тих організацій, що виходили за рамки панівної ідеології. Спалах демократичної енергії наприкінці 80-х років був поштовхом до створення громадських організацій. Усе більше українських жінок усвідомлювали, що треба ставати активним чинником суспільно-національного життя, що саме організоване жіноцтво є рушійною силою поступу й демократії [119, с. 126].

У Західній Україні державне життя було надто коротким, але жінки продовжували гуртуватися в організаційній праці. У 1917 р. в Галичині на основі

діючих на той час організацій «Жіноча громада» та «Гурт українських дівчат» був створений Союз Українок. У грудні 1921 р. Союз українок скликав у Львові перший жіночий з'їзд, на який, таємно перейшовши Збруч, прибула громадська діячка Софія Русова. У червні 1934 року Союз Українок провів у Станіславові жіночий конгрес на честь 50-річчя заснування першого жіночого товариства. У ньому взяли участь представниці всього організованого українського жіноцтва з різних країн українського поселення, включаючи США й Канаду. У жовтні 1937 року на загальному з'їзді Союзу Українок у Львові був створений Всесвітній Союз Українок, який мав стати центром усіх українських жіночих організацій. Головою цієї потужної громадської організації було обрано представницю українців у польському Соймі, оборонця українських справ на міжнародних форумах, Мілену Рудницьку [119, с. 125–126].

У 1923 році Українського педагогічне товариство організувало Дівочі приватні гімназійні курси «Рідної школи», які згодом було перетворені Приватну дівочу гімназію «Рідної школи». І хоча протягом перших десяти років гімназія розташовувалася у не пристосованих до навчання приміщеннях, навчальний процес не переривався. Навчання в гімназії проходило після обіду, оскільки усі приміщення зранку були заняті вище згаданими школами. До 1914 р. УПТ утримувало власним коштом 5 бурс. У 1929–30 рр. гімназія мала назву «Дівоча Гуманістична Гімназія». Іванна і Ілля Кокорудзи збудували для неї будинок, який вважався у 1934–35 рр. постійним приміщенням школи. Школа дістала назву Іванни і Іллі Кокорудзів.

Завданням гімназії було «не тільки навчання на високому рівні, а й виховання учениць, вироблення здорового світогляду, любови до рідного краю, культури, звичаїв. Це ж була «кузня», що мала підготувати до життя майбутню свідому й освічену провідну верству народу. Треба було духовно озброїти молодь не тільки для особистого життя, а й для боротьби за краще майбутнє народу» [12, с. 48].

У гімназію добирали висококваліфікованих учителів з «правом прилюдності», оскільки тільки досвідчені педагоги мали право приймати іспит зрілості, тобто так звану «матуру». Важко було підібрати відповідний контингент педагогів через умови праці, зокрема через платню, яка була набагато гіршою, ніж у державних школах. Інколи один учитель змушений був викладати декілька предметів.

З «Дівочої Гуманістичної Гімназії» виходили добре підготовлені випускниці, зі значним багажем знань, що вирізняло їх з-поміж інших. Після закінчення гімназії дівчата могли вступати до університету чи інших вищих шкіл. Окрім знань, випускниці виділялись високим рівнем виховання. У гімназії проводилась значна виховна робота. Тут виховувало все: сама атмосфера, відносини між учителями й ученицями, культурні, спортивні, громадські організації.

Важливу роль в цьому відношенні відіграла «Жіноча громада» в Києві, яка діяла у 1901–1905 рр., а з 1909 р. – потужна однойменна жіноча організація «Жіноча громада», заснована у Львові. Метою львівського товариства «Жіноча Громада», заснованому у 1909 році, була просвітня, економічна й

товариська організація українського жіноцтва в Галичині.

Водночас створюється мережа установ взаємної допомоги жінок, які головне завдання вбачали в сприянні працюючим жінкам пошуку місця роботи, наданні притулків та позик, а також допомоги при вирішенні різних проблемних питань та забезпечення соціального захисту. Такий характер мали жіночі організації Галичини «Товариство опіки над слугами та робітницями», «Товариство вакаційних осель» чи «Товариство опіки над дітьми та молоддю», «Товариство Руська захоронка». Потужними в обох частинах України були також товариства, що мали на меті боротьбу з проституцією [54].

Активна діяльність під час першої світової війни в «Товаристві допомоги населенню» тісно об'єднала громадських діячок Києва із західноукраїнськими громадськими жінками-активістками. Так, співпраця, яка була почата ще з часів «Першого вінка», без сумніву, мала активне продовження і показувала реальні результати взаємодії діячок обидвох частин України.

У 1919 році в Кам'янці-Подільському було створено Українську Національну Жіночу Раду і Союз Українок. Виникнення цих двох товариств продемонструвало міцну єдність жінок Західної і Східної України, так само, як і подальша активізація їхньої взаємної діяльності і співпраці. З метою єднання усіх частин нації, розділеної кордонами, консолідації національних сил у 1934 році відбувся Перший Всеукраїнський Жіночий Конгрес у Станіславі, а у 1937 році вдалося успішно здійснити

ідею об'єднання у Всесвітній Союз Українок.

Важливим показником консолідації, структурного та ідеологічного оформлення жіночого руху була участь українського жіноцтва у Всеросійських жіночих з'їздах (Перший Всеросійський жіночий з'їзд (1908 р.), Всеросійський з'їзд по боротьбі з торгівлею жінками (1910 р.), Всеросійський з'їзд з жіночої освіти (1913 р.)), а також вихід на європейську арену, участь у Міжнародних конгресах та з'їздах, що, на думку дослідників, сприяло залученню жінок України до загально-цивілізаційних процесів, розширювало коло уявлень та понять про механізми та методи боротьби за жіночі права [54].

Особливо помітною була участь жінок у громадських організаціях, таких, як «Просвіта» та політичних партіях, які не ставили прямих феміністичних завдань, проте сприяли зростанню соціальної активності жіноцтва і включенню його в суспільне життя.

Діяльність жіночих організацій періоду першої світової війни була тісно пов'язана з актуальними національно-суспільними потребами. У воєнні роки жіноцтво взяло активну участь у добровільній та санітарній роботі. В Києві та інших місцях українські жінки працювали в «Товаристві допомоги біженцям», допомагаючи втікачам, закладникам та полоненим. Київський Український «Клуб був перетворений на шпиталь, в якому працювали українські жінки, ведучи одночасно національно-виховну роботу серед поранених. Так само активно в харитативній діяльності працювало жіноцтво Західної України. У Відні українські жінки заснували Комітет допомоги

пораненим воякам, що опікувався українськими вояками по віденським лікарням. Молоде жіноцтво входило до складу військових частин. Багато жінок та дівчат працювало як медсестри, служили в армії» [84].

Події 1917 року «штовхали» жіноцтво до участі у політичних подіях і громадської діяльності. У складі створеної Української Центральної Ради було 11 жінок, дві жінки стали членами Малої Ради. У вересні 1917 року відбувся жіночий з'їзд (Київ), на якому був заснований Український Жіночий Союз.

Товариство «Союз українок», виникло у 1917 році на основі уже діючих товариств «Жіноча громада» та «Гурт українських дівчат». «Союз Українок» постійно шукав для жіноцтва нові сфери діяльності, що, з одного боку, забезпечувало матеріальне існування більшості жінок, а з іншого – сприяло піднесенню їхньої культури й освіченості.

Особливу цінність для сприяння у розвитку жіночого руху мали положення статуту товариства «Союз Українок»: «дбати про найширшу освіту й товариське життя українського жіноцтва – через наради, збори, наукові відчити, бібліотеки і читальні, театральні представлення, концерти, вечери; видавати часописи і всякого рода письма, відповідаючи цілям товариства; засновувати діточі захоронки, приюти для слуг, вакаційні оселі, бурси для убогої молоді, курси для неграмотних, дешеві кухні; засновувати і вести робітні предмети, входячі круг праці жіночої, як на продаж, так і на замовлення; засновувати спілки господарські і промислові, крамниці, школи і курси з обсягу жіночого господарства й промислу; попірати домашній

промисл через уділювання своїм членам помочі і поради при набуванні матеріялів і приладів до робітень; устроювати вистави жіночих робіт і домашнього жіночого промислу; заохочувати жіноцтво до просвіти і науки, ощадности і праці і нести своїм членам поміч моральну і матеріяльну на случай недуги, безробіття чи багато інших невідрадних життєвих обставин; засновувати філії і кружки товариства по містах і селах Галичини» [159, с. 2].

«Союз Українок» та інші жіночі товариства застосовували у своїй діяльності різні форми роботи: на зборах філій виступали з рефератами на різну тематику, декламували вірші, співали пісень, читали твори з української літератури, заслуховували виступи на господарські, кооперативні та інші теми. В одній із філій товариства діяла самоосвітня секція, на щотижневих «ширших сходинах» якої вивчалася історія України, проводилося «голосне читання» статей зі сторінок часописів «Жінка» та «Українка».

Завданням гуртків для жінок позашкільного віку, які створювалися при читальнях товариства «Просвіта», були організація згуртування жінок до спільної діяльності, надання і підвищення якості освіти, виховання своїх членів як свідомих громадян на принципах моралі, добра і справедливості.

Головний Виділ Союзу Українок постійно проводив активну агітацію, закликаючи свої філії, гуртки та сфедеровані товариства заохочувати жінок до членства в кооперативах, працювати на підтримку українського кооперативного руху. Кожна філія Союзу Українок за погодженням з місцевими

кооперативними осередками зобов'язувалась впродовж двох місяців скликати жіночі збори, щоби обговорити програму і завдання жінки для популяризації і розвитку кооперації.

Товариство «Союз Українок» разом із товариствами «Просвіта», «Сільський Господар», враховуючи потреби в сільськогосподарській освіті жіноцтва на селі, організовували куховарські курси. «Проводилися також курси взірцевих господинь, крою і шиття, килимарства, вишивок. Для вдосконалення грамотності, пізнання рідного краю функціонували освітньо-виховні курси. Заходами Союзу українок у Березові Нижньому Коломийського повіту були організовані освітньо-кооперативно-господарські курси, на яких подавалися загально-освітні (література, гігієна, право, жіноче питання), кооперативні, сільськогосподарські відомості. Водночас значна увага зверталася на загальне виховання, звички товариського співжиття й «шляхотної співпраці», влаштовувалися товариські зустрічі й чайні вечори. Тримісячне навчання на курсах було для жінок справжнім народним університетом. Товариство «Союз Українок» влаштовувало також курси підготовки курсисток для проведення організаційної, культурно-освітньої, господарської діяльності у філіях, гуртках товариства, гуртках жіночого позашкільного «доросту»» [125, с. 22].

Зразком для українських фахових шкіл був заснований клубом руських жінок (1901 р.) кооператив «Труд», де навчали крою, шиття, куховарства та викладали загальноосвітні предмети дівчатам після 14 років. Подібні заклади виникали в

багатьох містах, утворювалися фахові школи й кооперативи для жінок, які відкривали окремі греко-католицькі парафії.

Крім домашніх справ (ведення господарства, виховання дітей) жінка, за словами І. Блажкевич, «має обов'язок брати живу участь в культурно-освітній праці, а також у ділянці народного господарства, якого підставою має бути кооперація».

З метою проведення організаційної, культурно-освітньої й господарської діяльності товариство у своїх філіях і гуртках товариства та гуртках жіночого позашкільного «доросту» влаштовувало різні курси підготовки для жіноцтва. Зусиллями гуртка «ідейних одиниць інтелігентного жіноцтва» та за почином і допомогою Митрополита Шептицького у 1928 році у Львові було засноване товариство українських робітниць «Будучність». Товариство настільки активно включилося в роботу, що уже впродовж короткого часу об'єднало навколо себе понад тисячу осіб. Секції товариства, які почали створюватися при парафіяльних церквах міста, головним своїм завданням вбачали організацію і опікування прислуги у своєму окрузі, піклування про навчання і освіту населення.

Жіночі товариства значну увагу приділяли формуванню національної свідомості населення. Аналіз архівних матеріалів засвідчує, що одним з найкращих засобів цієї діяльності були національні свята, «коли усіх учасників пронизує одна думка, коли усі гуртуються біля одної ідеї, що їх лучить в одну велику українську родину» [219]. Заходами товариств проводилися свята по вшануванню Тараса Шевченка,

Івана Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, Наталії Кобринської. Вони супроводжувалися промовами, зачитуванням рефератів, виступом хору, декламаціями віршів та інсценізаціями.

Невідкладною справою для жіноцтва було плекання рідної мови. Жінка є першою вчителькою своєї дитини, яка передає наступному поколінню – рідну мову. На жаль, не всі матері цю велику місію виконували як слід через брак освіти та належний рівень знання мови.

Означена проблема активно обговорювалося на багатьох з'їздах, а також на Українському Жіночому Конгресі. У резолюції останнього зазначалося, що «національним обов'язком та питанням чести, й гідності кожної громадянки мусить бути не лише оборона прав української мови на кожному кроці, але й плекання чистоти й краси рідної мови» [17, с. 2].

Товариство «Союз Українок» видало «обіжник», в якому Головний Виділ закликав філії підтримати всіма засобами акцію плекання рідної мови. З цією метою їм доручалося «передплачувати журнал «Рідна Мова»; ширити журнал «Рідна Мова» між членами «С. У.»; зацікавити акцією плекання рідної мови членів «СУ», головно членів освітньої секції та молодь і подбати про заснування при філії «С.У.» окремого гуртка плекання рідної мови» [17, с. 2].

Окрім створення і зростання чисельності жіночих організацій на території Західної України, все більше жінок стали брати участь у діяльності різноманітних громадських організацій. Для прикладу, залучались до роботи у «Просвіті», Українському педагогічному товаристві, «Руській бесіді»,

кооперативі «Народна торгівля» та ін. Діяльність жінок у цих товариствах, як правило, прямо не була пов'язана зі специфічно феміністичними завданнями, але об'єктивно сприяла новому психологічному сприйняттю жінки у суспільстві.

Головною метою цих товариств було формування нового типу української жінки, національна просвіта українства, боротьба за національне та соціальне звільнення народу в ім'я побудови демократичного суспільства. Жінки активно займалися педагогічною діяльністю: створювали школи, викладали в сільських навчальних закладах, займалися дошкільним вихованням дітей. Як члени громадських організацій вони брали активну участь у відкритті сільських бібліотек, проведенні народних читань тощо.

«Великий відсоток неграмотних жінок на початку ХХ століття (у Східній Галичині – 69,7%, в Західній – 30,6% віком від 12 до 21 року був однією з причин культурної відсталості, господарської «нужди» й політичної неволі українського народу» [156, с. 56]. Саме тому предметом діяльності усього українського громадянства, зокрема жіноцтва стала цілеспрямована послідовна боротьба з неграмотністю.

Головним своїм завданням філії і гуртки «Союзу Українок» ставили мобілізацію жіноцтва для навчання грамоти неписьменних. Вони організовували для молодих жінок курси. Однак, влада не скрізь підтримувала діяльність товариства. У такому випадку у тих місцях навчання проводилося за гуртковою системою. Кожна інтелігентка повинна була навчити письма хоча б одну неграмотну жінку. Подібні заходи проводилися й іншими товариствами Українських

Жінок, жіночими секціями «Просвіти», «Рідної Школи» тощо.

З метою забезпечення матеріального становища більшості жінок та сприяння піднесенню їхньої культури й освіченості товариство «Союз Українок» завжди було у пошуку для жіноцтва нових сфер діяльності. Зі сторінок «Діла», «Нового Часу», «Народної Просвіти», на з'їздах і в «обіжниках» товариства постійно лунали заклики до боротьби за національне та соціальне звільнення народу, які давали відчутні результати.

Зразком для українських фахових шкіл був заснований клубом руських жінок (1901 р.) кооператив «Труд», де навчали крою, шиття, куховарства та викладали загальноосвітні предмети дівчатам після 14 років. Подібні заклади виникали в багатьох містах, утворювалися фахові школи й кооперативи для жінок, які відкривали окремі греко-католицькі парафії. Крім домашніх справ (ведення господарства, виховання дітей) жінка, за словами І. Блажкевич, «має обов'язок брати живу участь в культурно-освітній праці, а також у ділянці народнього господарства, якого підставою має бути кооперація» [43, с. 2].

Головний Виділ «Союзу Українок» закликав свої філії, гуртки та сфедеровані товариства скерувати планову діяльність на підтримку кооперативного руху, заохочення жінок до членства в українських кооперативах. Протягом двох місяців кожна філія «Союзу Українок» за погодженням з місцевими кооперативними осередками мала скликати жіноче зібрання, на якому зачитати реферат про завдання

жінки у розвитку кооперації. Товариства «Просвіта», «Сільський Господар», «Союз Українок», враховуючи потреби в сільськогосподарській освіті жіноцтва на селі, організовували куховарські курси. Проводилися також курси взірцевих господинь, крою і шиття, килимарства, вишивок.

Для вдосконалення грамотності, пізнання рідного краю проводилися освітньо-виховні курси. Заходами «Союзу Українок» у Березові Нижньому Коломийського повіту були організовані освітньо-кооперативно-господарські курси, на яких подавалися загальноосвітні (література, гігієна, право, жіноче питання), кооперативні та сільськогосподарські відомості. Крім того, зверталася увага на загальне виховання, звички товариського співжиття й «шляхотної співпраці», влаштовувалися товариські зустрічі й чайні вечори. Тримісячне навчання на цих курсах було для слухачів справжнім народним університетом [43, с. 2].

Отже, український жіночий рух, який розвивався на західноукраїнських землях, ще до початку Другої світової війни «пройшов шлях цілісного ідейно-теоретичного та організаційного структурування». Так, домінуючою була концепція ліберального фемінізму. Вона тісно поєднувалася із завданням національно-визвольної боротьби. Ще однією із характерних рис жіночого руху було формування організаційної структури, яка за типологією була подібна до тогочасних європейських аналогів.

Зокрема, різнобічна діяльність Наталії Кобринської залишила помітний слід в історії української культури та педагогіки. Її життєвим кредо

був «вплив на розвій жіночого руху через літературу». Кращі її твори стали цінним надбанням української літератури, а культурно-громадська, перш за все, феміністична діяльність – неповторною сторінкою в історії вітчизняного суспільно-демократичного руху. Саме Наталя Кобринська була зачинателькою феміністичного руху. Вона всіляко допомагала жінкам, вселяла в них впевненість у собі, надихала на діяльність у культурній сфері, суспільно-політичному житті, в якому на той час брали участь лише чоловіки, а жінок зовсім не допускали. Вона вірила, що з допомогою літератури можна пробудити свідомість жінок, покращити умови їх життя.

Як бачимо, центральною в жіночому русі України була концепція самозахисту. Її сутність полягала в тому, що діяльність жіночого руху базувалася на самодопомозі в сфері професійної діяльності, взаємній підтримці і допомозі в процесі отримання знань, покладанні на власні сили, самовихованні, самоемансипації, трансформації суспільних поглядів на жінку, вимозі виборчого права тощо. Уже на самому початку розвитку жіночого руху спостерігалось надмірне прагнення до єдності жінок обох частин України. Виданням жіночого літературного альманаху «Перший вінок» відкривається історична сторінка єднання галичанок і наддніпрянок. Свою допомогу у цій справі надали письменниці як Західної, так і Східної України під керівництвом уже згаданих вище громадських діячок Олени Пчілки та Наталі Кобринської.

Таким чином, аналіз діяльності українських жіночих товариств України показує, що спільним

завданням для них була національна спрямованість, формування національного світогляду, національної самосвідомості, розуміння того, що освіта є єдиним справжнім і виправданим шляхом, який допоможе людині адаптуватися до соціуму і сповна реалізувати усі свої здібності.

4.3. Педагогічно-просвітницька діяльність Сестер Василянок

Жіночі об'єднання релігійного спрямування особливо виділялись серед організованого українського жіноцтва. Зокрема, вагомий вклад в освітньо-культурний поступ українського народу здійснили Монахині Чину св. Василя Великого, який зародився у Римській імперії. Засновницею жіночих василіанських монастирів була сестра св. Василя Великого св. Макрина (328–379 рр.). [126, с. 66].

«Основний акцент у педагогічній діяльності Сестер Василянок було поставлено на релігійне і національне виховання. Вони дбали, щоб вихованці пізнали усе, що своє, що рідне, що народне, що святе кожному народолюбцеві. Монахині Монахині Чину св. Василя Великого засновували захоронки, вселюдні, виділові, фахові школи, учительські семінарії, гімназії, інститути, інтернати, в яких активно займались вихованням українських дітей, поступово залучаючи їх до народних традицій, звичаїв і обрядів, створюючи сприятливі умови для вивчення ними виховної мудрості рідного народу, його національної специфіки» [201, с. 307].

Перший жіночий монастир св. Ірини заклали у 1037 р. за правління князя Ярослава Мудрого. Від початку XIX ст. і до 80-х років того ж століття у Галичині було два жіночі василіанські монастирі – у Словіті та Яворові. Згодом такі монастирі постали у Львові, Перемишлі, Станіславові (1906), Ужгороді (1921 р.), Пряшеві (1922 р.). За кордоном – у Філадельфії (1912 р.), Клівленді (1921 р.), Крижівці (1917 р.) та Шіді (1920 р.) [40, с. 75–76].

Перш, ніж перейти до характеристики гімназії Сестер Василянок у Львові, варто розкрити історичні причини, передумови та обставини, в яких вона створювалась; проаналізувати інформацію щодо долю її монастирів у Галичині. На той час Галичина внаслідок першого поділу Польщі (1772 р.) перебувала під владою Австрії.

Лев Василь працював учителем української літератури у гімназії Сестер Василянок у 1930–1939 роках. Він пише, що «у 1774 р. було 12 або 10 осідків (монастирів) Сестер Василянок у Східній Галичині». За особливим розпорядженням для Галичини, монастирі Сестер Василянок «мали бути злучені з їх львівським монастирем. Хоч через брак приміщень цієї концентрації не здійснено, проте заборонено приймати дівчат до новіціату (урядове рішення з 29.VI. 1784 р.) через що... засуджено монастирі Сестер Василянок на ліквідацію» [87, с. 17].

Збереження подальшого існування цих монастирів для греко-католицької Церкви в Галичині відбулося саме завдяки ідеї виховання і навчання дівчат.

У грудні 1804 року львівський єпископ Микола Скородинський подав прохання до губернатора

Галичини з метою об'єднати Словітський та Яворівський монастирі в один і заснувати в ньому виховну установу для дівчат. Можна припустити, що лише «через брак відповідних учительських кваліфікацій серед тодішніх Сестер Василянок» [87, с. 18] таке прохання не могло бути задоволеним відразу. Лише у 1821 році уряд дав згоду митрополиту Михайло Левицькому на відкриття у Словіті і в Яворові двох монастирів Сестер Василянок. Однак монахиням поставили певну умову, щоб вони повністю присвятили себе вихованню молоді.

«У 1825 році Сестри Василянки заснували в Словіті перший інститут для дівчат народної школи, коли вони відкрили народню, мабуть 4-клясову школу» [87, с. 18]. Спочатку Сестри туди приймали дівчат з інших місцевостей, забезпечували їх житлом в інституті при монастирі. Згодом почали приймати і місцевих дівчат. В інституті навчалось від 6 до 8 дівчат – доньок греко-католицьких священників, діти інших суспільних станів і діти римо-католицького обряду. З кожним роком їх кількість зростала, і в 1868 їх уже було 16.

Щодо навчальних предметів, то поряд з традиційними дисциплінами дівчата вивчали історію Руси, французьку мову, гру на фортепіано і навіть танці [40, с.117–118]. Ця школа існувала до 1881 року. Згодом Сестри Василянки зі Словіті почали вести «народню» школу у Львові, разом із якою вони відкрили і дівочий інститут. Виділова (народна) школа перестала існувати у 1889 р. через незначну кількість учениць, через брак фондів, оскільки вчителі працювали безкоштовно і не вистачало

кваліфікованих монахинь. Але після закриття виділової школи у Львові інститут для дівчат по вул. Зибликевича продовжував працювати при монастирі. Його мешканки ходили до народних шкіл та до учительських семінарій, а монахині давали їм знання в інституті, з тих, так званих домашніх предметів, які у школі не вивчались, так званих домашніх предметів. Це були українська мова, музика, спів, ручні роботи, релігія, декламація, література, історія і географія Руси, гра на фортепіано, на цитрі і промова учениці (ораторське мистецтво). Інститут проіснував до 1911 року, оскільки «Народний Дім» забрав від Сестер Василіянок приміщення по вул. Зибликевича. У 1917 році монахиням повернули те ж саме приміщення, і вони знову відновили його діяльність з 1918 до 1933 р. З 1893 року було поширено обсяг домашніх предметів.

Варто також зупинитися на заслугах о. Луки Цибика, пароха Бучача і о. Пилипа Дячана щодо заснування у 1860 році школи для дівчат. За згодою духовенства вони перевели збірку на фонд майбутньої школи. О. Цибик подарував для Народного Дому, що знаходився у Львові, власний дім у Бучачі. Управа Народного Дому також купила за кошти зі збірки помешкання у Бучачі [87, с. 18]. Львівська Консисторія пропонувала монахиням зі Словіти вести школу й інститут для дівчат в Бучачі, але Сестри Василіянки «плянували відкрити таку школу в Тереховлі» [87, с. 19]. В результаті чого ані сестри не відкрили школу, ані дім, подарований о. Цибику, не відповідав усім вимогам школи, і тому Народний Дім змушений був продати ті помешкання та «за ці гроші

закупив реальність і будинок у Львові при вул. Зиблікевича ч. 24 (згодом 30)» [87, с. 19].

Цілком очевидно, що народна школа та Львівський інститут «послужили основним чинником відкриття української дівочої гімназії, брак якої відчувало суспільство на початку ХХ ст.» [134, с. 72].

Освіта дівчат обмежувалась до 1880 року виділовою школою і до кінця ХІХ століття – вчительською семінарією. Якщо учениці хотіли закінчувати гімназію, то мусили «вчитися приватно й при кінці навчального року здавати кожную клясу зокрема, або відразу приступити до гімназійного іспиту зрілості (матури) в котрійсь державній гімназії для хлопців» [87, с. 19].

За словами доктора Василя Лева, «емансипацію українського жіноцтва в Галичині започаткувала Наталія Кобринська, заснувавши «Товариство руських Женин» у Станіславові в 1884 році. З того часу емансипація українського жіноцтва поступила наперед. Українські дівчата хотіли студіювати в університетах, а для цього треба було закінчити гімназію. Цією справою зайнявся спершу «Клюб русинок» у Львові, а зорганізування першої української дівочої гімназії віддано в руки вчителів академічної гімназії. Саме з початком 1906 р. створено комітет для тієї мети, головою якого став о. проф. д-р Спиридон Кархут, класичний філолог, а секретарем проф. д-р Остап Макарушка, що його жінка Євгенія була секретаркою «Клубу Русинок»» [87, с.20].

Вагомий внесок у формуванні духовності молоді належить митрополиту Андрею Шептицькому. З тих пір, як він став у 1899 р. станіславівським єпископом,

у 1900 році – архієпископом і львівським митрополитом, відразу звернув увагу на шкільництво і виховання молоді.

А. Шептицький виділявся щедрістю і мудрістю. Опікувався діяльністю Українського Тайного Університету у Львові (1920–26 рр.). «Як добрий і люблячий батько, поблажливий для своїх дітей, так Митрополит був вибачливий до нашої ідейної молоді. Вона тішилася особливою любов'ю у свого Покровителя. Він підтримував її щедро, здібніших висилав на свій кошт на студії закордон. Та коли виникала потреба, по-батьківськи остерігав і повгамовував. Він повчав: «Не зривом одної хвилини, але безупинним трудом і многими жертвами аж до крові і смерті багатьох поколінь підноситься нарід. І молодь розуміла свого Пастиря. Він був для неї найвищим авторитетом» [87, с. 12].

Митрополит Шептицький активно опікувався сиротинцями й бурсами та інтернатами для молоді. «Добро й майбутнє молоді було Його журбою, цікавився нею, допомагав тим, хто потребував, бував навіть на шкільних імпрезах, на всіх майже сокільсько-спортивних і рідно-шкільних здвигах на площі Сокола Батька. Тоді молодь незвичайно раділа появою улюбленого Митрополита, горнулася до нього, подібно як і сироти, що їх часто закликав до себе Митрополит разом із опікунами. Він випитував їх про їхнє життя, їх настрої, потреби. Завжди допомагав їм, втирав із їхніх облич сирітські сльози» [87, с. 12].

Коли польська влада дала відмову щодо вступу нашій молоді до високих шкіл у Львові, А. Шептицький організував для молоді богословські

студії в рамках Духовної Семінарії при вул. Коперніка ч. 36 і доручив станіславівському і черемиському єпископам заснувати такі самі богословські семінарії. Згодом, на початку 1920-их рр., він заснував у Львові Богословську Академію та Мистецьку школу.

Усі заклади, які відкрив Митрополит А. Шептицький – «Просвіта», «Рідна школа», «Наукове Товариство ім. Шевченка», «Національний музей», «Народна лічильниця», завдячували йому за щедрі моральну й матеріальну допомогу й підтримку.

Особливо опікував Митрополит Андрей середні школи, віддані під провід Сестер Василянок.

У 1906 році Крайова Шкільна Рада надала дозвіл на відкриття першої української дівочої гімназії класичного типу, яка проіснувала у Львові до 1939 року і була однією «з найстаріших українських середніх шкіл, що виховала сотні українських дівчат, стимулювала емансипаційні ідеї серед нашого жіноцтва, дала їм підставову освіту й підготовку до високо шкільних студій, дала їм основи громадянського виховання, глибину національних і громадських почувань та переконань, прищепила в них глибоку віру, дала матерей, суспільних і професійних працівниць на різних полях нашого життя, в численних збудила нахил до наукової праці, підсилила мистецькі вподобання та ідеї, вказала шлях до праці на літературній ниві, вказала шлях до жертвенної праці для народу дорогою самовідречення» [138, с.7, 21].

Згодом меценат Андрей Шептицький заснував і семінарію, «для якої раніше засновано народню школу вправ, де вчилися в більшості діти з сиротинця. Він

подбав про духовний і педагогічний провід і для гімназії, і для семінарії. Постійно цікавився станом і методами навчання й виховання та поступами учениць, з якими, як і з дітьми народних шкіл, був у постійному контакті. Часто бував він у цих школах та заведеннях, головню під час матури. Прикликав до себе молодь, з якою проводив розмови, довідувався про її поступи в школі, про її «болі та жалі», повчав її, радив і підмагав і морально, і матеріально» [87, с. 12].

Про цю гімназію читаємо в Календарі «Просвіти» за 1908-ий рік: «Є це єдина женська руська гімназія і в ній обов'язує той сам плян науковий, що і в гімназіях мужеських публичних і ті самі приписи щодо приймавання учениць. Оплата учениць місячна 20 корон, інтернати СС Василянок дістають знижку до половини» [87, с. 21].

Зазначимо, що паралельно з жіночою гімназією Сестри Василянки почали вести другий інститут для дівчат тієї гімназії по вул. Длугоша, 17, в будинку якого розміщувалася і гімназія. Його можна було назвати гімназійним інститутом. У 1912 – 1918 роках інститут знаходився по вул. Потоцького, 95, а з 1918 до 1939 року гімназійний інститут знову був по вул. Длугоша, 17, де 1928 р. побудували другий поверх, який згодом повністю зайняв інститут. На першому поверсі знаходилося приміщення фахової школи.

Відомо, що у повоєнний час в інституті число учениць сягало 40–45, у 1928 році – 80. З того часу були в інституті й учениці фахової школи Сестер Василянок. З 1933 року деякі помешкання інституток зайняли монахині, і кількість дівчат знову зменшилася до 40–45.

Інститут утримувався за рахунок батьківських коштів. Оплата була різною. Настоятелькою інституту (за повноваженням ігумені) у післявоєнний час була Мати Марта Тесняк, яка допомагала дівчатам у навчанні і вихованні. Окрім цього, монахиня Мати Марія Копистянські за окрему плату вчила інституток гри на фортепіано. Вчили тут також і церковному співу.

Більш детально слід звернути увагу на релігійне виховання в інституті. Для інституту завжди була відчинена домашня молитовниця, і дівчата щодня слухали Службу Божу. У 1929 році було засновано Марійську дружину «Входу в храм Пречистої Діви Марії», до якої належали всі інститутки. З дня свого заснування вона канонічно об'єдналася з Марійською Дружиною студенток. Але у 1933 р. студентська Марійська Дружина стала самостійною і її було «агреговано до римської «Пріма Примарія».

Студентська Марійська Дружина і надалі «користувалася прихильністю й гостинністю монастиря і мала в ньому до розпорядження гарну домівку і молитовницю». До неї входило до 40 студенток. Вони активно займалися різнобічною діяльністю: проводили «спільні Богослужби, адорації Найсвятіших Тайн, роздумування, сходуни членок з конференціями отця Проповідника Лучинського, а згодом о. І. Назарка, Чину св. Василя Великого, чи з доповідями членок або запрошених доповідачів спеціалістів, щорічні замкнені реколекції, улаштування свят в честь Пречистої Діви Марії, відбування прощ, участь у загальних католицьких і національних працях» [87, с. 33].

З приходом більшовицької влади у вересні 1939 р. були зліквідовані всі василіанські школи як релігійні виховні інституції. Уся молодь залишилася по вул. Длугоша у католицькій середній школі. Але дівчата «не позбулися своїх релігійних і національних почувань» [87, с. 12–13]. Вони тісно підтримували зв'язок зі своїм Покровителем Митрополитом, постійно його відвідували, розповідали усі шкільні новини. Той у свою чергу давав молоді певні поради і ставив перед нею відповідні завдання.

У дні св. Андрея у школі організовувалися святкові концерти, підготовлені учнями при допомозі ігуменату, дирекції, учителів. Таким чином дівчата віддавали свій низький уклін і почуття вдячності Великому Покровителеві; виявляли йому глибоку шану тому, що Покровитель віддав всього себе служінню народові. Митрополит завжди приходив на урочистості, на яких молодь вшановувала його промовами, декламаціями і співами [87, с. 13]. День св. Покрови (14.X) Андрей Шептицький встановив шкільним святом. У «це свято молодь обходила свого Покровителя Великого Митрополита» [87, с. 14].

Щодо першої гімназії Сестер Василянок, то спочатку одна із кращих жіночих гімназій знаходилася на вул. Супінського (колишній «Академік»), а в 1926 році її перенесли у нове приміщення по вул. Длугоша № 17 а. Учениця гімназії Віра Мандзюк-Лопушанська у своїх спогадах пригадує, що «поруч із гімназією, на одному подвір'ї був гарний будинок з терасами, в якому жили гімназистки і знаходилась трирічна т.з. фахова школа, яку вели Сестри Василянки, а навчали в ній крою,

шиття, гачкування, вишивання і кухарства. Виходили з неї прекрасні господині – пані домів» [89, с. 119].

Гімназія Сестер Василянок була приватною. За навчання щомісяця учениці платили 45 злотих. В гімназії був створений Батьківський комітет, куди входили матері дівчат, які чергували кожний день, займалися шкільним буфетом, допомагали в організації різних вистав, концертів, шкільних забав тощо [89, с. 121].

Настоятелькою гімназії і цієї школи була в 30-х роках Ігуменія-мати Марта Лесняк, першим директором – о. Спиридон Кархут у 1906/07 – 1908/09 і в 1912/13 навчальних роках, далі – Юліан Левицький у 1909/10 – 1911/12н.р, та у 1913/14 – 1919/19 н.р. – отець Теодозій Лежогубський, радник митрополичої Консисторії, член п.к. Львівської заміської, окружної шкільної ради. Помер в березні місяці 1919 року. Потім, з 1919 до 1921 р. посаду директора займала Мати Василя Мотюк, ЧСВВ. З 1921 до 1934 – академік доктор Василь Щурат, знаний поет, письменник і академік Київської Академії Наук, учитель державної гімназії ім. К. Шайнохи у Львові. Оскільки Василь Щурат виконував обов'язки ректора Тайного університету, його заступником вважався Володимир Андріанович – учитель філії Академічної гімназії. Власником гімназії був монастир Сестер Василянок на вулиці Зибликевича № 30 Василь Щурат у свій час попав в немилість польським властям, так як не хотів присягати на вірність Польщі. Щоб уникнути цієї присяги, змушений був, при допомозі Митрополита Шептицького, стати директором гімназії [89, с. 89, 121].

З великим задоволенням Віра Лопушанська згадує про Северину Парилле, учителя історії української літератури: «Була це дуже гарна людина, з високою культурою, прищепила вона нам любов до української мови, до рідної української літератури, давала нам вказівки і добрі поради, наставляла нас на життєвий шлях. Успішно, крім педагогічної, займалася суспільною роботою, і за цю роботу заслужувала на велику любов і пошану всієї суспільності, зокрема всіх учениць гімназії» [89, с. 121].

Релігію в гімназії викладав о. Леонід Лужицький – суворий і вимагаючий катехит, одночасно професор Богословської Академії [89, с. 121]. У 7-му класі релігію викладав о. Іван Ждан – січовий стрілець, учасник визвольних змагань на Україні. У 1941 році загинув від рук більшовиків. Третім катехитом був о. Горникович.

Усі вчителі гімназії працювали не покладаючи рук і своєю активною діяльністю намагалися одночасно виховати справжніх громадян, впливаючи на розвиток духовності, свідомості і самосвідомості молоді, й дати ученицям відповідні знання.

Аналіз діяльності Гімназії Сестер василіянок переконує у тому, що в історії жіночої гімназії прийнято виділяти такі три періоди: 1. До Першої світової війни 2. Під час Першої світової війни. 3. Після Першої світової війни.

Щодо першого періоду, який характеризує діяльність гімназії до Першої світової війни, можна сказати, що у 1906/7 навчальному році навчалося 35 дівчат: у підготовчому класі – 7 учениць, у першому – 28, з них, дочок священників – 24, світської інтелігенції

– 11. Латинська мова тут викладалася з першого класу, а грецька – з третього. У 1913/14 навчальному році гімназія налічувала 164 учениці і 14 учениць підготовчого курсу та мала вже вісім класів.

У червні 1914 року під керівництвом шкільного інспектора Івана Копача і в присутності Андрея Шептицького відбувся перший іспит зрілості, який здавали Олеся Глібовицька та Ірина Лежогубська, пізніше вчителька німецької мови в гімназії Сестер Василянок у 1925/26 – 1933/34 навчальних роках.

Перед Першою світовою війною в гімназії працювало лише 2 сестри – Мати Віра Слободян, учителька «підготовної кляси та каліграфії в 1 кл. і співу» і Мати Христина Карп'юк, учителька «ручних робіт в підготовній і I клясах». Окрім того викладали Олена Бережницька, учителька природознавства, і ще 10 світських учителів, які одночасно були професорами української академічної державної гімназії. Цей факт надавав навчальному закладові слави і довіри з боку батьків [87, с. 22].

Уже в перший навчальний рік свого існування гімназія була перевірена крайовим інспектором середніх шкіл Іваном Левицьким. За результатами перевірки заклад отримав повне право на існування на весь час «За польської влади гімназія мала до 1930 р. право прилюдности «а» (повне), а далі тільки право прилюдности «б» (обмежене)» [87, с. 24–25].

Відомо також, що гімназія та інститут для дівчат знаходилися у двох будинках – партерному і одноповерховому, які покійний митрополит і кардинал Сильвестр Сембратович, будучи професором львівського університету, придбав собі у

власність. З них він «створив собі фундацію, під управою кураторії». Метою фундації була допомога убогим дівчатам у школі» [87, с. 25]. Згодом ці будинки стали власністю Сестер Василянок.

Варто зазначити, що монастир мав певні обмеження щодо кількості утримування в інституті дівчат, оскільки не вистачало приміщень. Якщо спочатку їх число сягало щорічно 6-ти учениць, то у 1934 році Митрополит Ординаріат зменшив їх кількість до 4.

У 1912 році «Народний Дім» відібрав від Сестер Василянок дім і церкву по вул. Зибликевича, і таким чином для монастиря був куплений інший будинок по вул. Потоцького, 95, який побудувало Українське Педагогічне Товариство для бурси, але через фінансові труднощі мусило його продати. Отже, гімназія по вул. Длугоша, 17 знаходилась тільки до кінця 1911/12 навчального року. Далі, до 1918 р. вона розміщувалась по вулиці Потоцького, 95, у 1918/19 н.р. – по вул. Супінського, 21 [87, с. 25].

Щодо діяльності гімназії Сестер Василянок у Львові під час Першої світової війни, можемо констатувати, що у 1914/15 н. р. навчання у цьому закладі було відмінене, так як Львів знаходився під окупацією царської армії, і частина приміщення гімназійного будинку була віддана під військову лікарню. Про 1915/16 н.р. немає ніяких відомостей, оскільки звіт за той час відсутній. У 1916/17 і 1917/18 навчальних роках навчання відновилося «у вісьмох клясах». У листопаді 1918 р. навчання у львівських колах було припинено, і лише у березні 1919 р. на похороні директора о. Лежогубського поширилася

звістка про швидке відновлення навчання у гімназії СС Василянок. Але така звістка була надзвичайно небезпечною, оскільки «до кінця квітня Львів був ще під засягом української артилерії» [41, с. 539].

У 1918/19 н.р. навчання проходило постійно. Хоча, за словами однієї із учасниць ювілейного з'їзду, який відбувся за ініціативи д-ра Василя Лева, навчання здійснювалося лише на початку навчального року по вул.Супінського, потім було перерване українсько-польською війною, що почалася 1 листопада 1918 року. Згодом, навесні 1919 р. навчання в гімназії було відновлено і у 1919/20 н.р. заклад налічував 289 учениць і 54 приватистки [87, с. 26].

Директором гімназії під час Першої світової війни був о. Т. Лежогубський, після його смерті – Мати Василя Мотюк, ЧССВ, вчителька природознавства і математики в «нижчих клясах». Вона була директором лише формально і значну частку роботи в гімназії взяв на себе проф. Володимир Андріянович, учитель математики до 1922/23 н.р. [87, с. 27].

Під час війни також був суттєво змінений учительський склад. Окрім 27-ми членів сталого учительського колективу, до гімназії увійшло ще 7 жінок-учителів і 3 Сестри Василянки (Мати Софронія Ерделлі, учителька латинської і грецької мов; Мати Марта Лесняк, учителька ручних робіт у 5 відділах; Мати Северина Парилле, учителька української і польської мов та історії) [87, с. 27–28].

Восени 1926 року приміщення Академічного Дому було повернуте НТШ, а сестри Василянки переїхали у власне новозбудоване двоповерхове сучасне приміщення по вул. Длугоша, 17. Першим повоєнним

навчальним роком у Галичині вважають 1920/21. У 1923 році Наукове Товариство ім. Шевченка видало «Пропам'ятне письмо...» окремо на українській, французькій і німецькій мовах.

Заслуговує на увагу той факт, що Сестри Василянки активно почали збирати кошти на будівництво окремого будинку для гімназії, оскільки, як ми уже зазначали, вона знімала приміщення в одній із частин Академічного Дому, котрий потрібно було до вказаного терміну віддати для студентської молоді. До цієї благодійної акції долучився також митрополит Андрей Шептицький, який пожертвував на будівництво значну суму грошей: 3150 американських доларів, грішми 2409 американських доларів та 8000 швейцарських франків. У 1925 році було збудовано нове приміщення спеціально для гімназії Сестер Василянок [87, с. 30–31].

Значна увага у гімназії приділялась позакласній виховній роботі. Так, д-р Лев Василь пригадує, що «в гімназії було ведено також позашкільне виховання і навчання, з допомогою самостійних гуртків» [87, с. 31]. В окремих класах існували «наукові кружки»: математичний, історичний, філологічний та природничий, якими керували вчителі-предметники, а також хімічна лабораторія.

Дуже добре розвивався науковий кружок ім. Лесі Українки, під керівництвом директора д-ра Василя Щурата, з допомогою вчителів Миколи Матієва-Мельника і д-ра Василя Лева. До цього кружка належали учениці вищих класів (5-8), а активно працювали учениці 7 і 8 класів. Метою цього

наукового гуртка було поширення відомостей з історії рідної літератури і культури

У 1911 у цій гімназії Олена Степанів організувала «Пласт». Вона була на той час «абсолювентка учительської семінарії Українського Товариства у Львові, згодом д-р Степанів-Дашкевичева, учителька географій й історії цієї гімназії після війни» [87, с. 31].

Окрім цього в гімназії існували пластова крамниця, змінена на кооперативну крамницю та кружок прихильників пташок і рослин для наймолодших учениць. Існував у школі [87, с. 31] й етнографічний музей, створений за ініціативи її завідувачки – Матері Северини Парилле. У музеї знаходився увесь, зібраний з різних країв, український жіночий народний одяг, предмети щоденного вжитку й жіночого господарства. «У 1936 році Мати Северина поїхала зі своїм музеєм в Америку і там, в Сан-Франціско, відкрила національний музей України, де і залишила масу своїх експонатів, які там щасливо донині збереглися» [89, с. 121]. У жодному музеї Львова не залишилось ніяких експонатів із етнографічного музею. Після ліквідації монастиря Мати Северина жила у сестри їхнього Патріарха, кардинала Йосифа Сліпого, де і померла у п'ятидесятирічному віці [89, с. 121].

У 1934 році на свято «3-го Мая» не прийшли до школи жодна з учениць з вищих класів (6–8). З цього приводу були великі неприємності, через які директору д-ру В. Щурату довелося піти на пенсію. Гімназія повністю втратила «право прилюдности, так що всі матурантки з 1935 року здавали «карну»

матуру з усіх 8 предметів, «кожна, без огляду на їх знання». Крім того всі учениці одержали на свідоцтвах 1934 р. запис поведінка «відповідна» [87, с. 31]. У 1936 році «карну» матуру в гімназії було відмінено.

На кожне свято і в неділю в гімназії відправлялася Служба Божа (екзота), яку обов'язково мали відвідувати всі учениці гімназії. Під час великого посту три дні було відведено «на ре колекції, на ведення яких були запрошені отці Василяни або редомптористи з Бельгії». Після її закінчення всі приступали до сповіді св. Причастія [89, с. 124].

Проводилися також святкові концерти з нагоди дня народження засновника гімназії, концерти в честь Т. Шевченка, І. Франка. Учениці організували в театрі Народного Дому виставу «Назар Стодоля», Святого Миколая, Андріївські вечорниці. Організували дівчата й шкільні забави разом із чоловічими гімназіями «Головної» і «Філії».

Таким чином, гімназія давала молоді не лише глибокі знання, але формувала основи морального виховання, певний світогляд; виховувала любов до всього прекрасного, рідної мови, українського народу; пробуджувала в неї патріотичні почуття, сприяла згуртованості своєї національної спільноти.

Монахині Василянки Словітського монастиря (Львівщина) організували приватні підготовчі курси. Тут вивчали біблійну історію, катехизм, польську, українську, німецьку мови, числення «з пам'яті і на письмі, географію, історію світську і натуральну (природописні науки), ручні роботи. Мова навчання спочатку була німецька, частково польська, а згодом, власне, українська [40, с. 96].

Активну виховну діяльність проводили сестри ЧСВВ у Яворівському монастирі. Вони заснували дівочу школу (1847 р.), де викладались такі предмети, як у міських так званих виділових школах; учительську семінарію (1906 р.), яка була задумана як школа українська, для українських дітей; та інтернат, у якому жили вихованки [40, с. 111].

У Львові при монастирі святого Василя Великого монахині виховували дівчат у народній (вселюдній) школі (1881 р.), де поряд із традиційними дисциплінами вивчали історію Руси, французьку мову, гру на фортепіано і навіть танці [40, с. 17–18].

Після закриття школи (1890) виховна діяльність сестер обмежується інститутом (інтернатом). Інститутки ходять до міських шкіл, а монахині дають їм змогу доповнити свої знання з тих предметів, яких у школі не вчать. Це були т.зв. домашні предмети. Серед них: українська мова, музика, спів, ручні роботи, релігія, декламація, література, історія і географія Руси, гра на фортепіано, на цитрі і промова учениці (ораторське мистецтво) [40, с. 120]. Інститут з перервою між 1911–1917 рр. діяв до 1933 року.

У ході дослідження спостерігається певна еволюція виховних завдань, які ставили перед собою монахині на початках існування при монастирських навчальних закладах (кін. ХІХ ст.) та в період їх найпоширенішої діяльності (перша третина ХХ ст.). Отож, якщо спочатку сестри займались релігійним вихованням сиріт – готували їх до чернечого життя, то згодом у василіанських школах уже і світські знання могли отримати діти, в яких були батьки [66, с. 67].

Вчителі гімназії при львівському монастирі св. Василя Великого (1906 р.) працювали над тим, щоб збудити в них (учениць) ініціативу й зацікавлення «до кінцевої у пізнішому життю наукової й суспільної праці». Для досягнення цієї виховної мети у гімназії провадилась позашкільна самостійна робота. Типовою формою її організації були кружки (гуртки), виховним завданням яких полягало у поглибленні знань, які діти отримували на уроках. Для найменших учениць гімназії працював кружок прихильників пташок й рослин – «щоб збудити в них замилювання та плекання цих речей» [40, с. 128].

Таким чином тут реалізовувались основні завдання екологічного виховання. Значна увага надавалась формуванню фізичної культури учениць. Після заборони в гімназії (як і в усій Україні) патріотично-спортивної організації «Пласт» було створено спортивний кружок – задля вироблення «спортивної справності» вихованок.

Вагомим засобом формування національної самосвідомості учениць був етнографічний музей гімназії, в якому були представлені речі народного вжитку й жіночого господарства (жорна, вила, кераміка, народний одяг, шлюбні вінці тощо). [40, с. 128]. Таким чином, гімназистки могли пізнавати культуру, етнічну самобутність рідного народу, виробляти власний естетичний смак.

Історичні джерела свідчать, що позакласна робота в усіх навчальних закладах Сестер Василянок здійснювалася саме за допомогою профільних гуртків. До таких навчальних закладів також потрібно віднести фахову школу та інститут при монастирі св. Василя

Великого, вселюдну школу, учительську семінарію, гімназію, інститут при монастирі св. Макрини у Львові, семінарію та інститут для дівчат Сестер Василиянок у Станіславові, вселюдну школу та учительську семінарію Сестер Чину св. Василя Великого у Дрогобичі.

Значення гімназії Сестер Василиянок у Львові надзвичайно велике. Уся діяльність гімназії була поставлена на високому виховному й навчальному рівнях. Заклад виховав понад тисячу дівчат в релігійному й українському національному дусі, які в майбутньому доповнили ряди української жіночої інтелігенції на світовій арені. Українське жіноцтво брало активну участь у формуванні релігійного виховання західноукраїнської молоді. Деякі з них доповнили ряди українських монахинь, і їх діяльність сприяла формуванню української національної свідомості і самосвідомості. Деякі з них стали письменницями, а деякі працювали в громадянському й жіночому рухах, а також і у сфері журналістики. Деякі з них стали мученицями або ісповідницями за віру, а деякі загинули у боротьбі за краще майбутнє українського народу.

Особливий наголос ставився на формування фізичної культури учнів у поєднанні із вихованням їх моральності, сили духу (принцип калокагатії). Власне всебічний і гармонійний розвиток особистості цілком відповідав виховному ідеалу, який прагнули реалізувати українські просвітительки. Цей ідеал передбачав виховання моральної людини, яка сповідує цінності рідної релігії, національної культури, є фізично і духовно сильною, освіченою, із

індивідуальними розвинутими здібностями. Адже тільки така особистість справді здатна до вироблення адекватних мотивацій життєдіяльності згідно запитів і потреб своїх, свого оточення, колективу, земляків, народу тощо. Таким чином активно реалізовувався один із важливих принципів процесу навчання – принцип його зв'язку із життям.

Таким чином, бачимо, що Монахині Василянки здійснювали педагогічну діяльність у навчальних закладах, дбали про релігійне, національне, громадянське виховання дітей та здобуття ними загальної середньої та фахової освіти. На практиці ця педагогічно-ідейна еkleктика здійснювалась за допомогою відповідного змістово-засобового навантаження уроків та виховних заходів. Використовувався блок т. зв. домашніх (за своєю сутністю українознавчих) дисциплін, які не викладалися в існуючих школах. Виховні заходи здійснювались як у традиційних (академії, концерти, вечорниці), так і в спеціальних (Марійське свято, День Весни) формах.

Позакласні гуртки, які існували в школах відповідали віковим та індивідуальним особливостям вихованців. Для реалізації завдань національного виховання використовували етнографічний матеріал, народну культуру українського народу.

Таким чином, в інституті Гімназії Сестер Василянок основними складовими навчально-виховного процесу були релігійне виховання та виховання у молоді духовності. Учителі Гімназії виховували молоде покоління на принципах моральності та доброчесності, ставали їхніми

духовними наставниками, впливали не тільки на розум, а й на серце особистості вихованок.

4.4. Видавнича діяльність як одна із форм жіночої активності

Дослідники означеної проблеми справедливо підкреслюють, що значною мірою справі виникнення, об'єднання, зміцнення жіночого руху сприяла жіноча преса. Українську жінку вважали берегинєю української культури і духовності. Для розвитку національного руху була замало «чоловічих» часописів, тому створювалися власне жіночі. Їхня активна діяльність сприяла збагаченню громадсько-політичного життя тогочасного суспільства та давала можливість самовиразитися в соціумі.

Важливим проявом громадсько-політичної активності жінок і невід'ємною частиною жіночого руху була видавнича діяльність. Вона дала можливість не лише інформувати, повідомляти новини, а й пропагувати певні ідеї, погляди, політичні програми і тим самим формувати громадську думку щодо становища та позиції жінок у суспільстві, зацікавлювати та залучати до жіночого руху нових учасників. Без повноцінного самовираження жінок, висвітлення проблем, які їх турбують, і обговорення способів, за допомогою яких ці проблеми можна розв'язати, неможливий повноцінний розвиток соціуму, нації, держави.

Важливість періодичної преси для жінок розуміли й активістки жіночого руху в Західній Україні. Першим власне жіночим виданням були два часописи

за редакцією С. Шеховича «Лада: Письмо поучительное русским девицам и молодежи в забаву и поучение» (1853 р.) і «Русалка: Письмо для красавиць» (1868–1870 рр.), в яких висловлювались чоловічі погляди москофілів на місце і призначення жінок у суспільстві. Причиною їх появи були обставини національно-культурного та соціально-політичного життя тодішньої Галичини.

Оскільки «Товариство українських жінок», яке було засноване в 1884 році з ініціативи Наталі Кобринської у Станіславові і прагнуло популяризувати нові суспільні ідеї шляхом залучення жіночої інтелігенції до літератури, все більше схилялося до благодійництва, вона змушена була вийти з нього. Далі Н. Кобринська знайшла інші вияви популяризації жіночого руху (зосередитися на літературно-інтелектуальній царині), головним чином через видавничу діяльність.

У Відні, куди Кобринська після смерті чоловіка приїхала з батьком, вона здружилася зі студентами-галичанами, членами товариства «Січ». Одним із чільних «січовиків» був Остап Терлецький, літератор і громадський діяч, який порадив і Наталі писати оповідання. Уже в перших її творах «Пані Шумінська» або «Дух часу» (1883 р.), а згодом «Задля кусника хліба» (1884 р.) звучала незвична для тодішнього українського письменства феміністична проблематика.

Після смерті батька Н. Кобринська покинула Болехів і переїхала до Львова з метою об'єднання усіх «розварених та розрізнених» жіночих товариств в одне, створення для них статуту, вироблення

програми. Вона сподівалась, що австрійський уряд затвердить цей статут, товариство стане юридичною особою і буде мати право на певні субвенції для свого розвитку. «Лише жінки, які знають потреби суспільства, зможуть вийти з тісних понять егоїзму і посвятити свої сили загальній справі» – вважала вона. – Отож треба добиватися вищого розвою людства, пробивати світлі сліди в будуще» [42, с. 194].

Для цієї мети Н. Кобринська планувала організувати видавництво щоденної преси, за допомогою якої жінки ще тісніше об'єдналися б для боротьби за свої права. Однак її намагання не знайшли порозуміння і підтримки серед львівського жіноцтва. Це вже було молодше покоління, які дотримувалися інших засад. Не відчувши підтримки у Львові, Кобринська знову ж таки повернулася до Болехова.

Найважливішою справою у громадській діяльності Н. Кобринської була підготовка видання українського жіночого альманаху «Перший вінок» (1887 р.). Це була перша у світі антологія жіночої творчості, яку збрали, відредагували та видали жінки. Альманах був виданий у Львові в друкарні Товариства ім. Шевченка. Усі необхідні кошти на його видання надади Наталія Кобринська та Олена Пчілка. Співпраця цих жінок символізувала єдність представників західної і східної частини України, відображала близькість людей, які об'єдналися задля досягнення спільних цілей. У випуску альманаха допомагали також прогресивна газета «Діло» та відомі громадські діячі І. Франко й М. Павлик. Утвердження особистості героїнь-феміністок Н. Кобринської і О. Пчілки супроводжувалося активним пробудженням

їхньої національної самосвідомості й позначалося на подальших життєвих програмах.

Поява «Першого вінка» засвідчила, що літературний світ перестає бути монополюючим чоловічим. Однак, вихід цього збірника зазнав критики з боку різних політичних і культурних угруповань, оскільки в ньому поєднувалися ідеї фемінізму та соціалізму.

Великий інтерес мало оповідання «Пані Шумінська» (1883). Згодом воно було перейменоване на «Дух часу». Головною темою твору була боротьба старих традицій патріархального суспільства «вікового порядку» проти усього нового, яке тільки починало входити у життя. Це була спроба на прикладі головної героїні показати жіночу точку зору, жіночу перспективу на нове, що входило в життя жінки. У напруженій внутрішній роботі вона вибудовує нову систему ціннісних орієнтацій, важливими складниками якої є усвідомлення самоцінності свого «Я», готовність протистояти рутині і несприятливим обставинам (заради захисту того ж таки самотнього «Я»), пошук у собі громадської людини.

Тож утвердження особистості героїнь-феміністок як Н. Кобринської, так й Олени Пчілки супроводжується активним пробудженням їхньої національної самосвідомості, що позначається і на життєвих програмах кожної із жінок. Вибір саме такої перспективи був новим у літературі взагалі, в українській зокрема, оскільки спосіб мислення і сприймання оточення в суспільстві вважався виключно маскуліним.

Як бачимо, на сторінках альманаху «Перший вінок» відтворювалась високу духовність жінок-редакторів, письменниць, дописувачок, які усю свою діяльність спрямували на збереження української культури та розвиток національної свідомості народу.

Поступово Наталя Кобринська налагодила контакти з письменниками і громадськими діячами України М. Драгомановим, М. Коцюбинським, Б. Грінченком. На XI археологічному з'їзді у Києві вона познайомилася з організацією жіночих навчальних закладів: пансіонів, інститутів шляхетних дівчат, дитячих садочків з метою відкриття аналогічних у Галичині.

У чотирьох статтях «Першого вінка» Н. Кобринська пише про стан тогочасного жіноцтва в Галичині, про жіночий рух, про умови життя жінки з середніх верств; захищає альманах від занадто суворої критики, що з'явилася в часописі «Зоря» з його редактором Г. Цеглинським. Н. Кобринська пише «Відповідь на критику». Як пережиток минулого, вона критикує переконання багатьох людей, згідно за яким «жінка з вищою освітою не могла бути ані доброю господинею, ні жінкою, ні матір'ю» [68, с. 102], та звертається до своїх сучасниць з проханням активно включитись у боротьбу за власні права і свободу, руйнувати всілякі стереотипи.

Н. Кобринська разом із О. Кобилянською, Є. Ярошинською, У. Кравченко та ін. організує видавництво «Жіноча бібліотека». За власні кошти у Стрию видає три випуски альманаху «Наша доля» (1893, 1895, 1896), в яких намагалася переконати суспільство в тому, що організація жінок потрібна для

їх самовдосконалення і кращої праці в громаді, а також для української справи.

Тут піднімалися проблеми емансипації жінок і були надруковані статті про жіночий рух; звернення до австрійського уряду про дозвіл жінкам навчатися в університетах, що давало б їм можливість брати активну участь в громадському житті, грамотно виховувати дітей; про організацію дитячих охоронок (садків), які з'явилися у 40-і роки XIX ст. в Галичині, «ополячували українських дітей і забезпечували природний перехід їх до польської школи. На відміну від польських захоронок, українські мали оберігати рідну мову дитини, дати їй національне виховання; доглядати й виховувати дітей, яким матері не могли забезпечити достатньої уваги через зайнятість на виробництві та низький освітній рівень» [5, с. 232].

У всіх випусках альманаху діячка подала доволі вичерпний аналіз виявів правової дискримінації жінок, обґрунтувала потребу законодавчого запровадження їх правової рівності з чоловіками. Зокрема, вона зосередила увагу на різних аспектах юридичної дискримінації жінок (у правах спадкових, опікуючих, сімейно-родинних та громадянських). Очевидною є її переконаність у доконечності цих прав для жінок та послідовність у боротьбі за їх законодавче запровадження. Вона констатувала, що право голосування «деякі жіночі партії вважають ключем до розв'язки до жіночого питання. З тих, одні хочуть тим правом задержати теперішні порядки та лиш стараються ввійти в суспільні й державні права мужчин, другі знов тим самим способом принципіально прагнуть до поборення теперішнього

суспільного порядку» [5, с. 232].

У двох останніх збірниках ми вже не бачимо творів наддніпрянок (окрім Ганни Барвінок), але зміст набирає більшої різноманітності: жінки роблять огляд західноєвропейської літератури, друкують публіцистичні й етнографічні статті. Н. Кобринська і тут торкається «жіночого» питання. Так, наприкінці третього випуску «Нашої Долі» пише дуже цікавий «Фейлетон», в якому присвячує кілька слів смерті М. Драгоманова.

Вона хотіла об'єднати всі «розварені та розрізнені» жіночі товариства в одне, створити для них статут, виробити програму. Сподівалась, що австрійський уряд затвердить цей статут, товариство стане юридичною особою і буде мати право на певні субвенції для свого розвитку. Н. Кобринська «планувала видання жіночого часопису для більш ширшої пропаганди ідеї визволення жінки. Однак розбіжності особистого та світоглядного характеру стали на перешкоді подальших видань жіночих альманахів» [117, с. 51]. Жінка не знайшла підтримки серед львівського жіноцтва. Замість того, щоб гуртуватися навколо Н. Кобринської, молодше покоління, дотримуючись інших засад, не підтримало активну діячку.

Наступні жіночі видання почали з'являтися лише на початку ХХ ст. Як окремий напрям національної преси, вони почали відокремлюватися у 1920–1930 рр. Так, стрімкий розвиток жіночих видань, особливо в Коломиї, був пов'язаний безпосередньо з діяльністю О. Кисілевської, яка заснувала часопис «Жіноча доля» (1925–1939) рр.) та альманахи до нього у 1926–1930

рр. та в 1936 р. Допоміг їй у цьому брат. Два рази в місяць для сільських господинь тут виходила з друку «Жіноча воля» (1932–1939 рр.) та щомісячне видання для сільських дівчат за назвою «Світ молоді».

Значне місце в історії української преси займав і часопис «Нова хата» (1925–1939 рр.) – видання в художньо оздобленій обкладинці для «інтелігенток за професією або за одруженням». Часопис активно пропагував народне мистецтво та творчість визначних митців. О. Кисілевська дотримувалась думки щодо того, що жінки мають обов'язково мати доступ до політики, освіти, брати участь в громадському житті тощо. Підтвердженням цієї думки були її публікації, в яких вона вказувала на конкретні шляхи щодо вирішення цих проблем.

«Матеріали в журналах О. Кисілевської були написані доступно, без зайвої риторики і теоретизування. У кожному номері друкувалися інформації, що їх надсилали члени гуртків Союзу українок про свою працю. У жіночій пресі часто підкреслювалося, що розширення поля громадської діяльності жінок піднесе культурний рівень усієї громади» [14].

У газеті «Діло» (Львів), найстарішому українському щоденнику, з'явився безкоштовний додаток «Жіноче діло», редактором якого була Олена Кисілевська. На сторінках додатку висвітлювалися проблеми рівноправності жінок і чоловіків, освіти та економічної незалежності жінок. усче це, на думку О. Кисілевської, можна досягти лише своєю наполегливою працею.

«Наша мета» виходила у роки визвольних змагань

українського народу. Вона відображала настрої й прагнення, що панували у жіночому середовищі в 1919–1920 рр. Жіноче видання Галичини «Наша мета: часопис робітного жіноцтва» одним із своїх завдань вважало допомогу пораненим та полоненим українцям. Тому дуже часто в кінці часопису друкували матеріали під рубрикою «Складки на ранених». Фінансовий стан часопису був важким, і редакція неодноразово зверталась до читачок з проханням сприяти у поширенні передплати. На початку 1920 р. через критичний фінансовий стан часопис перейшов у власність Української соціал-демократичної партії і став виданням для «жінок пролетаріату і тих, хто хочуть змінити лад» (на перше місце висувалася класова солідарність, а потім – статева).

Однак часопис зміг проіснувати лише до липня 1920 року і згодом припинив своє існування. Слід зауважити, що причиною занепаду «Нашої мети», окрім важкого економічного становища, є також загострення тодішньої національно-політичної ситуації в країні.

З початком Першої світової війни закрилися усі українські часописи, почалися арешти та переслідування українських діячів. Проте 20-30-ті роки були роками активного розвитку жіночої преси в Галичині, зі сторінок якої звучали заклики пробудження у народу національної свідомості і громадянського пробудження самої жінки.

Варто також звернути увагу на різницю між пресою для жінок, тобто матеріали щодо проблем жіноцтва, авторами яких є чоловіки і які вийшли з

друку у чоловічих виданнях – і власне жіночою пресою, яка написана й видана самими жінками.

У цьому контексті потрібно відзначити високий професійний рівень публіцистики у кращих творчих доробках жінок. Так, професіоналізм О. Кисілевської та її колежанок не поступається за суспільною загостреністю тем, вишуканою літературною формою від кращих зразків тогочасної творчості чоловіків, а інколи й значно перевершує їх. Наприклад, полемічні виступи «На шляху розбудови особистості Марі», 1934 р. закінчується закликом авторки «Вперед!».

Відчутну підтримку у розвиток цієї галузі преси надавали створених в ті ж роки жіночі об'єднання. Їх хвилювали проблеми розвитку культури, освіти жінок, а фінансовий стан дозволяв публікацію чих часописів.

Коломийська філія Союзу Українок також здійснювала активну видавничу діяльність. Так, у 1925 р. вийшов часопис «Жіноча доля». Завданням часопису була популяризація ідей Союзу українок і сприяння залученню жіноцтва до організованого громадського життя.

Редакція часопису «Жіноча доля» видала ілюстровані календарі-альманахи («На новий шлях» (1926 р.), «Наш світ» (1927 р.), «Наша книга» (1928 р.), «Для неї – все!» (1929 р.), а також практичний календар-порадник «Жіноча доля» (1930 р.). У 1932–1939 рр. також виходили два додатки до «Жіночої долі»: «Жіноча воля: Часопис для сільського жіноцтва» та «Світ молоді», який основну увагу приділяв національно-патріотичному вихованню молодих українок.

Конгрес Союзу Українок, який відбувся в

Станіславів, дав новий поштовх і до подальшого розвитку жіночої преси. На конгресі прийняли рішення видавати двотижневик «Жінка» для більш освічених читачок (1935–1939 рр.), згодом для більш широкого жіночого загалу почав виходити часопис «Українка».

З боку польського уряду це вважалось своєрідною відповіддю українок на загрозу національної асиміляції. Овновою її метою було намагання польської нації поглинути українську. Жінки як берегині української родини робили свій внесок у збереження й передачу наступним поколінням моральних і культурних цінностей народу.

Кінець 30-х років у Галичині ознаменувався значними утисками усього українського руху і, жіночого зокрема. Це відобразилося також на жіночій пресі. «У 1938 р. діяльність Союзу українок та видання їх пресового органу – часопису «Жінка» були заборонені польською владою. Тому у 1938 році цей часопис вийшов під назвою «Громадянка», а білі плями, які час від часу з'являються на сторінках часопису свідчать, що матеріал не сподобався польській цензурі. Але вже на початку 1939 р. відбувається послаблення утисків, і «Жінка» з'являється знову, хоча і ненадовго – до 1 вересня 1939 р.» [115].

Основними особливостями періодичних видань було те, що вони в основному здійснювали культурно-просвітницьку та організаційну роботу, були недовготривалими, створювалися та видавалися спочатку зусиллями самих жінок, які були редакторами, авторами, дописувачами, читачами, а

згодом вже на базі жіночих товариств, які створювали жіночі видавничі кооперативи часто виходили не у формі окремих видань, а як додатки до певних пресових органів. Найактивнішою у цьому контексті організацією був Союз Українок. Нерівномірним був розвиток жіночої періодики у Західній та Наддніпрянській Україні. Основні центри жіночої періодики знаходились у Львові («Лада», «Русалка», «Мета», «Жіноче діло», «Наша мета») та Києві («Жіночий вісник»).

Таким чином, економічне становище нашої держави відображається і на видавничій діяльності, зокрема жіночій. Періодична преса Західної України виходила у світ саме завдяки зусиллям різних жіночих Громад, товариств, об'єднань. Їхня діяльність була зорієнтована перш за все на поширення освіти серед народу українською мовою шляхом запровадження недільних шкіл, створення та видання для цих шкіл підручників українською мовою, віщання інших українських книжок для початкового читання, збирання та віщання пам'яток фольклору, публікацію документів з минулого українського народу, пробудження загального інтересу до української культури і т.д.

ВИСНОВКИ

Проблема розбудови системи національної освіти потребує залучення досвіду попередніх років. Серед джерел такого досвіду є активна діяльність на західноукраїнських землях у досліджуваний період нелегальних гуртків, об'єднань, товариств, громадських організацій, які незабаром стали називатися громадами. Вони виступали вагомим чинником збереження національної окремістості українського населення, сприяли духовному зростанню нації, формуванню її інтелектуальної еліти і охопили своєю діяльністю та впливами головні сфери суспільного життя народу.

Створення громад стало об'єктивною вимогою часу, а основними причинами виникнення були розчленованість західноукраїнських земель чужоземними державними кордонами, державна політика, загострення національно-етнічних відносин, постійні утиски і обмеження з боку правлячих кіл та влади, полонізація українського народу, селянський та робітничий рух, повстання, страйки, низький рівень освіченості населення. А, отже, виникнення культурно-просвітницьких товариств зумовлене об'єктивними причинами соціально-економічного, політичного, культурно-освітнього характеру.

У Західній Україні існували товариства, які за характером своєї діяльності можна умовно класифікувати на педогогічно-просвітницькі (учительські), економічні, громадсько-політичні (народовські), жіночі, громадсько-доброчинні (релігійні) та молодіжні (спортивні). Визначено, що

головною метою їхньої діяльності була національна просвіта українства, боротьба за національне та соціальне звільнення в ім'я збереження свого народу як нації. Товариства ставили перед собою такі завдання: підвищення загальноосвітнього і культурного рівня українського населення, ліквідація неписьменності, боротьба за рідну школу і мову, пробудження національної самосвідомості.

Головними ж засобами для досягнення цієї мети були створення широкої мережі культурно-освітніх закладів, курсів, бібліотечна справа, громадська періодика, видавнича діяльність, цілеспрямована усна пропаганда, організація масових культурно-освітніх заходів, безпосередня участь в організації українських шкіл, а також більш радикальні заходи – організація акцій непокори, протесту, шкільних плєбісцитів тощо.

В умовах національного гноблення і переслідування національної освіти царським самодержавством, австрійською монархією, панівними класами Польщі спостерігався плідний розвиток освіти, літератури, культури, вихід у світ творів видатних діячів, що мало значний вплив на активізацію національно-визвольного руху краю. Загострення національних і соціальних суперечностей призвело до виникнення різних політичних партій, представники яких – прогресивна інтелігенція – у своїй діяльності вдало поєднували культурно-просвітницькі та політичні ідеї.

Національна ідея формується залежно від традицій, культури, соціальних структур нації, усього середовища буття людини і водночас сама впливає на них як джерело культурно-історичної динаміки нації

та свідомості людини. Українська національна ідея і сьогодні виступає визначальним чинником нашого державотворення, оскільки згуртовує і об'єднує націю в єдине ціле.

У сучасних умовах утвердження ринкових відносин і глобалізації світової економіки особливого значення набуває професійна підготовка фахівців. З метою відновлення незалежної української держави саме отримання фахових знань стало запорукою економічної просвіти населення, зростання його політичної активності, формування громадянської позиції, оскільки виховання особистості громадянина – це комплексний і безперервний процес, який має базуватися на історичному досвіді, національній ідеї, традиціях, звичаях, ментальності народу, не відкидаючи при цьому загальнолюдські духовні цінності й надбання. А отже, для будь-якого суспільства рівень економічної освіти є ознакою його інтелектуальності та можливостей подальшого розвитку.

Уже із самого початку формування жіночого руху спостерігалось прагнення до єдності жінок Галичини і Наддніпрянщини для захисту своїх інтересів, що стало реакцією на низький правовий статус, небажання влади змінювати феодально-кріпосницьку систему державних і сімейних відносин, відгуком на необхідність нових соціально-економічних відносин. За півстоліття активної соціально вагової діяльності жіночий рух нагромадив багатий досвід боротьби за інтереси жінок і став важливим чинником формування громадянського суспільства. Численні ініціативи організацій та товариств сприяли прийняттю

державних рішень. Під їх впливом розширилася можливість для загальної освіти жінок, була закладена система вищої освіти, розширився доступ до нових професій, до права займати державні посади.

Жіночий рух і його лідери були центром об'єднання і пропаганди ідей рівноправності жінок та чоловіків серед різних верств. Вони за допомогою преси і, зокрема публіцистичної діяльності, залучаючи прогресивних діячів, зуміли створити цілий пласт громадсько-політичної літератури, присвяченої проблемам жінок, сприяли включенню їх у процес демократичних перетворень. Жіночі організації на практиці створили модель ініціативної поведінки жінок як самостійного суб'єкта в різних суспільних сферах. Саме концепція самозахисту була центральною в жіночому русі України і базувалася на самодопомозі в сфері професійної діяльності, взаємопідтримці в процесі отримання знань, покладанні на власні сили, самовихованні, самоемансипації, трансформації суспільних поглядів на жінку, вимозі виборчого права тощо.

Розвиток видавничої діяльності був тісно пов'язаний з діяльністю українського жіночого руху у тих конкретних суспільно-політичних умовах, в яких він існував. Періодичні видання Західної України другої половини XIX – початку XX ст. виходили у світ завдяки зусиллям різних жіночих товариств. Вони спонукали до роздумів, допомагали формувати зрілу громадянську позицію, активно захищали права та інтереси жінок, допомагали долати стереотипи патріархальної свідомості щодо суспільної ролі жінки та її виховання, орієнтуватися у різноманітних

аспектах життя, сприяли більш широкому залученню жінок до всіх форм громадської та політичної активності.

Серед основних особливостей періодичних видань слід виділити те, що в більшості випадків вони здійснювали культурно-просвітницьку та організаційну роботу, були недовготривалими, створювалися та видавалися спочатку зусиллями самих жінок, а згодом – на базі жіночих товариств, часто виходили не у формі окремих видань, а як додатки до певних пресових органів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонова Н.І. Піднесення ідеї національного виховання на засадах єдиної школи (1917–1919 рр.). *Педагогіка і психологія*. К., 1997. № 1.

2. Алиськевич А. Державна гімназія в Дрогобичі за української влади ЗНР. *Українська школа*. Львів. 1930. № 2.

3. Андрухів І.О. Українські молодіжні товариства Галичини : 1861–1939 рр. Івано-Франківськ, 1995. 71 с.

4. Аргументи з протилежним поглядом : Огоновській О. Маршань Шашкевичь. Про его жите и письма. Л., 1886. С. 4.

5. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : підручник. К. : Либідь, 2006. 424 с.

6. Бабенко С., Гелів С., Гончарук Я. Історія кооперативного руху : підручник для кооперативних вузів. Укоопспілка, Львівська комерційна академія. Львів : Інститут українознавства НАНУ. 1995. 412 с.

7. Барагура В. Сім літ у Яворівській гімназії (Спомини колишнього учня). *30-ліття гімназії «Рідної школи» в Яворові*, Яворів, 1938. С. 64.

8. Баріляк О. «Народна Торговля» як учителька працівників торгівлі. Львів : Накладом «Народної Торгівлі», 1937. 47 с.

9. Барна М.М., Гірний О.І. Еволюція педагогічної освіти та державотворчі процеси у Східній Галичині. *Педагогіка і психологія*. № 2 (11). 1996. С. 159–166.

10. Батенко Т. Постать Анатолія Вахнянина на тлі галицького суспільно-політичного руху ХІХ ст. *Республіканець*. 1993. Ч. 6.

11. Беднаржова М. Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель. Львів : Основа (Львівська Богословська академія), 1995. 232 с.

12. Білавич Г.В. Українське педагогічне товариство

«Рідна школа». Початкова школа. 1994. № 1. С. 54–56.

13. Благий В.Б. Шкільництво в Галичині на початку ХХ ст. : історико-соціологічний аспект. Львів : Інститут українознавства НАНУ. 1999. 75 с.

14. Богачевська-Хом'як М.Д. Білим по білому : Жінки в громадському житті України. К. : Либідь, 1995. 424 с.

15. Богачевська-Хом'як М. Дума України – жіночого роду. К. : Воскресіння, 1993. 109 с.

16. Витанович І. Історія українського кооперативного руху. Нью-Йорк, 1964. 624 с.

17. Вісті з Союзу Українок. Обіжник. Ч. 14. *Жіноча Доля*. 1933. Ч. 3. С. 2.

18. Вісник Марійських товариств. Львів, 1926.

19. Возняк М. Погляд на культурно-літературні зносини галицької України та російської в першій половині ХІХ в. *Неділя*. 1911. Ч. 43–44. С. 189.

20. Возняк Михайло. Короткий огляд на дотеперішню діяльність Просвіти. Просвіта до українського народу. Львів. 1921. С. 4–5.

21. В справі шкільної реформи на Вкраїні. *Вільна укр. школа* (Київ). 1918–1919. № 1.

22. Галушинський М. Шкільні громади. *Наша школа*. 1914. Ч. 1. С. 6–23.

23. Гіптерс З. Економічна освіта в Галичині (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Рідна школа*. 2007. № 7 (липень). С. 74–77.

24. Гіптерс З. Економічна освіта на західноукраїнських землях та її сподвижники (ХІХ – перша половина ХХ століть) : монографія. К. : УБС НБУ, 2011. 347 с.

25. Гіптерс З.В. Економічні, соціокультурні та теоретико-педагогічні передумови розвитку економічної освіти в Галичині (ХІХ – перша половина ХХ століть). *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (19), Issue: 38, 2015. С. 10–14.

26. Голубка М.М. Вклад провідних економічно-

просвітницьких товариств у прогрес фінансово-економічної та кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга половина XIX – початок XX століття). *Молодий вчений*. 2016. № 5 (32) травень. С. 40–43.

27. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.

28. Горинь Василь. Дзвін. 2008. № 9 (767). 141 с.

29. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX століття : навчальним посібник. К. : Генеза, 1996. 356 с.

30. Дашкевич Я.Р. Руська Бесіда. В кн. : Довідник з історії України. К. : Вища освіта, 2001. 230 с.

31. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Постанова Кабінету Міністрів України від 3 листопада 1993 р. № 896. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>.

32. Державний архів Тернопільської області, ф. 351, оп. 1, спр. 16.

33. Державний архів Тернопільської області, ф. 294, оп. 1, спр. 106.

34. Державний архів Тернопільської області, ф. 353, оп. 2, спр. 360.

35. Державний архів Чернівецької області, ф. 213. оп. 1, т. 1 (Передмова).

36. Десятиліття Української Господарської Академії в Ч.С.Р. *Кооперативна Республіка*. 932. Ч. 6. С. 230.

37. Добрянський Б. Українське фахове шкільництво. *Основа*. 1991. 11 жовтня. С. 64.

38. Добрянський Б. Роль українського педагогічного товариства «Рідна школа» у розвитку фахової освіти в Галичині. *Товариство «Рідна школа»: історія і сучасність* : Наук. альманах. Ч. 1. /упоряд. і наук. ред. Д. Герцок, С. Ярема. Львів : Вид-во Львів. край. т-ва «Рідна школа», каф. педагогіки ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. Ч. 1. 269 с.

39. Д-р Святомир Фостун. 130-річчя товариства

«Просвіта». *Визвольний шлях*. 1999. № 1. С. 23.

40. Др. М. Саломія Цьорох, ЧСВВ. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василянок. Рим, 1964. 256 с.

41. Енциклопедія батьківства : посібник з сімейного виховання /авт. кол. за заг. ред. Є.І. Коваленко, С.В. Кириленко. К. : КНТ., 2008. 592 с.

42. Жінки України : біографічний енциклопедичний словник /укладачі : Л.Г. Андрієнко та ін.; редколегія М.А. Орлик (голова ред.) та ін. К. : Фенікс, 2001. 560 с.

43. З Жіночого Руху. Освітній курс у Березові Нижньому лов. Коломия. *Жіноча Доля*. 1932. Ч. 10. С. 2.

44. Жовтуля І. Від літератури до фемінізму. *Сучасність*. 2002. № 11. С. 84–88.

45. Зайченко І. Проект єдиної школи на Україні. *Шлях освіти*. 1998. № 4.

46. Запрошення на святочну академію з приводу 15-ліття гімназії. Тернопільський краєзнавчий музей (далі: ТКМ). РД. 9669.

47. Звідомлення виділу «Кружка родичів» при Державній гімназії з українською мовою навчання у Перемишлі за шк. рік. 1934/35. Премішль, 1935. 73 с.

48. Звідомлення дирекції 3-літньої Коедукаційної Торговельної школи товариства «Рідна школа» у Львові за 1936/37 н.р. Львів, 1937. 24 с.

49. Звідомлення Української Народної Школи в Ярославі за шкільні роки 1939/40 і 1940/41. Ярослав. 1941. С. 95.

50. Звідомлення Управи Коедукаційної гімназії ім. О. Маковея «Рідної школи» в Яворові за шк. рік 1935/36, Яворів, 1936. 24 с.

51. Звідомлення Управи Коедукаційної гімназії ім. О. Маковея «Рідної школи» в Яворові за шк. рік 1936/37, Яворів, 1937. 24 с.

52. Звіт дирекції академічної гімназії у Львові за шк.

рік 1918/19. Львів, 1919. 29 с.

53. Звіт про роботу з'їзду товариства «Союз українок» у Львові в 1924 р. Центральний державний історичний архів України у м. Львові. ф. 319, оп. 1, спр. 19, 2 арк.

54. 3 історії української молодіжної організації Пласт, Івано-Франківськ, 1990, С. 19.

55. Зубалій О., Рященко Д. Освітній рух в Україні у добу національно-державного відродження. *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 12–23. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1998_3_12.

56. Зуляк І.С. Роль «Просвіти» у поширенні економічних знань у Східній Галичині (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*: зб. наук. пр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. Вип. 19. С. 151–159.

57. Івашків Василь. Дзвін. 2008. № 7 (765). С. 127].

58. Історія України / відп. ред. Ю. Сливка; керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Вид. 4-те. Львів : Світ, 2003. 520 с.

59. Карбулицький І. Лісові школи в Німеччині. *Каменярі*. 1909. Ч. 2. С. 14–25.

60. Календар Просвіти. Львів. 1914. С. 183–191.

61. Качор А. Денис Коренець. Начерк його життя та праці на тлі українського фахового шкільництва і сільськогосподарської кооперації на Західній Україні. Вінніпег. 1955. 71 с.

62. Кершенштайнер Г. Що таке державно-громадянське виховання. Раштат – Київ, 1918. 94 с.

63. Кирчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність «Руської трійці». К., 1990. 337 с.

64. Кияновська Л., Мельник Л. Чотири духовні іпостасі першого голови «Просвіти». *Дзвін*. 2008. № 11–12. С. 95.

65. Клос Є., Курляк І., Клос Л. Національна система загальноосвітнього і професійного шкільництва у Галичині

наприкінці XIX – на початку XX ст. *Питання педагогіки середньої і вищої школи*. Львів, 1996. Вип. 13. С. 23–27.

66. Кобельська О.М. Педагогічно-просвітницька праця монахинь Василянок та Марійських дружин (кінець XIX – перша половина XX століття). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. 2005. № 1. С. 65–70.

67. Коберський К. Подебрадська політехніка. *Кооперативна республіка*. 1932. № 7–8. С. 254.

68. Кобринська Н. Руське жіноцтво в Галичині в наших часах : вибрані твори. К. : Дніпро, 1980. 446 с.

69. Кобченко К. Гендерні зміни в українському суспільстві в сер. XIX – на поч. XX ст. як складова європейських цивілізаційних процесів. *Українознавчий альманах*. 2012. № 8. С. 271–274.

70. Кобченко К. Жінки з Наддніпрянської України у вищій школі Швейцарії (кінець XIX – початок XX ст.). *Вісник Львівського університету : Серія історична*. 2005. Вип. 39–40. С. 611–627.

71. Когутяк М. Галичина : сторінки історії. Івано-Франківськ, 1993. 199 с.

72. Ковальчук О.Б. До питання становлення системи економічної освіти у Галичині (кін. XIX – поч. XX ст.). *Педагогіка і психологія*. № 4 (13). 1996. С. 227-232.

73. Ковальчук О.Д. Освітня діяльність і педагогічні погляди Дениса Коренця в контексті розвитку українського кооперативного шкільництва у Галичині (кінець XIX -перша половина XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Івано-Франківськ, 2000. 19 с.

74. Кониський О. Просвєщеніє в Галицькій Русі (1891 р.). *Педагогічні погляди* : збірник статей /Упоряд. : В.Л.Федяєва, Г.В.Білан. Херсон : Видавництво ХДУ, 2004. С. 79–99.

75. Коренець Д. Нові типи торговельних шкіл і їх значіння для нас. *Діло*. 1923. Ч. 7. С. 6.

76. Коренець Д. «Рідна Школа» та реформа шкільництва. *Українська школа*. Львів. 1929. № 1–4. С. 90–93.

77. Коренець Д. 20-ліття нашої торговельно-кооперативної школи. *Кооперативна республіка*. 1931. № 2. С. 436–442.

78. Коренець Д. Торговельно-кооперативне шкільництво в Польщі. *Кооперативна республіка*. 1931. № 7–8. С. 265.

79. Коренець Д. Реформа фахового шкільництва в Польщі. *Кооперативна республіка*. Львів. 1934. Ч. 2. С. 21–23.

80. Коренець Д. Енциклопедія українознавства. Т. 3. Львів, 1994. С. 1132.

81. Кравець В. Історія гендерної педагогіки : навч. пос. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.

82. Кузич-Березовський І. Моя автобіографія. Детройт, 1983. С. 10.

83. Курляк І.Є. Історико-педагогічні аспекти становлення перших українських ліцеїв. *Питання педагогіки середньої і вищої школи*. Львів, 1996. Вип. 13. С. 20–23.

84. Курляк І.Є. Розвиток класичної освіти на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX ст.) : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Ін-т педагогіки і психології професійної освіти АПН України. Київ, 2000. 468 с.

85. Курляк І. Розвиток шкільництва на західноукраїнських землях у період ЗУНР (1918 – 1919 рр.). *Педагогіка і психологія*. № 4. 1999. С. 127–135.

86. Лановик Б., Лазарович М. Економічна історія : курс лекцій. 3-тє вид. Вікар : Вища освіта XXI століття, 2001. 334 с.

87. Лев В. Пропам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові. Український архів т. XXII. Головний

редактор Василь Лев. Нью Йорк – Париж – Сідней : Наукове товариство ім. Шевченка в Нью Йорку. 1980. 334 с.

88. Лекції з історії світової та вітчизняної культури – Яртися : 5. Національно-культурне відродження у Галичині URL: [http : // slv.com.ua/bookz/210/7989.html](http://slv.com.ua/bookz/210/7989.html)

89. Лопушанська В. Гімназія С.С. Василянук у Львові. *Визвольний шлях*. С. 119–124.

90. Лужицький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом. Філадельфія, 1954, С. 502–506.

91. Любар О.О., Стельмахович М.Г., Федоренко Д.Т. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / за ред. О.О. Любара. К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.

92. Лучаківський К. До історії видавництва українських шкільних книжок. Львів, 1910. С. 6.

93. Макарушка О. Вартість реальних предметів науки для ідеї національного образования. *Наша школа*. Львів. 1917. № 5–6.

94. Максимович М.О причинах взаємного ожесточення поляков и малороссиян, бывшего в XVII веке. Вибрані твори. К., 2004. С. 174.

95. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях Жіночий рух на західноукраїнських землях ХІХ – першої третини ХХ ст. : типологія та європейський культурно-історичний контекст. Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. Чернівці : Книги – ХХІ. 2006. 500 с.

96. Малицька К.І. Про жіночий рух. Львів : Видавництво Кружка українських дівчат. 1904. С. 8.

97. Марійські товариства. Енциклопедія українознавства. Т. 4. Львів, 1994. С. 1466.

98. Мартинюк І.В. Національне виховання : Теорія і методологія. Метод. пос. К. : ІСДО, 1995. 160 с.

99. Магочій П.Р. Історія України. К., 2007. С. 306–307.

100. Медвідь Л. Розвиток економічної освіти в Україні у другій половині 19 ст. *Початкова школа*. 1999. № 7.

С. 61–62.

101. Мельник П. Буцацька гімназія в 20-х і 30-х роках ХХ ст. *Бучач і Бучаччина. Історико-мемуарний збірник*. Нью-Йорк – Лондон – Париж – Сідней – Торонто, 1972. 943 с.

102. Методика праці в Марійських організаціях. Реферати виголошені на з'їзді провідників Марійських дружин у Львові 26–27 грудня 1934 р. Львів, 1935. 120 с.

103. Мочерний С.В. Соціальна політика. Економічна енциклопедія. К. : Академія, 2002. Т. 3. С. 421.

104. Мудрий В. Український університет у Львові (1921–1925). Нюрнберг, 1948. 59 с.

105. Мудрий М. Формування новочасної національно-політичної культури українського суспільства Галичини (проблема зовнішніх моделей). *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 2003. Вип. 38. С. 115–147.

106. Нагачевська З. Становлення і розвиток українського суспільного дошкільного виховання в Східній Галичині (1869–1939 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 1995. 24 с.

107. Нариси з історії народного шкільництва Східної Галичини. Тисмениця, 1991. 32 с.

108. Нарис історії «Просвіти». Львів – Краків – Париж, 1993, С. 142.

109. Наукова та освітня діяльність української кооперації в галузі кооперації. *Кооперативна республіка*. 1932. № 7–8. С. 258.

110. Національне виховання молоді у навчальних закладах : матеріали наук. практич. конференції, Львів, 1994.

111. Нікітіна Олена. Жіночі навчальні заклади ХІХ – початку ХХ століття. *Національна освіта*. 1997. № 12. С. 16.

112. Новий устрій державного й приватного

шкільництва в Польщі. Львів, 1932.

113. Огієнко І. До українського народу від міністра ісповідань. *Духовна і науково-педагогічна діяльність І.І. Огієнка (1882–1972) в контексті українського національного відродження*. Наук. доповіді другої Всеукраїнської наук.-теор. конференції (18–19 лютого 1997 р.). Кам'янець-Подільський – Київ, 1997. С. 76.

114. Огієнко І. (митрополит Іларіон). Історія української літературної мови. / упоряд., авт. передм. і комент. М.С. Тимошик. 2-ге вид., випр. Київ : Наша культура і наука, 2004. 434 с.

115. Олійник Н. Жіноча преса в Україні : минуле та сучасність. URL: www.ji.lviv.ua/n27texts/oliynyk.htm.

116. Орлик П. Становище середньої школи на Україні. *Вільна укр. школа*. Київ. 1918–1919. № 1.

117. Павликовська І. На громадський шлях : З нагоди 70-ліття українського жіночого руху. Філадельфія, ЗДА : Накладом Світової федерації українських жіночих організацій, 1956. 163 с.

118. Павликовський Ю. Становище та завдання інструкторів. *Кооперативна республіка*. № 5. Львів, 1937. С. 308.

119. Пашко А.С. В. Жіночий рух в Україні : історичний аспект та сучасний розвиток. *Право України*. № 3. 2004. С. 125–127.

120. Пенішкевич Д. І. Товариство «Українська школа» і розвиток народної освіти на Буковині (друга половина XIX – початок XX ст. *Рідна школа*. 1996. № 9. С. 9–10.

121. Побірченко Н.С. Педагогічна і просвітницька діяльність українських Громад у другій половині XIX – на початку XX століття (у двох книгах). Книга 2 : Громади Наддніпрянської України. К. : Науковий світ, 2000. 185 с.

122. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. 3-тє вид. К. : Либідь, 1995. 608 с.

123. Потапюк Л.М. Гуманістична сутність виховання в

українському суспільстві. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. Тернопіль : Видавничий відділ ТНПУ, 2005. № 1. С. 162–165.

124. Потапюк Л.М. Громадянське виховання: на шляху до демократичного суспільства. *Проблеми педагогічних технологій* : збірник наукових праць. Випуск № 1 (38). Луцьк : Твердиня, 2008. С. 178–182.

125. Потапюк Л.М. Діяльність жіночих Громад як джерело забезпечення гендерного паритету (друга пол. ХІХ – перша третина ХХ ст.). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка, 2015. № 1. Тернопіль. С. 18–23.

126. Потапюк Л.М. Жіночий рух та освіта на Західній Україні: історико-педагогічний аспект. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2010. № 6 (93). С. 15–19.

127. Потапюк Л.М. Здоровий спосіб життя студента як чинник його успішної адаптації до навчання. *Педагогічний пошук* : науково-методичний вісник. Випуск № 1 (61). Луцьк, 2009. С. 65–67.

128. Потапюк Л.М. Національне виховання як фактор цілісного формування особистості: національно-патріотичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. Випуск 12. Книга І. Інститут проблем виховання АПН України. К., 2008. С. 83–89.

129. Потапюк Л.М. Початки національного відродження на західноукраїнських землях у першій половині ХІХ ст. *Історико-педагогічний альманах*. 2009. Вип. 1. С. 87–92. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2009_1_12.

130. Потапюк Л.М., Ковальчук О.С. Причини та передумови виникнення жіночого руху в Україні на прикладі жіночих товариств (друга половина ХІХ –

початок ХХ століття). *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка» / ред. кол. М. Чепіль (головний редактор) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка. Випуск 5/37 (2017). С. 60–70.

131. Потапюк Л.М., Потапюк І.П. Історія розвитку економічної освіти в контексті культурно-освітнього простору Західної України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.). Механізми забезпечення розвитку України : гуманітарний та економічний аспекти : *монографія* / Колектив авторів за ред. д-ра екон. наук Н.С. Різник, А.Т. Московчук. Луцьк : СПД Гадак Жанна Володимирівна, 2013. С. 500–516.

132. Потапюк Л.М., Потапюк І.П. Професійна економічна освіта на західноукраїнських землях як важливий чинник успішної соціалізації молоді (кінець ХІХ початок – ХХ століття)). *Економічний форум* : збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 4. Луцьк. 2018. С. 21–28.

133. Потапюк Л.М., Потапюк І.П. Становлення економічної освіти на прикладах діяльності західноукраїнських громад (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Економічний форум. Економічні науки. Серія «Економічна теорія та економічна історія»* : збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 2. Луцьк. 2015. С. 5–11.

134. Потапюк Л.М. Роль педагогічно-просвітницької діяльності жіночих об'єднань у духовно-моральному вихованні молоді. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія : Педагогіка*, № 2 (13). 2014. С. 70–77.

135. Потапюк Л.М., Потапюк І.П. Соціально-педагогічні засади розвитку системи національної кооперативної освіти на західноукраїнських землях (друга

половина XIX – початок XX століття). *Економічний форум* : збірник наукових праць. Луцький НТУ. Випуск 1. Луцьк. 2017. С. 11–18.

136. Приговор читателям. *Вънок русинам на обжинки*. Ч. I. С. 8–9.

137. Проект єдиної школи на Україні. Книга I. *Основна школа*. Кам'янець-Подільський, 1919. С. 4.

138. Пропам'ятна книга гімназії сестер Василянок у Львові. Український архів т. XXII. / гол. ред. Василь Лев. Нью Йорк – Париж – Сідней : Наукове товариство ім. Шевченка в Нью Йорку. 1980. 334 с.

139. Раковський Й. Гадки про відбудову нашої кооперації на селі. *Кооперативна Республіка*. 1931. № 3. С. 87–91.

140. Резолюції Українського Жіночого Конгресу. Станіславів, 23–27 червня 1934 року. С. 14.

141. Республіка. Станіславів, 1919. Ч. 63.

142. Рідна школа у 1937–1938 рр. *Рідна школа*. 1938. № 23–24.

143. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні. (X – XX ст.). Нариси. К. : Радянська школа, 1991. 379 с.

144. Розпорядки і обіжники Державного Секретаріату освіти і віросповідань. Станіславів, 1919.

145. «Русалка Дністрова»: Документи і матеріали. Київ, 1987. С. 99.

146. Семчишин М. Тисяча років української культури. К. : АТ «Друга рука», МП «Фенікс», 1993. 550 с.

147. Семчишин М. Приватна Дівоча гімназія «Рідної школи» Українського Педагогічного Товариства імені Іллі та Іванни Кокорудзів у Львові. Дрогобич : Видавнича фірма «Відродження», 1997. 352 с.

148. Серета О. Національна свідомість і політична програма ранніх народовців у Східній Галичині (1861–1867). *Вісник Львівського університету*: Серія історична.

Вип. 34. Л., 1999. С. 205–206.

149. Синявська А. Вагомість політичного чинника в розвитку комерційної освіти на Західній Україні в ХІХ ст. *Педагогіка і психологія*. 2007. № 43 (57). С. 122–126.

150. Сирник М. Українське професійне шкільництво в Галичині в 1867–1945 роках. *Зустрічі*. 1990. № 1–2. *Zustriczki (Wersya ukrainskojezyczna)*, nr 1–2 / 1990. С. 142–147.

151. Сірко В. Наймолодші учасники УГА. *Літопис Червоної Калини*. Львів. Листопад. С. 5–6.

152. Словник іншомовних слів / уклад. С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. К. : Наукова думка, 2000. С. 297.

153. Смаль В.З. Педагогічні ідеї Івана Франка. Київ : Радянська школа, 1966. 186 с.

154. Смоляр Л. Жіночий рух України як чинник гендерної рівноваги та гендерної демократії в українському соціумі. URL: <http://party.civicua.org/women/zhruh.htm>

155. Смоляр Л. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. ХІХ – поч. ХХ ст. Сторінки історії : *монографія*. Одеса : Astroprint, 1998. 408 с.

156. Солтис О. Про поборюване неграмотності. Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звичайний. 1910. С. 56.

157. Спись державцьвъ, Малоросіи. Вѣнокъ русинамъ на обжинки. Ч. II. С. 90.

158. Стан і діяльність «Рідної школи» у 1936/37 н. р. Річне звітлення Головної Управи. Львів, 1937.

159. Статут товариства «Союзу Українок» у Львові. Рескрипт львівського воєводства з 10.5.1924. Ч. 7708/24/13, С. 2.

160. Статут Руського Товариства Педагогічного. Львів, 1881. С. 1–15.

161. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. К. : Радянська школа, 1985. 312 с.

162. Стельмахович М.Г. Пласт завжди з нами. *Рідна школа*. 1995. № 4. С. 19–22.

163. Сторіччя Матері Просвіти. Вінніпег. 1968. С. 83.

164. Студинський К. Причинки до історії культурного життя Галицької Руси в літах. 1833. 47 с. LIV, LV.

165. Студинський К. З кореспонденції Дениса Зубрицького (Рр.1840–1853). *Записки НТШ*. Т. XLIII. Кн. 5. Л., 1901. С. 7.

166. Студинський К. Коли вперше проявився вплив «Кобзаря» Т. Шевченка, вид. в р. 1840, на руске письменство в Галичині. *Руслан*. 1897. Ч. 51–53.

167. Ступарик Б. М. Національна школа : витоки, становлення : навчально-методичний посібник. К. : ІЗМН, 1998. 336 с.

168. Ступарик Б. З історії гімназійної освіти. *Український освітній журнал*. 1994. № 1. С. 56-67.

169. Ступарик Б. Національна школа : витоки, становлення. Івано-Франківськ, 1992. 190 с.

170. Ступарик Б. Шкільництво Галичини (1772–1939 рр.). Івано-Франківськ, 1994. 142 с.

171. Ступарик Б., Мацюк В. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772–1939 рр.). Коломия, 1995. 128 с.

172. Субтельний О. Україна : Історія. К. : Либідь, 1991. 512 с.

173. Суспільно-політичний рух на західноукраїнських землях у другій половині XIX – на початку XX ст. URL: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/susp-lno-pol-tichniy-rukhh/cusp-lno-pol-tichniy-rukhh-na-zakh-dnoukra-nskikh-zemlyakh-u-drug-y-polovin-kh-kh-na-pochatku-khkh/>

174. Сухомлинська О. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні. *Шлях освіти*. 1999. № 1. С. 41–45.

175. Тисовський О. Життя в Пласті. Львів, 1926. 158 с.

176. Тридцятиліття гімназії Рідної школи в Яворові.

Історія, спомини, статті. Яворів, 1938. 95 с.

177. Україна *irredenta* – Енциклопедичне видання у 6-ти томах «Україна: хронологія розвитку», видавництво «Кріон», Галичина, 1895 р. URL: <http://www.litopys.com.ua/encyclopedia/bratstva-tovaristva/ukra-na-irredenta/>

178. Українки в історії /за ред. В. Борисенко. К. : Либідь, 2004. 328 с.

179. Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі (1895–1995), Дрогобич, 1995. С. 48.

180. Українська і зарубіжна культура : навч. посібник /за заг. ред. Заблоцької К.В. К. : «Східний видавничий дім», 2001. 372 с.

181. Українське національно-культурне відродження кін. XVIII – поч. XX ст. URL: [http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/philosophy/classes_stud/ukr/nurse/медичні сестри / 1/ Культурологія / № 2. Нац.-культ. відродження. XX –XXI ст.](http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/philosophy/classes_stud/ukr/nurse/медичні%20сестри/1/Культурологія/№2.Нац.-культ.відродження.XX–XXIст.)

182. Український Технічний Господарський Інститут. *Кооперативна республіка*. 1932. № 9. С. 343.

183. Українські періодичні видання для жінок в Галичині (1853–1939 рр.) : анотований каталог /укладач В.А. Передирій. Львів : Науково-видавниче підприємство «Мета», 1996. 53 с.

184. Учитель. Львів, 1870. Ч. 63.

185. Філософія : Курс лекцій : навч. посібник /за ред. І.В. Бичка. К., 1993.

186. Федорович К. Українські школи в Галичині у світлі законів і практики. Львів, 1924.

187. Франко І. Борис Граб. Педагогічні статті і висловлювання / упоряд. О.Г. Дзеверін. К. : Рад. шк., 1960. С. 158–166.

188. Франко І. З листа до Ольги Рошкевич. 20 вересня 1878 року. Педагогічні статті і висловлювання /упоряд. О.Г. Дзеверін. К. : Рад. шк., 1960. С. 37–38.

189. Франко І. Середні школи в Галичині. Педагогічні статті і висловлювання / упоряд. О.Г. Дзеверін. К. : Рад. шк., 1960. С. 103–114.

190. Франко І. Таємні товариства молоді. Педагогічні статті і висловлювання / упоряд. О.Г. Дзеверін. К. : Рад. шк., 1960. С. 167–175.

191. Франко І. Чого хоче «Галицька робітницька громада». Педагогічні статті і висловлювання /упоряд. О.Г. Дзеверін. К. : Рад. шк., 1960. С. 57–59.

192. Франко І. Грицева шкільна наука. Твори : В 2-х т. Т. 2. К. : Дніпро, 1986. С. 247–254.

193. Франко І. Отець-гуморист. Твори : В 2-х т. Т. 2. К. : Дніпро, 1986. С. 458–486.

194. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. К., 1987, С. 93.

195. Фугула В.П. Суспільно-політичне життя Західної України у 1920–1930-х рр.: стан і перспективи дослідження. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 195–210.

196. Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Вагилевич І. до М.О. Максимовича. 1838. Твори. С. 202.

197. Шашкевич М., Вагилевич І., Головацький Я. Головацький Я. до П.Я. Лукашевича. 1840. Твори. С. 308.

198. Шашкевич М.С., Вагилевич І.М., Головацький Я.Ф. Твори. К. : Дніпро, 1982. С. 112–118.

199. Шах С. Реформа шкільництва. Перемишль, 1937.

200. Чайківський І.Я. *Український історичний журнал*. 2009. № 1. С. 50.

201. Чепіль М. Теорія і практика формування національної свідомості дітей та молоді Галичини (друга половина ХІХ ст.). Дрогобич : Відродження, 2001. 503 с.

202. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДАУ у Львові), ф. 581, оп. 1, спр. 96, арк. 54.

203. Центральний державний історичний архів

України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 581, оп. 1, спр. 109, арк. 18.

204. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 581, оп. 1, спр. 114, арк. 3.

205. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 581, оп. 1, спр. 119, арк. 7.

206. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 38.

207. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 38–106.

208. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 39.

209. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 41.

210. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 43.

211. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 106.

212. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 1, оп. 1, спр. 177, арк. 107.

213. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), ф. 178, оп. 1, спр. 382, арк. 5.

214. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 178 (Красва шкільна рада), оп. 1, спр. 2565.

215. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 179 (Кураторія Львівського шкільного округу): а) оп. 2, спр. 10; б) оп. 2, спр. 53; в) оп. 2, пр. 279.

216. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 179, оп. 4, спр. 2013.

217. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 206 («Рідна школа»), оп. 1, спр. 34.

218. Центральний державний історичний архів України у Львові (ЦДІАУ у Львові), ф. 206, оп. 1, спр. 2530.

219. Циркуляры и распоряжения Станиславского товарищества «Просвита», ф. 378, оп. 1, спр. 19, арк. 48.

220. Цьорох С. Погляд на історію та виховну діяльність монахинь Василиянок. Рим. 964. 256 с.

221. Янів Володимир. Просвіта як вияв соціальних прямуювань українського народу. *Студії та матеріали до новітньої української історії*. Мюнхен. 1970. С. 161–162.

222. Ярема Я. Жіночі ліцеї та їх реформа. *Наша школа*. 1912. № 4–5. С. 14–28.

223. Baranowski B. Szkolnictwo Ludowe w Galicyi w swyw rozwoju Liczebnym 1868 od roku 1909 z uwzględnieniem ztosunkow higienicznych. Lwiv, 1910.

224. Bilewicz A. Prywatne srednie, ogolnoksztalce szkolnictwo zenskie w Galicji w latach 1867–1914. Prace Pedagogiczne CXVI. A UW No 1897. Wroclaw: Wydawnictwo uniwersytetu Wroclawskiego, 1997. 128 s.

225. Dietl I. O reformie szkol Krajowych. Krakow, 1865.

226. Iwanicki Mieczyslaw, Oswiata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918-1939, Siedlce. 1976. P. 65.

227. . Lewicki S. Szkolnictwo zawodowe wobec reformy szkoły sredniej. – Lwow, 1908

228. Moklak J. W walce o tozsamosc ukraincow. Zagadnienie jezyka wykiadowego w szkolach ludowych I srednich w pracach galicyjskiego Sejmu Krajowego 1866–1892. Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia Iagellonica» 2004. 318 s.

229. Zaleski S. Ciemnota Galicyi w swietle cyfr i faktow

(1772 –1902). Lwów, 1904.

230. Rovid H. Nowa organizacja studjow nauczycielskich w Polsce I zagranica. – Warszawa, 1931.

231. Sprawozdanie C. K. Rady Szkolnej Krajowej o stanie wychowania publiczne-go w Galicji za rok 1903/1904. Lwów, 1904.

232. Wroczynski Ryszard, Dzieje Oswiaty Polskiej 1795–1945. Warszawa. 1987. P. 209.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛУЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

Наукове видання

Лілія Потапюк

**Соціально-психологічний контекст становлення
та розвитку педагогічно-просвітницької
діяльності громад в Західній Україні
(друга половина ХІХ – 30-ті рр. ХХ ст.)**

Монографія

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 18,5
Тираж 300 пр.

Луцьк : відділ іміджу та промоції ЛНТУ
43018, Луцьк, вул. Львівська ,75